

●

Fél évszázad birtokviszonyai

Változások a trianoni Magyarország területén,
1893–1935

I. Bevezető

Nehéz a magyar történelemben a Tisza Kálmán-kormány bukása és a második világháború közötti időszaknál nyugtalanabbat, eseménydúsabbat találni. Majdnem pontosan fél évszázadnyi idő alatt az ország megélt az aranyalop (felemás) bevezetését, a Romániával és Szerbiával folytatott vámháborúkat, a millenniumi ünnepséget és az azzal kapcsolatos fellendülést, a boszniai válságot, az első világháborút, Trianont, a Tanácsköztársaságot, a hiperinflációt, a nagy világgazdasági válságot, a születő fasizmust, a bécsi döntéseket, majd ismét a háború kitörését. Két generáción belül többször is a feje tetejére állt minden, és az utca emberét ide-oda sodorták a világpolitika és a nemzetközi gazdaság erői. De egyformán erős csapások értek-e mindenkit? Vajon milyen mértékben volt képes — ha egyáltalán képes volt — megvédeni magát az erők e forgatagában a földbirtokos elit?

Egy nagyhatású angol munka a két világháború közötti Magyarország helyzetét a következőképp jellemzi: „A feudális rendszerre ráépülő iparosítás konzerválta a nagybirtokot és megakadályozta, hogy a paraszt tulajdont szerezzen. A szélsőséges vidéki nyomor önmagában nem darabolja fel a nagygazdaságokat, hacsak nincs más igény is a föld iránt.”¹ E kérdések részleges, bár igen tanulságos megválaszolásához a szükséges adatok már régóta a rendelkezésünkre állnak, az adatok elemzését azonban csak az utóbbi évek számítástechnikai fejlődése tette lehetővé. Jelen tanulmány két gazdacímtár alapján vizsgálja a nemesség és más csoportok helyzetének változását a mezőgazdasági birtokviszonyokban a trianoni Magyarország területén 1893 és 1935 között.²

A földbirtokok megoszlása és a földbirtokosok hatalma hosszú ideje egyik alapvető eleme a Magyarországgal foglalkozó történészek érdeklődésének. Ezek a történészek azonban rendszerint reménytelenül próbálkoznak Magyarország háború előtti és utáni időszakának statisztikai összehasonlításával, mert a trianoni békeszerződés és az azt követő kiigazítások eredményeképp megváltoztak az ország határai. Az adatokat mindig a kérdéses időszak közigazgatási beosztása szerint tették közzé, de a beosztás radikális változásokon ment keresztül. Forrásaink azonban lehetővé teszik, hogy a földbirtokok megoszlásának vizsgálatánál megkerüljük e problémát: mivel a gazdacímtárak a birtok fekvését község szerint adják

1. *Doreen Warriner: The Economics of Peasant Farming.* London, 1939. 23.

2. *1893: bellusi Baross Károly: Magyarország földbirtokosai.* Bp. 1893.; *1935: Közponi Statisztikai Hivatal: Magyarország földbirtokosai és földbérlői.* Gazdacímtár. Bp. 1937.

meg, lehetővé vált a trianoni Magyarország területének kiemelése az 1893-as gazdacímtervből. Figyelmen kívül hagytuk az összes olyan birtokot, amelyek az 1919 után Magyarországtól elcsatolt községek határában feküdtek. Ily módon a jelen tanulmányban elvégzett összehasonlítások *ugyanarra* a földrajzi területre vonatkoznak mind a két vizsgált esztendőben.

A következőkben kvantitatív leírást adunk a 100 hold feletti birtokok³ megoszlásának néhány főbb változásáról. Vizsgálatunk középpontjában a birtokosok szerinti megoszlások állnak, de emellett néhány elemzésünk a birtoknagyság szerinti és a művelési ágak szerinti megoszlásokra is vonatkozik. A *Függelék* részletes táblázatokat tartalmaz a tulajdonos, a birtok nagysága és a birtokokon belül a művelési ágak csoportjai szerinti bontásban.

Mivel az igazi kérdés a vagyoni helyzet, előnyös lett volna a birtokok értéke szerinti megoszlás kidolgozása, ilyen adatok azonban nem álltak rendelkezésünkre. Meg kellett elégednünk tehát a földterület nagyság szerinti vizsgálatával, amely — mint elemzésünkben rámutattunk — csupán tökéletlen helyettesítés, ugyanakkor azzal az előnnyel jár, hogy ezáltal lehetővé válik az összehasonlítás a korábbi munkákkal. Elemzésünk számos kérdést vet fel, amelyek közül sok megválaszolatlan marad. Jelen tanulmány ezért inkább felhívás más kutatók számára e kérdések további vizsgálatára, mintsem azok végleges tisztázása.⁴

II. Alapadatok

Magyarországon természetes és jogi személyek egyaránt birokolhattak földet. A természetes személyek kategóriáját két csoportra, arisztokratákra és nem-arisztokratákra bontottuk. Ki számít azonban arisztokratának? Nyilvánvalóan hiba volna a nemességet azonosítani az arisztokráciával, hiszen a 19. század végén minden huszonötödik személy nemes volt Magyarországon. Döntő többségük a szó semmilyen értelmében sem tekinthető arisztokratának: a „bocskoros nemes” kifejezés például olyan személyeket takar, akiknek gazdasági helyzete és életvitelük nem sokban különbözött a parasztokétól. Büszkéek voltak nemességükre, volt néhány kisebb kiváltságuk is, de nem tartoztak a nemzet elitjéhez.

Arisztokrata — a mi definíciónk szerint — a királyi vagy nemesi *címmel* rendelkező személy, a császártól lefelé a báróig vagy lovagig. Ez a meghatározás nyilván kirekeszt néhány fontos nemesi családot és minden magasrangú egyházi tisztségviselőt, de úgy hisszük, hogy e kimaradóknak sem száma, sem birtoka nem olyan jelentős, hogy elemzésünket lényegesen befolyásolná. Minden egyes birtokos nyomkövetése egy ilyen hatalmas adathalmazban amúgy is elrettentő és elrettentően költséges feladat volna. Ezen túlmenően az egyházi testületek birtokai külön kategóriát képeznek. A nemesi címmel nem rendelkező személyek a „nem-arisztokraták” kategóriába estek. Az egyszerűség kedvéért e két kategória tagjaira mint „fő-nemesek”-re illetve „polgárok”-ra hivatkozunk a táblázatokban és a grafikonokban.

A jogi személyeket eredetileg hét kategóriába soroltuk, de ezek számát később ötre csökkentettük: *egyházi testületek* (elsősorban a római katolikus egyház); az *állam*; *közösségek*

3. Jelen tanulmányunkban a „nagybirtok” kifejezést — ha egyéb kiegészítés nincs — általában az összes 100 holdon felüli birtokra vonatkoztatjuk. Ha a birtoknagyság-skála felső tartományára hivatkozunk, akkor a „nagyobb birtokok” kifejezést alkalmazzuk. A „legnagyobb birtokok” és a „legnagyobb birtokosok” kifejezések alatt a 10 000 holdon felüli latifundiumokat ill. azok tulajdonosait értjük.
4. Egy hasonló invitálás több mint egy évtizedeel ezelőtt nem keltett visszhangot; feltevésünk szerint elsősorban a nagyszámítógépes gépidő és programozási segítség korlátai miatt. A személyi számítógépek és a megvásárolható szoftverek elterjedésével, reméljük, ilyen gondok nem tartják már vissza a kutatókat. Tanulmányunkhoz minden számítást és grafikont személyi számítógépen végeztünk, és adatállományainkat minden komoly kutatási kezdeményezés számára elérhetővé tesszük.

(vármegye, város, község, közbirtokosság); *bankok és részvénytársaságok és „egyéb”*. Ez utóbbiba soroltuk például az ármentesítő társulatokat, a világi iskolai alapítványokat, valamint — 1935-ben — a helyi legeltetési társulatokat. A hitbizományokat úgy kezeltük, mint azon természetes személyek birtokait, akik nevén szerepeltek.

III. Módszertani háttér

A. Bevezetés

Munkánk során számos módszertani jellegű problémát kellett megoldanunk. A problémák egyfelől az alkalmazott számítástechnika sajátosságaiból, másfelől a gazdacímtárak viszonylagos feltáratlanságából adódtak. Amint azt több helyen hangsúlyozzuk, Magyarország földbirtokviszonyait tartalmazó adatbázisainkat minden komoly kutatás számára hozzáférhetővé kívánjuk tenni. Módszertani fejezetünk részletessége és példái is azt a célt szolgálják, hogy anyagunk későbbi felhasználói egyfelől könnyebben tájékozódjanak az adataink között, másfelől pedig, hogy dokumentáljuk azt a munkamennyiséget és azokat az erőfeszítéseket, amelyekkel adatbázisunk minőségét kívántuk biztosítani.

Tekintve, hogy vizsgálataink egy tább kutatási téma, sőt a kutatási témák összefüggő rendszerének szerves részét képezik,⁵ ki kellett munkálnunk a feldolgozás elveinek és gyakorlatának *általános rendszerét*, melyet a felvetődő új problémák és a vizsgálati szempontok esetleges bővülése miatt folyamatosan fejleszteniünk kell. A fejlesztést azonban úgy kell megoldanunk, hogy munkánk későbbi fázisai — számítástechnikai szakkifejezést kölcsönözve — „felülről kompatibilisek” legyenek módszertani szempontból a korábbi fázisokkal vagy legalábbis könnyen konvertálhatók legyenek egymás között, technikai és átvitt értelemben egyaránt. Ugyanakkor számos olyan kérdésre is megoldást kellett találnunk, amelyek kutatásunknak csak *egy konkrét fázisában* — esetünkben az 1893-as vagy az 1935-ös gazdacímtár feldolgozásánál vagy e két forrás adatainak összehasonlító vizsgálatánál — vetődtek fel.

A következőkben először a kutatásunk technikai alapfeltételét képező *számítógépes adatfeldolgozást* jellemezzük és indokoljuk. Ezután röviden ismertetjük azokat a *módszertani alapelveket*, amelyeket munkánk során követtünk. Ezt követően *kódolási rendszerünk* főbb jellemzőit ismertetjük, majd bemutatunk néhány *jellegetes problémát* és az általunk alkalmazott megoldásokat egy-egy konkrét példa segítségével. Külön is szólnunk kell az *adatrekonstrukció* kérdéséről, ezen belül Gömör és Moson vármegyék 1893-as adatainak részleges rekonstrukciójáról. Végül kitérünk a *trianoni terület* elkülönítésének módszerére és problémáira.

B. A számítástechnika szerepe

Valójában nem meglepő, hogy a gazdacímtárak részletes feldolgozása eddig nem került a kvalitatív és kvantitatív vizsgálatok homlokterébe. Egy ilyen adattömeg, amelynek felvételére, rendszerezésére és megjelentetésére ma is elismeréssel kell tekintenünk, nem alkalmas arra, hogy manuális feldolgozással kellő részletességű, mélységű és rugalmasan felhasználható vizsgálati eredményeket szolgáltatson — legalábbis racionális keretek között. E források minőségileg magasabb szintű feldolgozását a korszerű számítástechnika tette lehetővé.

Számítástechnika és történettudomány? — ma még talán szokatlannak tűnő párosítás. Megítélésünk szerint azonban indokolatlan attól tartanunk, hogy az új technika elgépiesíti a kutatás humán vonásait, mechanikussá teszi az elemzéseket, az összefüggések feltárását.

5. Az időszak magyar, közép-európai, illetve európai földbirtokviszonyainak összefüggései.

Csupán arról van szó, hogy a történettudomány is adatokkal dolgozik, vagy olyan tényekkel, hipotézisekkel, amelyek mögött sok esetben számszerű vagy számszerűsíthető adatok állnak. Ha bizonyos következtetések korrektté levonásához az ilyen adatok átfogó feldolgozása és elemzése szükséges, akkor a számítástechnika ennek megbízható és hatékony eszköze lehet.

Ugyanakkor ismételten el kell oszlatnunk egy tévhitet a: számítógép nem arra való, hogy megoldja a kutatók problémáit, vagy hogy automatikusan szolgáltatssa számításainak tömegét, mialatt a kutató úgymond hasznosabb dolgokra fordíthatja idejét és energiáját. Ellenkezőleg, a számítógéppel végzett kutatási munka a kutató állandó aktív, sőt interaktív jellegű közreműködését igényli: a ráfordított fajlagos idő és energia gyakran jelentősen meghaladja a hagyományos kutatási technikákét — viszont olyan vizsgálatokra, elemzésekre és adatfeldolgozási módokra ad lehetőséget, amelyek a számítástechnika alkalmazása nélkül egyáltalán nem lennének lehetségesek.

Bár e fejezet későbbi szakaszaiban is többször hivatkozunk számítástechnikai szempontokra, fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy munkánk egészében — beleértve a jelen publikációt is — nem a számítástechnika a lényeg, hanem a földbirtokviszonyok kutatása. Minden számítógépes eredmény mögött a kutató kérdései, ismeretei, intuíciója és szellemi munkája állnak. A korszerű számítástechnika bevonása munkánkba csupán segítség, amely — stimulálón visszahatva gondolkodásunkra — lehetővé teszi, hogy témánkat minőségileg új, magasabb szinten vizsgáljuk.

A minőségi változást nemcsak az új technika gyorsasága és adatfeldolgozó kapacitása okozza, hanem a feldolgozás pontossága és konzekvens volta is. Ezáltal mód nyílik a korábbi, az adatok nem teljes körű feldolgozásán vagy becsléseken alapuló elemzések *korrigálására*, a *következtetések esetleges revíziójára* is. Ugyancsak minőségileg új lehetőségeket nyújt a feldolgozás „rugalmas” volta: ha egy hagyományos elemzés valamely szempontját vagy kiinduló adatát utólag módosítani akarjuk, a munkát újból és újból el kell végeznünk, míg egy jól megválasztott számítógépes rendszerrel a „what-if” vizsgálati lehetőségeinek száma igen nagy.

A számítástechnika azonban dinamikusan, sőt robbanásszerűen fejlődik, folyamatosan megcáfolva „áthághatatlan” korlátaiba vetett hitünket, s ezzel komoly filozófiai, de módszertani problémákat is okoz felhasználóinak. Ezért különösen fontos, hogy munkánk módszertani elvei hosszú távon állandóak legyenek, s korábbi munkánk eredményei felhasználhatók maradjanak a technika későbbi, magasabb szintjén is. Alapfeltétel a technikai értelemben vett *konvertálhatóság*, amely a más rendszerekkel való összeköttetést is biztosítja, s egyúttal feleslegessé teszi a fásaszt és időigényes manuális munkafolyamatok (adatbevitel, kódolás) újbóli elvégzését, amely ismételt hibák forrása lehet.

A kutatás korai fázisában az 1911-es gazdacímrtár számítógépes adatbázisának kialakítása — e munka módszertani elveire jelen írásunkban is hivatkozunk — még nagyszámítógépes háttérrel, lyukkártyás módszerrel történt, míg ma a hasonló célra használható, ölben tartható méretű számítógépek beépített mágneslemezei 20 megabájt információt kezelnek hordozható, telepes üzemben. E hatalmas technikai fejlődésből csupán két mozzanatot emelünk ki, melyek munkánkat alapvetően befolyásolták. Az egyik az ún. *felhasználó-barát rendszerek* elterjedése, amelyek megszüntették azt az elidegenedési folyamatot, amely egyfelől egy hardver- és szoftver-falat vont a gép és a programozó közé, másfelől pedig egy monopolhelyzetben lévő programozói elitet állított a gép és a kutató közé. A mai rendszerekben a kutató közvetlen kapcsolatba kerülhet a felhasznált eszközökkel. A másik mozzanat a *professzionális mikroszámítógépek* kifejlesztése, amelyek alkalmazása többek között lehetővé teszi, hogy ha a feldolgozandó forrás anyagát nem lehet a számítógépes bázishoz vinni, akkor a mobil üzemi technika a források lelőhelyére települhet. Másszóval, ha a forrás nem mehet a géphez, a gép mehet a forráshoz.

Munkánk jelenlegi szakaszának számítástechnikai bázisáról annyit kell röviden megemlítenünk, hogy egy olyan integrált program-rendszert alkalmazunk, amelynek *táblázatkezelő*,

adatbáziskezelő és *grafikus* funkciói vannak.⁶ Rendszerünk alapja a Lotus 1-2-3 programcsomag, melynek először Release 1A, majd Rel.2, később Rel.2.01 verzióját használtuk (ezek felülről kompatibilis verziók). A speciális célú programozási feladatokat a Lotus belső programnyelve (Macro Command Language) segítségével oldottuk meg; ez esetenként — például az adatrekonstruálási munkánál — többszáz sor terjedelmű programokat is jelentett. Munkánk megkönnyítésére más szoftver-cégek Lotus-kompatibilis programcsomagjait is installáltuk rendszerünkbe — pl. CellWorks, FileWorks —, sőt speciális statisztikai programcsomagot is tervezünk a rendszerre építeni, ezek alkalmazása azonban nem befolyásolja az általunk használt formátumot, mint ahogy az sem, hogy eredményeink grafikus megjelenítéséhez esetenként nagyobb felbontóképességű grafikus programokat is igénybe vettünk.

C. Módszertani alapelvek

Mindhogy munkánk két, egymástól igen távol eső terület, a történettudomány és a számítástechnika szféráit ötvözi, adatfeldolgozásunk egész rendszerének, az alkalmazott definícióknak és kódoknak illeszkedniük kell mind a számítástechnika, mind a történeti kutatás logikájához. Nem használhatunk olyan tisztázatlan kategóriákat, amelyeket a számítógép nem tud értelmezni, és főleg a technika csábításának engedve olyan összefüggéseket kimutatunk, amelyek kutatási témánk szempontjából semmitmondóak.

Alapelvünk a *folyamatoság* biztosítása hosszabb távú munkánk során. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy

- előző feldolgozásaink elvei később is érvényesek maradjanak (így hivatkozhatunk, az ismétlések elkerülése céljából, előző publikációkra);
- a számítástechnika fejlődése miatt később se kelljen rendszert változtatnunk;
- ne egyedi szabványú programrendszert alkalmazzunk;
- eredményeink összevethetők legyenek a rokon kutatások eredményeivel; és
- technikailag más nagy rendszerekhez is csatlakoztathatók legyenek.

Ugyancsak alapvető elvünk a *pontosság*. Ilyen nagyságrendű és hibaszázalékú adathálónál kísért az „aprómunka” figyelmen kívül hagyása, mondván, igysem ellenőrizni senki és nem lényeges a befolyás. Ezt a veszélyforrást a leghatározottabban igyekeztünk elkerülni, és egyrészt a gépi feldolgozás lehetőségeit minőségileg kihasználni, másrészt a saját magunk elé állított pontossági követelmények szintjét magasra emelni — mindezt anélkül, hogy elvesznénk a részletekben és indokolatlanul késleltetnénk az érdemi munkát. Másszóval, az adatfeldolgozás minden fázisában világosan meghúztuk és értelmeztük a határvonalat a figyelembe vett és a figyelmen kívül hagyott összetevők között.

Az „értelmes” pontosság követelményének feltétele, hogy tisztában legyünk a *kiinduló adatok pontosságával* és megbízhatóságával. Ezt a kérdést egyfelől a forráskritika szintjén tárgyaljuk, másfelől az egyedi példák bemutatásánál. Általánosságban arra törekedtünk, hogy a feldolgozás során kiszűrjük a számítógép előtti sok munkafázis (az adatgyűjtés, a manuális számolás, a szedés, a nyomtatás, a gépre vitel) hibáit, és hogy szükség esetén *korrigáljuk a hibákat vagy rekonstruáljuk* a hiányos adatokat, ha erre kellő indokunk és megfelelő információnk van. (E tevékenységünket később részletesen indokoljuk.) Vagyis vizsgálatunk alapja voltaképpen nem csupán maga a forrásmű kizárólagosan, hanem a feltételezhető valós helyzet, amelyet a különböző források a maguk korlátai között rögzítettek. Természetesen minden

6. A *táblázatkezelés* alapegysége az adatsorok és oszlopok metszésében fekvő adatcella. A cellák tejszék szerinti összefüggéseket fejezhetnek ki egymás között, így egy cella megváltoztatása a vele összefüggő cellák tartalmát is automatikusan változtatja. Az *adatbáziskezelés* alapegysége az adatsor, amelyeket különféle szempontok szerint lehet rendezni, szelektálni. A *grafikus rendszer* működését jelen frásunk grafikonjai is illusztrálják.

beavatkozás és munkafázis hibák forrása (beleértve a gazdacímtárak hajdani munkatársainak tevékenységét is), ezért létre kellett hoznunk saját munkánk állandó és szisztematikus *ellenőrzési rendszerét*, hogy saját hibaszázalékunk és az okozott befolyás szintje alacsonyabb legyen a tőlünk független tényezők okozta bizonytalanságénál.

Alapelvünk továbbá, hogy bármit is teszünk az adatfeldolgozás során, azt *konzekvensen* tegyük, még ha az ideiglenes is vagy ha a helyessége nem bizonyítható. Erre azért van szükség, hogy később ugyanilyen konzekvensen tudjunk módosítani, és egy-egy beavatkozásunk hatását egyértelműen el tudjuk különíteni.

Ugyanilyen fontos, hogy minden munkafolyamatot *dokumentáljunk*. Ezáltal követni tudjuk a feldolgozás minden lépését, egy-egy lépést szükség esetén utólag módosítani tudunk, és nem utolsósorban korrekct módon tudjuk indokolni és értékelni a kapott eredményeket. (A fenti két alapelv betartásának ilyen nagyságrendű adattömeg kezelésénél, áttekintésénél különös jelentősége van.)

Ha a munka későbbi fázisaiban valamilyen kérdéses eset tisztázódott, tehát egy hiányzó adatot más alapon rekonstruáltunk, esetleg időközben új információkhoz jutottunk vagy csupán egy régebbi hibánkat korigáltuk utólag, a változtatásokat következetesen végigvettük az adott feldolgozási vonal *összes eddigi fázisán* is. Egyrészt azért, hogy hatásuk a kapott eredményekben egységesen tükröződjön, másrészt, hogy ne jöhessenek létre eltérő (nem teljesen azonos) adatállományok, amelyek később alig felderíthető eltérések forrásai lehetnek. Ezt követeli ezenkívül a rendszer belső logikája is: az adatfeldolgozás különböző szintjein az adatoknak szabadon konvertálhatóknak, kivonatolhatóknak, behelyettesíthetőknak kell lenniük.

D. Adatfeldolgozásunk rovatai

1. A település- és birtokos-kódok rendszere

A gazdacímtári adatok egy része számszerű — a birtokok területe és a művelési ágak szerinti részterületek kat. holdban, a kataszteri tiszta jövedelem arany koronában (1935) —, más része szöveges jellegű. A számszerű adatok számítógépes feldolgozása eredeti formájukban végezhető, a szöveges adatokat azonban előbb át kell alakítanunk olyan formára, amely a gép által értelmezhető módon tartalmazza az információkat. Kódolási munkánk rendszere és felbontóképessége alapvetően meghatározza a feldolgozás során feltehető kérdéseink körét és az elvégezhető műveletek tartományát.

Az egyedi birtokokra vonatkozó gazdacímtári adatsorokban a számunkra legfontosabb szöveges információ a *birtok helye* és a *birtokos személye*.⁷ Forrásaink adatsorainak sorrendjét is e két információ határozza meg: a szerkesztők a birtokokat *vármegye*, vármegyén belül *járás*, járáson belül *település*, ezen belül pedig a *birtokosok neve* szerint állították sorba betűsoros rend szerint. Bár kutatásunk jelenlegi szintjén a legkisebb vizsgált közigazgatási egység a vármegye, mégis fontosnak tartottuk, hogy a birtokok nyilvántartását a települések szintjéig vezessük. Ezáltal egyrészt lehetőségünk nyílik későbbi részletes vizsgálatok elvégzésére is, másrészt ez a módszer megkönnyíti az egyes birtokok azonosítását, ellenőrzését és összevetését más források adataival.

a) A *település-kódok* (röviden: T-kódok) rendszere az 1911-es gazdacímtár számítógépes feldolgozásánál került először alkalmazásra. A kódolásnál az *1910. évi népszámlálás* közigazgatási jelölési rendszerét vettük alapul,⁸ amely mind a vármegyéket, mind az egyes vármegyéken belüli járásokat, mind pedig az egyes járásokon belüli településeket egyedi sorszámmal látta

7. Az „Utolsó posta” (1893) és „A földbirtokos lakóhelye” (1935) rovatok adatait csak igen korlátozott mértékben, kiegészítő információként vettük figyelembe, ezért ezzel a funkcióval nem állt volna arányban külön kódrendszerük kidolgozása.

el. Ennek alapján település-kódunk egy hatjegyű szám, ahol az első két pozíció a vármegyét, a második kettő a járást, az utolsó kettő pedig a települést jelöli, vagyis az első két számjegy a vármegyét azonosítja, az első négy a járást, a hat számjegy pedig az egyedi települést.

A birtokosok személyére vonatkozó információk esetében nem az egyedi, személyes azonosítók hozzárendelését tartottuk fontosnak, hanem a *birtokos-típusok* megkülönböztetését, amely egyik alapját képezi a földbirtok megosztására, az egyes társadalmi osztályok és rétegek gazdasági súlyára, a birtoktípusokra és tulajdonformákra vonatkozó vizsgálatainknak.

b) *Birtokos-kódjaink* rendszere is az 1911-es anyag feldolgozásánál alakult ki. Birtokos-kódunk (röviden: B-kódunk) egy négyjegyű szám, ahol az első számjegy a birtokosok (természetes és jogi személyek) főbb típusait jelöli, a második számjegy az egyes fő típusokon belüli csoportokat különbözteti meg, a harmadik számjegy pedig további alcsoportokat jelöl, elsősorban a társas tulajdonformák szempontjaiból. A negyedik számjegyet a bérlők számának későbbi jelölésére tartottuk fenn. A rendszer leglényegesebb elemeit a *Függelékben* közöljük; az eltéréseket és a rendhagyó eseteket a továbbiakban ismertetjük.⁹

A kódolás folyamata nemcsak mechanikus munkát jelentett. A továbbiakban néhány problematikus esetet említünk meg, amelyeknél munkánk egészére vonatkozó konvenciókat fogadtunk el.

2. Rendhagyó esetek

A.) *A település-kódok* alkalmazásánál gondot okoztak azok az esetek, ahol az időben köztes állapotot rögzítő 1910-es népszámlálás közigazgatási beosztása *még nem* vagy *már nem tükrözte* az 1893-as illetve az 1935-ös állapotot. Egyes településeket az 1893–1910 közötti, másokat az 1910–1935 közötti időszakban összevontak, megosztottak, nagyobb településekhez csatoltak, községből várossá nyilvánítottak, nevüket megváltoztatták, magyarosították.

A megváltoztatott nevű településeknél az adott korszak helységnevtárai voltak segítségünkre. Arad vármegye települései például jelentős részben román elnevezésükkel szerepelnek az 1893-as gazdacmtárban, míg az 1910-es népszámlálás magyar nevük mellé rendel azonosító számot. Ilyen esetekben minden, az 1910-es rendszerben nem szereplő településnevet először a helységnevtárak alapján azonosítanunk kellett — ez vonatkozik az összeírásokra, megosztásokra is —, s csak ezután lehetett a kódolást elvégezni.

A közigazgatási jellegű változások közül az *összevonások* okoztak kevesebb problémát. 1893-ban például Hont vármegye nagy-csalomjai járásában Alsó-Ipoly–Nyék és Felső-Ipoly–Nyék külön községként szerepeltek a betűsoros rendben, az 1910-es népszámlálás azonban csak Ipolynyék községet említ a báti járásban. Ezért mindkét 1893-as település kódját (150219) kapta. Így fordulhat elő néhány esetben, hogy két vagy több településnek *egyforma azonosító kódot* kellett adnunk. Ehhez hasonló megoldást követtünk azokban az esetekben is, amikor a városok, terjeszkedésük során, egyes községeket bekebeleztek: Esztergom vármegye esztergomi járásában Győrmező és Viziváros önálló települések 1893-ban, 1910-ben viszont már Esztergom részei — emiatt 1893-ban is Esztergom kódját kellett kapniuk.

Itt kell megjegyeznünk, hogy T-kódjaink forrása a városokat (rtv., thj.) az egyes járásokban a községek után, azonosító szám nélkül sorolja fel. Emiatt az 1911-es gazdacmtár feldol-

8. Gyakorlati munkánk során felhasználtuk *Dr. Bány–Dr. Kogutowicz Manó*: Névmutató Magyarország 1:300.000 méretű néprajzi térképéhez. Budapest, 1919. c. munkáját, amely az 1910-es népszámlálás adatain és jelölési rendszerén alapul.

9. Az 1911-es kódrendszer részletes leírása megjelent: *Puskás Julianna–Eddie M. Scott–Lánc M.*: Adatbázis az 1911. évi gazdacmtár adataiból a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások számára. Történelmi Szemle 1974.

gozásánál a városok négyjegyű kódot kaptak, amely azonos volt a soron következő *képzetes* járás kódjával, Esztergom esetében tehát 1403-at. Szükségesnek tartottuk azonban a járás és a város mint két közigazgatási egység megkülönböztető azonosítását, ezért a városok négyjegyű kódja után (a települések sorszáma helyére) két nulla számjegyet írtunk; Esztergom T-kódja így 140300. Ezzel a helyükre kerülnek a kód pozíciói, azaz a „helyérték” — hiszen programunk a kódokat valós számokként kezeli.¹⁰

Hatszámjegyű kódunkból, mint utaltunk rá, két-két számjegy jut a vármegyék, a járások és a települések jelölésére. Ez egyben feltételezi, hogy mind a vármegyék, mind a vármegyéken belüli járások, mind pedig a járásokon belüli települések száma legfeljebb 99 lehet. A vármegyék és a járások esetében ez természetesen nem okoz gondot, de van olyan járás, ahová *száznál több* település tartozik. Ilyenkor *tizedestört formátumú kódokat* alkalmaztunk: a 99. település után a következő település a 99,1(00); majd a 99,101; a 99,102 stb. azonosítót kapta; Vas vármegye („9.”) muraszombati járásának („5.”) Zsidahegy nevű községe („114”) így a 090599,114 T-kód alapján azonosítható. Növekvő számsorrendbe állításuk esetén az ilyen formátumú kódok is az eredeti sorszámok rendjét követik, megoldásunk tehát egyaránt illeszkedik a közigazgatási nyilvántartás és a gépi feldolgozás logikájához.¹¹

Visszatérve a közigazgatási jellegű változásokra, a nagyobb gondot a települések későbbi *megosztása* jelentette, vagy az a gyakorlat, hogy az 1893-as gazdacímár az egymással határos községek némelyikét összevonva sorolja fel. Előző példánkban Alsó- és Felső-Ipoly–Nyéknek azonos kódot adtunk; ennek éppen ellenkezőjét kellene tennünk például az 1893-as gazdacímárban Máramaros vármegye ökörmezői járásának Kalocsa községével — az 1910-es népszámlálás ugyanis külön sorszámot adott Alsókalocsának és Felsőkalocsának. Mivel egy településnek két azonosítót nem adhatunk, az eredeti kódrendszer megtartása érdekében meg kellett állapodnunk a *kettős vagy többes T-kódok* egységes kezelési módjairól. Az 1893-as gazdacímár esetében az alábbi konvenciókat követtük:

1) ha a két vagy több összetartozó T-kód *azonos járáshoz* tartozó településeket jelöl, és

- a) ha az egyik község azonos az „Utolsó posta” rovat községével, akkor ennek a községnek a kódját használjuk;
- b) ha egyik község sem azonos az „Utolsó posta” rovat községével, akkor a *nagyobb (legnagyobb) lélekszámú* község¹² kódját használjuk;
- c) ha a fenti adatok nem lehetők fel vagy azonosak a lélekszámok, akkor a *kisebb (legkisebb) számértékű* kódot használjuk;

2) ha a két vagy több összetartozó T-kód *nem azonos járáshoz* (vagy vármegyéhez) tartozó településeket jelöl, ilyenkor a birtokok adatait a lélekszám arányában (ennek azonossága vagy hiánya esetén egyenlő arányban) *elosztjuk*, és az így kapott birtokokat T-kódjuk alapján a *saját járásukba* soroljuk.

A fenti sorrend annyiban módosul az 1935-ös gazdacímár esetében, hogy ott nem lévén „Utolsó posta” rovat (a birtokos lakóhelyét pedig nem féltük felhasználható információnak), első lépésként a lélekszámot vesszük figyelembe.

Bármelyik elv alapján döntöttünk egy-egy kérdéses esetben, a döntés alapját az adatsorban dokumentáltuk. Liptó vármegye olasz járásában például az 1893-as gazdacímárban Kvacsán-Hosszúrét elnevezésű községet találunk, de Kvacsán és Hosszúrét 1910-ben mint önálló községek (160323 és 160313) vannak nyilvántartva. Mivel a gazdacímár „Utolsó posta” rovatában Kvacsán szerepel, a kettős község a 160323 kódot kapta. Máramaros vármegye

10. A mezőváros nével ellátott településeket községnek kódoltuk.

11. A bizonytalan vagy ismeretlen település-kódokat is hasonló módon jelöltük, pl. 010200,1 stb.

12. Ugyancsak az 1910-es népszámlálás adatai alapján.

taracsvizi járásában ugyanez a gazdacímtár Német- és Orosz-Mokra elnevezéssel jelöl egy települést, az „Utolsó posta” rovatban azonban egy harmadik község, Királymező áll. Az 1910-es népszámlálás szerint Németmokrának 730, Oroszmokrának 952 lakosa volt, a kettős községnek tehát Oroszmokra T-kódját (390715) adtuk. Ugyancsak a nagyobb lélekszám alapján kapta az 1935-ös gazdacímtárban Somogy vármegye marcali járásában Hosszúvíz község Mesztegnyő kódját (060619), Somogyzentpál pedig Varjaskér és Tótszentpál közül az utóbbit (060636).

A *puszta*, *tanya*, *zárda* névvel jelölt településeknek többnyire a gazdacímtárban előttük álló település kódját adtuk. Az ilyen külterületi lakott helyek hovatartozását csak abban az esetben kellett vizsgálnunk, ha a betűsoros rendbe illesztve szerepeltek — ugyanis éppen az ábécé-rendből való „kilógásuk” bizonyította azt, hogy az esetek többségében az előttük álló településhez tartoznak.

Megemlíttük az *átminősített települések* eseteit is: Fogaras település Fogaras vármegye fogarasi járásában 1893-ban például még községként szerepel, 1910-ben azonban már város; ennek következtében 1893-ban is városi kódot kellett kapnia (530500).

Mindezek az esetek azonban nem okoztak problémát jelen vizsgálatunkban, hiszen a legkisebb vizsgált közigazgatási egységünk a *vármegye*. Természetesen egy-egy terület későbbi részletesebb (járási vagy községi szintű) vizsgálata szükségessé teheti a felsorolt és a felsoroltakhoz hasonló esetek egyedi elbírálását.

B.) *Birtokos-kódjaink* alkalmazásánál is felmerültek olyan esetek mindkét gazdacímtárban, amelyeknél a besorolást nem lehetett automatikusan végezni. A kérdéses esetek két forrásból adódtak: vagy nem volt elegendő információnk a besoroláshoz, vagy nem volt egyértelmű kategóriánk az adott birtokos-típushoz.

A hiányos információ egyik példája a felekezeti hovatartozás nélkül bejegyzett egyházi birtokok csoportja. Ilyen esetekben a birtokot, más információ hiányában, a *római katolikus egyház* birtokai közé soroltuk. Ugyancsak nehéz eldönteni a „Jakab és Társa” vagy a „Jakab és Pollák”-típusú birtokosok kategóriáit. Ezek a megjelölések valamiféle társulásra engednek következtetni, de miután részletes levéltári kutatások híján nincs erre bizonyítékunk, ezért nem jogi személyeknek, hanem — esetünkben — nem-arisztokrata társas tulajdonnak (2030) tekintettük az ilyen birtokokat.

Felbukkantak olyan birtokos-típusok is, amelyekre eredeti B-kód rendszerünk nem tartalmazott külön kategóriát. Előfordultak például közös birtokok *község és magánszemély*, valamint *község és jogi személy* tulajdonában. Ilyenkor — az amúgy is többnyire első helyen jelölt — természetes vagy jogi személyt tekintettük a kódolás szempontjából kizárólagos tulajdonosnak. Az 1935-ben felbukkanó *csődítömeg* megjelölést az egyéb jogi személyek kategóriájába soroltuk.

3. Egyéb rovatok

Kódolási munkánk ismertetése kapcsán röviden szót kell ejtenünk azonosítókról és egyéb állandó rovatainkról, amelyeket a feldolgozás során következetesen használtunk.

Az egyes adatsorok azonosítására két kódot, sorszámot és folyószámot alkalmaztunk párhuzamosan. A *sorszám* — azonosító funkciója mellett — az adatsorok visszakeresését és ellenőrzését könnyíti meg az eredeti forrásban. Utolsó két számjegye az adatsornak a nyomtatott gazdacímtári oldalon lévő sorszámát jelöli (egy oldalon az adatsorok száma a százat sehol nem éri el), míg az előtte álló számjegyek a gazdacímtári oldalszámot jelölik. A 301-es sorszám tehát a harmadik oldal első adatsorát, a 3001-es a harmincadik oldal első adatsorát, a 30001-es pedig a háromszázadik oldal első adatsorát jelöli. A szomszédos sorszámok különbségét tartalmazó oszlop könnyű ellenőrzési algoritmust kínál az esetlegesen kimaradt gazdacímtári oldalak felderítésére.

A *folyószám* az 1-es számjeggyel indul az adott gazdacímtár első vármegyéje első járásának legelső birtokánál és minden soron következő birtoknál eggyel nő, egészen a gazdacímtár legutolsó adatsoráig. Segítségével könnyűszerrel megállapítható egy járás vagy egy vármegye birtokainak száma; a szomszédos folyószámok különbségei pedig a későbbi feldolgozás során kimaradt adatsorok felderítésének eszközei lehetnek.

A későbbiekben többször hivatkozunk a *géppel számított vagy ún. kontroll-összegre*, amely az egyes birtokok művelési áganként megadott részterületeinek pontos összege. Ez az érték sok esetben nem pontosan egyezik meg a gazdacímtárban közölt összterülettel. Az *eltérés* nagysága fontos adat a feldolgozás számára, ezért a gazdacímtári és gépi összeg különbségét külön rovatban tartjuk nyilván minden birtoknál. A gazdacímtári adatok korrigálásának és rekonstruálásának munkafázisai után a *géppel számított összeg rovatának értékeit kezeljük autentikus adatként*.

E. Probléma-típusok, megoldások, konvenciók

Viszonylag sok rendhagyó eset nehezítette munkánkat a feldolgozás első fázisaiban, még a kiinduló adatok szintjén. A következőkben ismertetett problematikus esetek a gazdacímtári adatok változó minőségéből és belső ellentmondásaiból adódtak. A gazdacímtárakban két, nehezen elkülöníthető hibatípus fordul elő: az *eredetileg is hibásan közölt vagy hiányzó adatok* és a *belső összefüggések hibái*.

1. A *hibásan felvett alapadatokat* igen körülményes felfedni, legtöbbször csak közvetett módon, valószínűsítéssel lehetséges. Ha van olyan pót-forrás — például gazdacímtár vagy mezőgazdasági összeírás —, amelynek megbízhatósági szintje a kérdéses adatok vonatkozásában eléri az eredeti forrásét, időben nem túl messze eső állapotot rögzít és feldolgozásmódja hasonló az eredeti forráshoz, akkor ez lehet az összehasonlítás alapja. Ha nincs ilyen, akkor csak saját feldolgozásuk későbbi fázisai utalhatnak ilyen hibákra; ennek alapján azonban csak kivételes esetekben korrigálhatunk visszamenőleg, mert egyrészt ez minden származtatott és esetleg tovább feldolgozott eredmény megváltoztatásával jár, másrészt felvetődhet a gyanú, hogy előzetes jóslataink beteljesülése érdekében tudat alatt is ehhez igazítjuk kiindulási adatainkat, harmadrészt pedig ily módon olyan bizonytalansági tényezőt vihetünk a kontextusba, amely nem kisebb az eredetinel.

Valamivel könnyebb a helyzet azoknál a hibásan közölt adatoknál, ahol a hibák vélhetően a *szerkesztés és a kiadás munkafolyamatai* alatt keletkeztek. Ilyenkor feltételezzük, hogy eredetileg helyes adatokról van szó, amelyek a manuális másolás, a gépfírás vagy a nyomdai szedés során szenvedtek változást. Természetesen ezek a hibák is csak valószínűsíthetők; korrigálásukat is csak abban az esetben szabad végrehajtanunk, ha erre alapos indokot találunk.

Ilyen hibákat okozhat az *egyes adatok elcsúszása* a táblázatban, *egész adatsorok és adat-tömbök elcsúszása*, az *adatisméltés*, a *sorisméltés* (tehát azok az esetek, amikor helyes adatok rossz helyen szerepelnek); valamint a *helyiérték elcsúszása*, a *számjegyek felcserélése*, elhagyása, a vizuálisan — *sőt hangalakjukban* (!) — hasonló számpárok felcserélése (vagyis az önmagukban hibás számadatok). Ez együttvéve igen sok hibalehetőség! Felderítésük elsősorban matematikai és logikai feladat, olykor azonban komoly empátiás képességeket is igényel az eredeti munkafolyamatban részt vett néhai munkatársak iránt... Munkánk e fázisa is azt példázza, hogy mind az eredeti forrás adatai, mind a mai számítógépes feldolgozás mögött *emberi tevékenységek láncolata* áll, s e tevékenységek és szándékok megértése nélkül a későbbi kutató munkája nem lehet teljes értékű.

Ha például egy adatsorban, ahol a gazdacímtári és a géppel számolt összterület megegyezik, a birtok hegyvidéki erdős területen fekszik, de nincs erdőterülete, van viszont 200 hold nádasa — akkor erősen valószínűsíthető, hogy a tájidegen művelési ág úgy jött létre, hogy a számadat a nyomdai munkák során átcuszott az „Erdő” rovatból a szomszédos „Nádas”

rovatba. (Feltételezésünket a korabeli térképek segítségével is alátámaszthatjuk.) Ha két szomszédos adatsor esetében nincsen ugyan tájidegen művelési ág vagy szokatlan birtokstruktúra, de az egyik birtokban például 36 hold legelő van és egyúttal 36 hold géppel számolt többlet az összterülethez képest, a másik birtoknak pedig nincs legelője, de van 36 hold hiánya, akkor igen valószínű, hogy a legelő számadata függőlegesen irányban csúszott el egy sort a nyomtatás során. Ezek persze ideális esetek, ahol csak egy tényező hatása érvényesül; mégis hasonló alapon egész adattömbök elcsúszását is fel lehet deríteni. Függőlegesen tömb-elcsúszás esetén (mint amilyen például az 1935-ös gazdacímtár 79. oldalán található) figyelmeztető jel a közölt és a számított összterület markáns, csoportos eltérése és az eltérés értékeinek kapcsolata a művelési ágak rovataiban lévő számértékekkel.

Eldőfordult, hogy csupán egy számjegy (!) csapódott az egyik művelési ág területéből a másikba, s ezzel első látásra nehezen értelmezhető eltérést okozva a több ezer holdas birtok területében. Vannak azonban bonyolultabb esetek is. Az 1935-ös gazdacímtár 320. oldalán a 24–26. tulajdonosi sorokban a következő adatokat találjuk:

Összes	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Adóm.	Eltérés
959	249	–	–	–	386	401	–	38	-115
327	103	6	2	5	27	16	–	22	146
114	134	–	8	–	–	–	–	3	-31

Tüzetesebben megvizsgálva az „Eltérés” rovat értékeit, megállapítható, hogy azok összefüggést mutatnak egymással: a két negatív érték összege, abszolút értékben, azonos a pozitív eltérés értékével. Ez arra utal, hogy az eltérést valamelyik művelési ág adatainak permutálása okozza. Mivel az eltérések értéke egyik részadattal sem azonos, a hibát azokban a művelési ágakban kerestük, ahol mindhárom birtokban volt adat. Két ilyen művelési ág van, a „Szántó” és az „Adómentes”; az adómentes területek nagysága azonban nem elégséges ekkora eltérés okozásához, tehát minden bizonnyal a szántóterület adatai keveredtek össze a három birtokban. A megoldást az alábbi rovatok szemléltetik:

Eltérés (eredeti)	Szántó eredetileg	Szántó helyesen	Eltérés (új)
-115	249	134	0
146	103	249	0
-31	134	103	0

2. A hibák másik csoportját a gazdacímtárakban a *belső összefüggések hibái* teszik.

a) Legszembetűnőbbek közülük azok, amelyek *egy-egy adatsoron belül* jelentkeznek. Ha a művelési áganként felvett birtokrészek területének gépi összege nem egyezik meg az ugyanabban a sorban közölt birtok-összterülettel, akkor az adatsort megkülönböztető jelzéssel látjuk el. Az ilyen adatsorok esetében a következőképpen járunk el:

(1) ellenőrizzük, hogy nem történt-e hiba az *adatbevitelnél*; ha nem, akkor

(2) megvizsgáljuk az eltérés nagyságát: először, hogy belül van-e a *forrásban dokumentált* műveletek kerekítési, egyszerűsítési eljárásainak keretein; ha nem, vagy nincs ilyen, akkor

- (3) belül van-e az általunk elfogadott maximális kerekítési, egyszerűsítési hibahatáron,¹³ ha nem, akkor
- (4) megvizsgáljuk az adatsort a szerkesztői–kiadói–nyomdai típusú hibák szempontjából (beleértve a hibásan elvégzett számtani műveletek lehetőségét is); ha ilyen vélhetően nincs vagy nem bizonyítható, akkor
- (5) megvizsgáljuk az alapadatok (vagyis a művelési áganként felvett részterületek) helyességét, amennyiben van összehasonlító adatunk pót-forrásból; ha nincs, megbecsüljük, hogy egyáltalán „hihetők-e” (nincs-e nagyságrendi eltérés, vagy a környezetétől való feltűnő strukturális eltérés, tájidegen művelési ág).

Az eltérések vizsgálata azonban nem mindig vezet megnyugtató eredményre. Ha az adatbevitel hibásnak bizonyul, akkor korrigáljuk. Ha az eltérés kisebb a (2.) és (3.) pontok alatt meghatározott határértékeknél, akkor az eltérést a további feldolgozás szempontjából figyelmen kívül hagyjuk. Ha a (4.) pont szerinti hibát feltételezünk elfogadható valószínűséggel és ez a részadatok szintjén egyértelműen korrigálható, akkor behelyettesítjük a korrigált számadatokat és ezt dokumentáljuk az érintett adatsorokban. Ha az (5.) pont szerint tudunk igazolhatóan korrigálni, megtesszük, és hasonlóképpen dokumentáljuk.

Ha azonban a fenti lehetőségek egyike sem ad elég alapot a korrekcióra, akkor csupán az eltérés okára vonatkozó feltételezéseinket rögzíthetjük. E feltételezések egy része megnyugtatónak tekinthető, de még mindig marad egy rész, amelyet valószínűleg soha nem tudunk megoldani. Ezzel a leszűkített hiba-maggal, mint alap-adottsággal együtt kell élnünk a számítógépes feldolgozás során; a racionális határokon belül mégis következetesen törekszünk felszámolására. Ezeket az eltéréseket mintegy „függőben hagyjuk”, hogy a munka ne akadjon meg miattuk a feldolgozás elején, egyúttal elvileg nyitva hagyjuk a későbbi korrigálás lehetőségét. Azonban minden utólagos korrekcióra érvényesek korábban említett szempontjaink.

Meg kell jegyeznünk, hogy a gazdacímrtári összterületek és a géppel számolt összegek egyezése tekintetében az 1935-ös gazdacímrtár jóval pontosabb az 1893-as gazdacímrtárnál. (Azt nem tudjuk megítélni, hogy ebben mekkora szerepe volt a pontosabb földmérési technikáknak és mekkora a statisztikai munka ellenőrző és korrigáló fázisainak.) Baranya vármegye

13. Ez az érték, általános szabályként, azonos a művelési ágak számával, az adott mértékegységben. A két vizsgált forrás esetében a művelési ágak száma nyolc, a mértékegység kat. hold, így az elfogadható eltérés mindkét irányban ≤ 8 hold. Ez a tőrés-határ abból adódik, hogy feltételezzük az egész számjegyre kerekítés olyan extrém eseteit is, hogy pl. 1,99 holdból 1 hold lesz a tizedesjegyek egyszerű elhagyásával, vagy éppen ellenkezőleg, 1,01 holdból 2 hold válik azáltal, hogy a „megkezdett” holdat automatikusan felfelé kiegészítik. Elméletileg elképzelhető olyan eset, hogy az összes művelési ágban egyszerre alkalmazzák az egyik kerekítési módot szélsőséges értékekkel, ahogy ezt alábbi példánk illusztrálja három részadat ($= n$) esetében.

1,99 → 1	1,01 → 2
1,99 → 1	1,01 → 2
1,99 → 1	1,01 → 2

5,97 → 6 (eltérés = n)	3,03 → 3 (eltérés = n)
vagy 5,97 → 5 (eltérés = n-1)	vagy 3,03 → 4 (eltérés = n-1)

Amennyiben az összterület értékét is azonos módon kerekítik, akkor a maximális eltérés így $n-1$, ha pedig az összterület kerekítése az általánoson elfogadott módon történik, akkor a maximális eltérés értéke n , azaz a birtokrészek száma. Megjegyzendő, hogy ily módon az elfogadható eltérés abszolút és nem relatív érték, mint az 1911-es gazdacímrtár esetében. A ± 8 hold a legkisebb nyilvántartott, azaz 100 holdas birtokok esetében $\pm 8\%$ (tehát nagyobb, mint az 1911-es 5%-os határ) — viszont egy 10 000 holdas birtoknál mindössze 0,08%, ahol az 5%-os érték már 500 hold lenne. Az eltérések összegzett befolyására még kitérünk.

esetében például az 1893-ban nyilvántartott 637 birtoknál az eltérések összegzett értéke -254 hold, míg az 1935-ben közölt 729 adatsornál csupán +40 hold, s ez is egyetlen birtok eltérése. Az eltérések összegzett értéke azonban félrevezető lehet, mert a pozitív és negatív értékek részben semlegesíthetik egymást. Ezért megvizsgáltuk az eltérések abszolút értékeinek összegét is. Ez Baranya vármegyében 1893-ban 506 hold, vagyis összemérhető a birtokok számával, s ez az érték — a birtokok összes területéhez viszonyítva — igen csekély.¹⁴

Ha elvégeztük az ellenőrzés és korrigálás fenti fázisait, ezután már a *géppel számolt birtok-összterületeket* visszük tovább a feldolgozás magasabb szintjeire. Ezzel tulajdonképpen egy általános szabályt fogalmaztunk meg: vitás esetekben a szorosan összetartozó adatok közül mindig az *alacsonyabb feldolgozási szintű adatokat* tekintjük autentikusnak. Feltételezzük tehát, hogy eltérés esetén a művelési áganként felvett területi adatok helyesek és a belőlük képzett összeg helytelen.

Preferenciánk implicite azt is feltételezi, hogy a földmérési gyakorlatban a kisebb területegységeket pontosabban mérhették fel, mint a nagyobbakat, s az összterületeket a viszonylag pontos részterületekből származtatták. Természetesen ennek az ellenkezője is elképzelhető: egyrészt bonyolult belső felosztású, kedvezőtlen természeti adottságú birtokok esetén a részterületeket egy egyszerű alaprajzú összterületből származtatni, másrészt az egymást követő felméréseknél célszerű a nagyobb területegység kiterjedését viszonylagosan állandónak tekinteni mind földmérési, mind földnyilvántartási szempontból.

Az általunk követett gyakorlat mellett szól azonban több más szempont is: először, az egymással összefüggő adatok — származtatási elsőbbségüktől függetlenül — legalább az ellenőrző számítások szintjén tartalmaznak a részterületekből képzett összegek manuális munkafolyamatát, amely potenciális hibaforrás az összesített adatok szempontjából; másodsor, a művelési ágak területének korrigálása nem kínál egyszerű, általános érvényű szabályt (az egyik lehetőség egy nagyobb közigazgatási vagy tájegység — esetleg ezen belül egy kitüntetett birtoktípus — átlagos birtokstruktúráját jellemző arányszámok alkalmazása¹⁵); harmadszor, számszerűen több adat feltételezett hitelességét rontanánk el a birtokrészek adatainak korrigálásával, s ezzel több későbbi feldolgozási ág kontextusában növelnénk a bizonytalansági tényezőt; végül, az általunk követett megoldás áttekinthetőbbé és egyszerűbbé teszi a számítógépes adatfeldolgozás folyamatát.

b) A belső összefüggéseknek — és a bennük található hibáknak — van egy másik csoportja is a gazdacímári adatok körében. Ebbe a csoportba az *adatközlés különböző szintjeinek kölcsönös összefüggései* tartoznak. Elvileg, ha egy egységes kiinduló adatokon alapuló forrás vagy forráscsoport bármelyik adatközlési szintjét használjuk fel azonos vizsgálatok céljára, az eredményeknek is azonosnak kell lenniük. A gazdacímterek esetében azonban ezek az eredmények nem teljesen azonosak. Ahhoz, hogy a források belső következetességét és megbízhatóságát reálisan meg tudjuk ítélni, szükségesnek tartottuk ezeknek az eltéréseknek az egzakt kimutatását.¹⁶

A gazdacímári adatközlés alapvető és legfontosabb szintjét a terjedelem zömét alkotó *birtoki adatsorok* alkotják. A másik szint — összehasonlításunk alapja — 1893-ban az egyes

14. Ehelyütt is hangsúlyozzuk, hogy a két gazdacímter adatainak összevetésénél kizárólag a trianoni területet vagy annak 1893-as megfelelőjét vesszük figyelembe. Baranya vármegye 1893-as adatai alatt tehát azok az adatok értendők, amelyek a későbbi trianoni területet határain belül fekvő birtokokra vonatkoznak. Ugyanakkor a források kritikai vizsgálatánál a teljes vármegyét vesszük alapul, s ez Baranya esetében nem azonos Trianon előtt és után.

15. Hasonló megoldást követtünk az adatrekonstrukciók egyes eseteiben.

16. Saját munkánk pontossága ugyanis hiába haladja meg esetleg nagyságrendekkel a forrásban tükröződő munkáét, következtetéseinkben alapvető korlát marad a kiinduló adatok megbízhatósági szintje.

vármegyei fejezetek elején található *monografikus leírás*, amely összesített formában tárlja azokat az információkat, amelyeket a következő oldalak adatsoraiban részre bontva olvashatunk. Ilyen jellegű adatközlés az 1935-ös gazdacímterben nem található, ezért itt az összehasonlítás alapja az 1935-ös *mezőgazdasági összeírás* vonatkozó összesítései, mivel a gazdacímter a mezőgazdasági összeírás adataiból szerkesztették.

A belső összefüggések következtelenségeit mindkét gazdacímter esetében részletesen vizsgáltuk. Baranya vármegye példájánál maradva, *III/1 táblázatunk* az 1893-as gazdacímter vármegyei szintű vizsgálatának részletét mutatja:

III/1 táblázat
(Baranya 1893)

- 1) a közölt birtok *részterületek* gépi összegének %-os eltérése a közölt birtok *összterületek* gépi összegéhez képest -0,1%
- 2) a közölt birtok *összterületek* gépi összegének %-os eltérése a 100 holdon felüli birtokok *közölt* összterületéhez képest 0%
- 3) a vármegye *művelési áganként* közölt összesített adatainak gépi összege és a vármegye *közölt összterülete* közötti %-os eltérés 0,1%
- 4) eltérés a kisbirtok arányában
 - (a) a vármegye *művelési áganként* közölt összesített adatainak gépi összegéből és a közölt birtok *összterületek* gépi összegéből képzett hányados; és
 - (b) a 100 holdon felüli és a 100 holdon aluli birtokok külön összesítésben megadott (ill. a közölt összterületből származtatott) területeinek hányadosa között 0%.

A táblázatban látható információk közül az 1. pont azt mutatja, hogy mennyire egyeznek meg a birtokok *összterületei* a *művelési ágak területeinek* összegeivel. Ez tehát a részletes adatközlés saját pontosságát szemlélteti. A 2. pontban a baranyai nagybirtok kiterjedését a monografikus adatok és a részletes birtokadatok alapján hasonlítjuk össze, itt tehát a két adatközlési szint összevetését végezzük. A 3. pont a monografikus adatközlés önmagán belüli pontosságát vizsgálja. A 4. pont közvetett információk pontosságát elemzi: a gazdacímterekben explicite nem szereplő kisbirtok baranyai részarányát két különböző módon származtattuk a monografikus és a részletesen közölt adatokból, s e két adat egyezését vizsgáltuk. — Az eltérések százalékos értékeit mindenütt egy tizedesre kerekítettük.

Baranya vármegye 1893-as hibaszázalékai — az adatsorokon belüli eltérések dacára — igen jónak mondhatók. Az elemzésből kitűnik, hogy a gazdacímterben vannak „pontos” vármegyék (ezek minden vonatkozásban pontosak), és vannak „pontatlan” vármegyék. Az utóbbiak hibaszázalékai is általában 5%-on belül maradnak, bár például Liptó vármegye értékei a III/1 táblázat bontásában 0%; -21,6%; -6,4% és 13,2%.

Kiugróan magas eltérést találtunk Sopron vármegyénél, sorrendben az értékek: 0%; 0,1%; -107,6% és 0%. A kiugró eltérés a monografikus adatok belső összefüggéseiben jelentkezett, tehát vagy az összes terület, vagy a szántó, kert, rét stb. területek hibásak. Úgy találtuk, hogy manuális elírás vagy szedési hiba nem valószínű, a helytelen adatnak vagy adatoknak máshonnan kell származniuk. A tüzetesebb vizsgálat kiderítette, hogy Somogy és Sopron vármegyék monografikus leírásaiban a *művelési ágak közölt területei* teljesen azonosak. Mivel a 3. pont szerinti eltérés Somogy vármegyénél csupán -0,2%, nyilvánvaló, hogy Sopron vármegye monografikus leírása Somogy *művelési ágait* tartalmazza.

Az 1935-ös gazdacímter hasonló vizsgálatának adekvát részletét *III/2 táblázatunk* tartalmazza, ugyancsak Baranya vármegye példáján:

III/2 táblázat
(Baranya 1935)

- 1) a gazdacímtári birtok-*részterületek* gépi összegének %-os eltérése a gazdacímtári birtok-*összterületek* gépi összegéhez képest 0%
- 2) gazdacímtári birtok-*összterületek* gépi összegének %-os eltérése a 100 holdon felüli birtokoknak a mezőgazdasági összeírásban közölt (összes) területéhez képest -1,8%
- 3) a mezőgazdasági összeírásban a vármegye *művelési áganként* közölt összesített adatainak gépi összege és a vármegye ugyanott közölt *összterülete* közötti %-os eltérés 0%
- 4) eltérés a kisbirtok arányában
 - (a) a vármegye művelési áganként közölt összesített adatainak (mezőgazdasági összeírás) gépi összegéből és a közölt birtok-*összterületek* (gazdacímtár) gépi összegéből képzett hányados (%); és
 - (b) a 100 holdon felüli és a 100 holdon aluli birtokok külön összesítéséből származó (mezőgazdasági összeírás) területeinek aránya (%) között 0,7%
- 5) a gazdacímtári birtok-adatsorok száma és a 100 holdon felüli birtokoknak a mezőgazdasági összeírásban megadott (összes) száma közötti %-os eltérés -18,3%.

Az 1. pont itt is a birtoki adatsorok pontosságát mutatja. A 2. pont a mezőgazdasági összeírás és a gazdacímtár adatainak egyezését szemlélteti, a 3. pont pedig a mezőgazdasági összeírás adatainak belső eltéréseit. A 4. pontban — az 1893-as vizsgálat mintájára — a kétféle úton származtatott kisbirtoki adatok egyezését vizsgáltuk. Miután a mezőgazdasági összeírás vármegyénként közli a földbirtokok számát az egyes birtoknagyság-kategóriákban, ezért a 100 holdon felüli kategóriákat összevonva, az így kapott adat összevethető a gazdacímtárba felvett birtokok számával. Az 5. pont szerinti érték a gazdacímtári adatsorok közel húsz százalékos többletét jelzi. Az 1935-ös gazdacímtár előszava azonban közli, hogy „a kötet teljessége érdekében az adatok ezúttal azokra a földbirtokosokra is kiterjednek, akiknek földbirtoka nem egy, hanem csak két vagy több község határában együttvéve éri el, illetőleg haladja meg a 100 kataszteri holdat”.¹⁷ Kivonva a gazdacímtári adatsorok számából a 100 holdon aluli birtokok adatsorainak számát, az így kapott eltérés már csupán 0,5%.¹⁸

F. Az adatrekonstrukció esetei

Olyan esetekben, ahol az adatok teljes vagy részleges hiánya akadályozta a feldolgozás folyamatát, vagy befolyásolta eredményeink pontosságát, következtetéseink helyességét, szükségességnek ítéltük a hiányzó adatok rekonstrukcióját.

Már az adatfeldolgozás korai fázisában fel kellett tennünk a kérdést: *vajon nem korrektebb megoldás-e figyelmen kívül hagyni a hiányzó adatokat?* Nem megnyugtatóbb-e csupán a forrás adataira hagyatkozni és alapadottságként vállalni annak következtetlenségét? Esetünkben, úgy véljük, semmiképpen sem. Ha ugyanis tudunk olyan birtokokról, amelyek a gazdacímtári nyilvántartás kritériumainak megfelelnek, csupán területi adataik hiányoznak, akkor nem hagyhatjuk ki adataikat a feldolgozásból, hiszen így szándékosan meghamisítanánk mind a száz holdon felüli birtokok számáról, mind a birtokok összterületéről, mind pedig az egyes művelési ágakról kimutatott eredményeinket a vizsgált közigazgatási vagy földrajzi egységben. (Ugyanígy megengedhetetlen, hogy a birtokrész-adatok hiánya esetén csak az *összterületeket*

17. *Központi Statisztikai Hivatal*: Magyarország földbirtokosai és földbérleti. Gazdacímtár. Bp. 1937. 3.

18. Megjegyzendő, hogy a gazdacímtár, alcímének és idézett előszavának némileg ellentmondva, azokat a 100 holdon aluli birtokokot is tartalmazza, amelyek az egy tagban lévő nagybirtokok tulajdonosaihoz tartoznak.

vegyük figyelembe, mert így a művelési ágak területeinek összege és a birtokok összterületeinek összege — korábban ismertetett oknyomozó korrigálásaink dacára — nem lesz azonos, ezenkívül pontatlan információkat kapunk az egyes művelési ágak összesített területeiről is.) Ha pedig egy azonos területi egységet eltérő időszakokban rögzített adataik alapján kívánunk összehasonlítani, alapfeltétel, hogy a vizsgált birtokok és adataik köre azonos legyen. Vagyis nem engedhető meg, hogy az egyik állapot eltérő adatfelvételi minősége befolyásolja az összehasonlítás eredményét.

Az adatok rekonstruálása történhet *más források alapján*, de történhet *tisztán matematikai módszerekkel* is. Mindkét esetben a rekonstruált adatok felhasználhatósága természetesen jóval korlátozottabb az autentikus adatokénál. Más források alapján valószínűsíthető adatok esetén a rekonstruált adatsor bizonyos körülmények között még felhasználható az egyedi birtokok összevetésének szintjén. A tisztán matematikai módszerekkel rekonstruált adatok azonban egyáltalán nem tartalmaznak új információt — voltaképpen a redundanciát növelik a vizsgált nagyobb egységben —, így önállóan nem használhatók fel következtetések levonására. Ezért különösen fontosnak tartottuk, hogy minden általunk rekonstruált adatot *megkülönböztető jelzéssel* lássunk el, amely tartalmazza a rekonstruálás alapját és módját. Így munkánk későbbi fázisaiban is világos maradt az adatok származása.

A következőkben az 1893-as gazdacímter két rekonstruálásra szoruló adatsortját, Gömör és Moson vármegyék hiányos birtok-adatait ismertetjük az általunk követett adatrekonstruálási módszerekkel együtt.

1. Gömör vármegye, 1893

A bellusi Baross Károly-féle gazdacímterben Gömör vármegye fölbirtokainak táblázatos ismertetésénél a következők lábjegyzetét találjuk: „A beküldött kimutatásban tévedésből a más járás[ban] és több községekben is bíró földbirtokosok javadalmai nem községenként részletezve, de együttesen lettek kimutatva, mire nézve a vonatkozás a Jegyzet rovatban található.”¹⁹ Ez azt jelenti, hogy minden olyan földbirtokos, akinek a vármegyében egynél több olyan birtoka volt, amely megfelelt a gazdacímter nyilvántartás kritériumainak, egy *összevont, képzetes birtokkal* szerepel az egyik valóságos birtoka helyén. Nem derül ki tehát, hogy mekkorák és milyen stuktúrájúak voltak a birtokai, csupán az, hogy hány 100 holdon feüli, Gömör vármegyei birtoka volt a valóságban és azok mely községek határaitban feküdtek.

Vegyük például a vármegye legelső adatsorát, ahol a nagyrócei járás Borosznok községének egyetlen birtokosát találjuk „Latinák Rudolf s Frigyes” név alatt. Az adatsor azonban üres, sem az összterület, sem a művelési ágak területe nem szerepel. A „Jegyzetek” rovatban ez áll: „,[ásd] Ploszkó”. Négy sorral lejjebb, Filler községnél „Latinák testvérek” név alatt²⁰ ugyancsak üres adatsort találunk, ugyanezzel a jegyzettel, s ehhez hasonló adatsort Latinák név alatt összesen hetet találhatunk a vármegyében, ebből hat egy járáshoz tartozik. A nyolcadik összetartozó adatsort is az első lapon találjuk, Ploszkó községnél, az alábbi formában:

19. Baross K.: i.m. 235.

20. Itt kell utalnunk arra, hogy a földbirtokosok neveinek következtelen írásmódja komoly akadályt jelentett az automatikus adatfeldolgozásban. Előfordultak olyan birtokos-nevek (elsősorban jogi személyek nevei), amelyek tíznél több verzióban szerepeltek. E probléma megoldására vagy egy közbülső manuális munkafázist kellett beiktatnunk, vagy pedig — gyakori név-verzióknál — a számítógépet kellett „megtanítanunk” a nevek azonosítására. Jelen esetben a „Latinák Rudolf s Frigyes” és a „Latinák testvérek” azonosságát éppen a közös összevonas bizonyítja. Következeten írású (és gyakori) családneveknél azonban olykor igen nehéz az azonosítást.

Birtokosok neve	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Szőlő	Nádas	Adóm.	Összes
Latinák Rudolf és Frigyes	93	7	106	681	2595	-	-	-	3504

A két Latinák testvér közös birtokában tehát *összesen* 3504 hold földterület volt nyolc község határában, ebből *összesen* 93 hold szántó, 7 hold kert és így tovább. A vármegyében *negyvenöt birtokost* találtunk,²¹ akiknek a birtokai hasonlóképpen szerepelnek. E birtokok *összterülete közel 250 000 hold*. Bár a birtokosok zöme csupán két-három birtokkal szerepel, Coburg Fülöp herceg hitbizománya 59 birtok összevont adatait tartalmazza, ezek együttes területe több mint száztízezer hold; de Andrássy Dénes gróf hitbizománya is 24 birtok eredőjeként szerepel. Az összevont kimutatási rendszer együttvéve *215 adatsort* érint a vármegyében.²²

A rekonstrukció első lépéseként pót-forrást kerestünk, amelyben feltételezhetően meg lehet találni a valós birtokok hiányzó adatait. Választásunk az *1911. évi gazdacím tár*ra esett. Bár a két gazdacím tár megjelenése között 18 év telt el (az általuk rögzített földbirtoki állapotok között még több is), a nyilvántartás elvei hasonlóak voltak, s valószínűsíthető volt, hogy a keresett birtokok egy részének nyomára bukkanunk. Az 1895. évi mezőgazdasági összeírásról alapuló gazdacím tár adatai ugyan időben jóval közelebb esnek, mégsem ítéltük e célra alkalmasnak. Az 1895-ös gazdacím tár ugyanis — mint több helyen utaltunk rá — nem a birtokokat, hanem a rajtuk képződött *gazdaságokat* veszi lapul, ezenkívül nem tartalmazza a tisztán erdő vagy legelő birtokok egy jelentős részét sem,²³ adatait tehát közvetlenül nem hasonlíthatjuk össze az 1893-as adatokkal és nem is helyettesíthetjük be az utóbbiak közé.

Várakozásunknak megfelelően az 1911-es gazdacím tárban a keresett birtokoknak csak egy részét tudtuk teljes bizonyossággal azonosítani, más részét csupán valószínűsíthettük, és maradt egy rész, amelyet ezzel a módszerrel nem lehetett felderíteni. Ennek megfelelően a rekonstruált adatainkat *három osztályba soroltuk*:

- Ezen belül a rozsnyói r. k. püspökség birtokait két helyen vonták össze, szerencsére átfedés nélkül. Bonyolítja a képet, hogy több érintett birtokos esetében az összevont birtokon és az üres adatsorokon kívül szabályos, egyedi birtokok is szerepelnek a gazdacím tárban; a „tévedés” tehát nem volt következetes.
- Hozzá kell azonban tennünk, hogy Gömör vármegye nagyobb része az elcsatolt területek közé került. A trianoni Magyarországhoz csupán a putnoki járás tartozik, néhány község kivételével, valamint öt község a rimaszécsi járásból és egy község a tornaljai járásból. Számszerűen a terület 6,2%-a, a birtokoknak pedig 10,2%-a maradt a trianoni határokon belül az 1893-as gazdacím tár adatai alapján. Az 1893-as gazdacím tár trianoni maradványából a birtokok 20,8%-a, a terület 37,3%-a szorult rekonstrukcióra; ez 16 birtokot érint mintegy 11 000 hold összterülettel. Adatrekonstrukció munkánk eredményét tehát főleg az elcsatolt területek vizsgálatánál tudjuk kamatoztatni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a rekonstrukció a fentieknél több birtokot és nagyobb területet érint a trianoni maradvány vizsgálatánál is, mivel az összevont birtokok egyes részei több esetben átkerültek a trianoni határ túlsó oldalára.
- „A Gazdacím tárban a 100 kat. holdat tevő vagy azt meghaladó gazdaságok foglalnak helyet; a bérbe nem adott kincstári és községi birtokok közül azonban csakis azok vétettek föl, melyeken rendszeres mezőgazdasági üzemet folytattak. A kincstári és községi erdőbirtokok, valamint legelő-, nádas-, vagy gazdasági művelés alatt egyáltalán nem álló területek mellőztettek. Hasonlóképpen kihagyták a közbirtokossági és közalapítványi legelő- és erdőbirtokok is. Mint a nagy mezőgazdasági statisztikai összeírásnál általában, úgy a gazdacím tárban is a fősúly nem a tulajdon szerinti, hanem a gazdaságilag külön kezelt birtokokra fektetett.” *Földművelésügyi Magyar Királyi Miniszter: Magyar Korona Országai Mezőgazdasági Statisztikája. II. Gazdacím tár. Bp. 1897. Előszó, III.*

I. a pót-forrásból közvetlenül behelyettesített adatok.

II. a pót-forrás alapján valószínűsíthető adatok.²⁴

III. matematikai úton rekonstruált adatok.

Másként kifejezve, a hiányzó adatok pótlására egy mechanikus, egy történeti és egy matematikai módszer állt rendelkezésünkre. Az osztályozás sorrendje egyben preferenciánk sorrendjét is jelzi.

Matematikai módszereket azonban nem csak a III. rekonstrukciós osztályban kellett alkalmaznunk. Pót-forrásunkban egy-egy megtalált birtokosnak nem szükségszerűen mindegyik birtoka lehet fel, s azok sem mindig az 1893-as állapotokban. Két évtized alatt a birtokok gyarapodhattak, csökkenhettek, elaprózódhattak, eladásra kerülhettek. Ezekben az esetekben — vagyis ha megvan ugyan egy birtokos összes keresett birtoka a pót-forrásban, de az 1911-es adatok összevona nem egyeznek meg az 1893-as összevonással, avagy ha egy birtokos hiányzó birtokainak csak egy része lehet fel a pót-forrásban — rekonstrukciós osztálytól függetlenül matematikai módszerekre is szükség van, amelyekkel elvégezhető az 1911-es adatok korrekciója (saját jelöléssel: I.korr., II.korr.).

Mivel tehát matematikai módszerek alkalmazása mindhárom rekonstrukciós osztályunkban előfordulhat, osztálytól függetlenül *négy matematikai alapesetet* határoztunk meg:

(a) Csak összevont birtok-adatsorunk van, egyedi birtok-adatsor *nincs*.

(b) Van más forrásból egyedi birtok-adatsor is, de nincs meg mindegyik; az összterületek különbsége *negatív* (hiány).²⁵

(c) Az előző eset, de az összterületek különbsége *pozitív* (többlet).

(d) Megvan minden egyedi birtok adatsora is más forrásból, de *eltérés van* az összevont adatokhoz képest.²⁶

Az adatrekonstrukciós első lépéseként szelektáltuk az 1893-as anyag összevont birtokait és a hiányzó egyedi birtokokat, majd birtokosaik szerint csoportosítottuk az adatsorokat. Ezután kikerestük a hiányzó birtokok fellelhető adatait az 1911-es anyagból és behelyettesítettük azokat eredeti helyükre, az 1893-as adatok közé. Ezt követően kiválasztottuk a feltevéseink szerint azonosítható birtokokat az 1911-es gazdacímteréből, és ezek adatait is behelyettesítettük az eredeti adatok közé. Ebben a fázisban megvizsgáltuk minden érintett birtokos rendelkezésre álló adatait, hogy azok így melyik alapeset kategóriájába tartoznak.

A négy alapeset megoldására *számítógépes programokat* dolgoztunk ki. E programok mindegyike egy-egy alapeset megoldására — vagyis a hiányzó adatok matematikai rekonstrukciójára — alkalmas. A megfelelő programot minden birtokos esetében egyedileg kell lefuttatni. Vannak azonban olyan általános feldolgozási elvek, amelyek minden alapesetnél érvényesek. Ezek közül néhány:

- az eredeti összevont adatsor és a más forrásból származó egyedi adatsorok összege között fennálló különbséget — a „D” alapeset kivételével — lehetőleg *egyenlő arányban* kell elosztani az 1893-as birtokok között;
- csak egész számértékű adatokat (hold) lehet használni;
- negatív számértékű birtokadat nem értelmezhető;
- meglévő (más forrásból származó) adatsorban 0 értékű adatból 0-nál nagyobb értékű adatot csinálni — vagyis új művelési ágat kreálni — nem szabad;

24. Itt elsősorban az azonos családnevekre, jogi személyek esetén az azonos telephelyekre és rokon tevékenységi körre támaszkodtunk, vagy bármilyen olyan gazdacímterei információra, amely utódokra, örökösökre utal. Ha a megvizsgált községeknél ilyen információt sem találtunk, akkor a helység-névtárak alapján ellenőriztük az esetlegesen megváltoztatott településneveket. Az egyedi birtokok további sorsát — tekintettel munkánk volumenére és a vizsgálatok jelenlegi szintjére — levéltári forrásokban nem vizsgáltuk.

25. Az egyes művelési ágak összegében hiány és többlet egyaránt lehet.

26. Az összterületek különbsége lehet pozitív vagy negatív. Az egyes művelési ágak összegében hiány és többlet egyaránt előfordulhat.

- meglévő (más forrásból származó) adatsorban 0-nál nagyobb értékű adatból 0 értékű adatot csinálni — vagyis létező művelési megszüntetni — nem szabad;²⁷
- a más forrásból származó adatsorok birtoknagyság szerint csökkenő sorrendbe állítjuk a feldolgozás során;
- az osztások maradját, illetve a korlátozott ciklusszám után fennmaradó különbségértékeket a legelső rekonstruált adatsor (a legnagyobb birtok) megfelelő rovataihoz kell hozzáadni vagy azokból kivonni. Ha ez nem lehetséges, akkor sorrendben az utána következő adatsor megfelelő rovata jön, és így tovább.

Az alábbiakban az egyes alapesetek megoldásait ismertetjük egy-egy példa segítségével.

Az (a) alapeset megoldása a következő: az összevont birtok minden rovatát (az összerületet és az egyes művelési ágak területeit egyaránt) egyenlő arányban elosztjuk az egyedi birtokok között. Fenti elveink szerint ezt úgy végezzük a gyakorlatban, hogy az adott rovat számértékét elosztjuk az összevont birtokok számával. Az eredmény egész része kerül az egyedi birtokok megfelelő rovataiba, a maradékot pedig a legelső birtok megfelelő rovataihoz hozzáírjuk. (Mivel az (a) alapesetben nincsen adat más forrásból, így nincs birtoknagyság-sorrend sem. Legelső birtok alatt ilyenkor az a birtok értendő, ahol az összevont adatokat közölték. Ez vélhetően valamilyen szempont szerint a legjelentősebbnek minősült, s ebben valószínűleg a nagysága is közrejátszott.)

E megoldás egyszerű példája a III/3 táblázatban látható Okolicsányi Gáspár birtokai esetében. Meg kell jegyeznünk, hogy Okolicsányi Gáspárnak a táblázatban láthatókon kívül a rimaszécsi járás Sid községében is volt egy 467 holdas birtoka a gazdacímtár szerint. Ez nem lehetett része a három birtokból összevont 620 holdas tulajdonnak, mert ellenkező esetben a három másik birtokra összesen 153 hold jut; ez 51 holdas átlag, vagyis nem kerülhettek volna be a 100 holdon felüli birtokokat tartalmazó gazdacímtárba.

III/3 táblázat
Okolicsányi Gáspár

Sorszám	T-kód	Szántó	Kert	Rét	Legelő	Erdő	Szőlő	Nádas	Adóm.	Összes
Összevont adatsor										
24217	310631	136	5	46	60	366	-	-	7	620
Rekonstruált birtokok										
24217	310631	46	3	16	20	122	-	-	3	208
24228	310627	45	1	15	20	122	-	-	2	206
24101	310615	45	1	15	20	122	-	-	2	206

A „B” megoldását III/4 táblázatunk példája illusztrálja. A táblázat felső részében Luzsénszky Henrik báró összevont földtulajdonát látjuk az 1911-es gazdacímtár alapján behelyettesített birtoki adatokkal. A rekonstruálás e fázisában a behelyettesített adatok összege még 384 hold hiányt jelez (nem számítva a behelyettesített adatsorok belső eltéréseit). Az egyes művelési ágaknál azonban többlet és hiány egyaránt előfordul: erdőből például 560 hold a hiány, szántóból viszont 197 hold többlet van az 1893-as összevont adatokhoz képest. (Lásd a III/4 táblázatot a következő oldalon)

27. A fenti két elv alkalmazásától csak abban az esetben térünk el, ha 1911-ben olyan új művelési ág jelent meg, amely 1893-ban a tulajdonos egyik birtokán sem szerepelt, vagy ha az összes 1911-es birtok megléte esetén egy 1893-as művelési ág eltűnt. Ilyen esetekben az 1893-as struktúrát tartottuk meg.

A többleteket egyenlő arányban elosztva levontuk az 1911-es birtokadatok megfelelő rovataiból (az osztások maradékait végül az első, azaz legnagyobb birtok rovataiból vontuk le), míg a hiányokat ugyancsak egyenlő arányban elosztva képeztük a hiányzó birtokok rovatait (itt a maradékok az első hiányzó adatsorba kerültek).²⁸ Így az első három birtok struktúrája hasonló maradt az 1911-es állapotéhoz, míg az utolsó két rekonstruált adatsorban olyan struktúra jött létre, amelyben nincsen szántó (hiszen ebből eleve többlet volt) és a terület legnagyobb részét erdő alkotja. Bár kevés annak az esélye, hogy a kérdéses birtokok 1893-ban valóban ilyenek voltak, úgy érezzük, hogy megoldásunk munkánk keretei között korrektnek tekinthető. Levéltári kutatásokkal talán közelebb juthatnánk egy-egy birtok sorsának felderítéséhez, ez azonban munkánk jelenlegi szintjén a racionális tartományon kívül esik. Fenti módszerünk a két felhasznált forrás alapján a lehető legtöbb autentikus információt igyekszik megőrizni a Luzsénszky-birtokok feltételezhető állapotáról, s ezekből többlet tartalmaz, mint a tisztán matematikai úton származtatott adatok.

Az eredeti állapothoz a *(d) alapeset* megoldása révén kapott adatok állnak feltevésünk szerint a legközelebb. Itt minden keresett birtokot sikerült azonosítanunk és behelyettesítenünk az 1911-es gazdacímtárból; a két forrás adatai között fennálló különbség azonban változó előjelű és nagyságú. Andrassy Gyula gróf örököse(i)nek birtokai például alig változtak 1893 és 1911 között: a három birtokból álló 2386 holdas összesített területnél mindössze 3 hold az eltérés (ez akár mérési vagy kerekítési hibának is tekinthető), s a művelési ágak eltérése is csupán +3 és -6 hold között mozog. Andrassy Manó gróf 11 birtokból álló öröksége viszont 3878 holddal megegyezően, s a művelési ágak összességében is következetesen hiány tapasztalható. Az átrendeződésre mutatnak példát Ragályi Ferencz birtokai: négy birtokának összterülete 870 hold többletet mutat 1911-ben, a kert és a rét területe azonban valamelyest csökkent.

Ennél az alapesetnél nincs üres adatsor, így a pót-forrásból behelyettesített birtokokat hiánytalanul nagyság szerinti sorrendbe tudtuk állítani. Ezáltal módunk nyílt arra, hogy olyan matematikai korrekciót alkalmazzunk, amely következetesen figyelembe veszi a birtoknagyságot és a *nagyobb birtokokon nagyobb abszolút értékű korrekciót* hajt végre, mint a kisebbeken. Ily módon a korrekció százalékos aránya a kisebb birtokoknál is viszonylag alacsonyan marad. Ezt az algoritmust — bonyolultabb volta miatt — nem egy létező birtokon, hanem egy szemléltető példán mutatjuk be. (Lásd a III/5. táblázatot a következő oldalon.)

(c) alapesetünk megoldása a legproblematisabb. Itt nem áll rendelkezésünkre minden kérdéses birtok adatsora 1911-ből, de összességében már így is többlet mutatkozik az 1893-as földterülethez képest. A többletet fenti elveink alapján el tudjuk ugyan osztani és le tudjuk vonni a meglévő adatsorokból, de semmilyen alapunk nincs a hiányzó adatsorok létrehozására. Ha viszont figyelmen kívül hagyjuk az 1911-es adatsorokat, és az összevont földterületet egyenlő arányban osztjuk szét az egyes birtokok között (mint az *(a)* alapesetnél), akkor veszni hagyjuk az 1911-es autentikus információkat. Ezért úgy döntöttünk, hogy az egyetlen, *(c)* alapeset kategóriájába tartozó adatsorunknál, Andrassy Dénes gróf 24 birtokból álló hitbizományánál szükség esetén figyelmen kívül hagyjuk a három, 1911-ből nem azonosítható birtokot, a területi többletet pedig a többi birtok között a *(d)* alapesetnek megfelelően osztjuk el.

Az Andrassy-birtokok problémája azonban végül más módon oldódott meg. Az 1911-es birtokadatok (mindegyik I. rek. osztályú) nagyság szerinti rendezésekor kiderült, hogy a 24341 sorszámu birtok helyén (Dernő község, T-kód: 310712) és a 24420 sorszámu birtok helyén (Hárskút község, T-kód: 310718) két *teljesen azonos* adatsor áll. E két adatsor a rendezés

28. A rekonstrukció után minden esetben a „Számított” összterületet visszük tovább. Az „Eltérés” rovat közvetve a korrekció mértékét mutatja.

III/5 táblázat

Gömör vármegye 1893. évi adatainak rekonstruálásából a *(d) alapeset* megoldása alapján

Egy tíz birtokból álló egység egy oszlopában (pl. szántó) a két különböző forrásból származó adatok különbségének birtoknagyságot figyelembe vevő ábrolására. A táblázat nem tartalmazza a birtokrészek kiinduló és módosított nagyságait, csak az elfogyasztandó különbség levonandó értékeit és maradékait. A birtok (itt birtokrészek) nagyság szerint vannak rendezve, legnagyobb az 1. birtok, legkisebb a 10. birtok. Az OSZTÓ állandó, értéke a birtok száma, vagyis 10. A KÜLÖNBÉSÉG kezdő értéke +100, vagyis többlet, tehát *levonandó*; az aktuális érték *soronként* (itt egységenként) van ábrázolva. Az elképzelt birtokrész-nagyságok olyanok, hogy a példában, szereplő lépések — a program alapfeltételei szempontjából — mindegyik birtokrészen minden esetben végrehajthatók.

LEVONÁS	I. CIKLUS	II. CIKLUS	III. CIKLUS	IV. CIKLUS
1. birtokból	1) $100 - (100/10) = 90$ 10	1) $37 - (37/10) = 34$ 3	1) $16 - (16/10) = 15$ 1	1) $9 - 9 = 0$ (maradék)
2. birtokból	2) $90 - (90/10) = 81$ 9	2) $34 - (34/10) = 31$ 3	2) $15 - (15/10) = 14$ 1	
3. birtokból	3) $81 - (81/10) = 73$ 8	3) $31 - (31/10) = 28$ 3	3) $14 - (14/10) = 13$ 1	
4. birtokból	4) $73 - (73/10) = 66$ 7	4) $28 - (28/10) = 26$ 2	4) $13 - (13/10) = 12$ 1	
5. birtokból	5) $66 - (66/10) = 60$ 6	5) $26 - (26/10) = 24$ 2	5) $12 - (12/10) = 11$ 1	
6. birtokból	6) $60 - (60/10) = 54$ 6	6) $24 - (24/10) = 22$ 2	6) $11 - (11/10) = 10$ 1	
7. birtokból	7) $54 - (54/10) = 49$ 5	7) $22 - (22/10) = 20$ 2	7) $10 - (10/10) = 9$ 1	
8. birtokból	8) $49 - (49/10) = 45$ 4	8) $20 - (20/10) = 18$ 2	9 < OSZTÓ	
9. birtokból	9) $45 - (45/10) = 41$ 4	9) $18 - (18/10) = 17$ 1		
10. birtokból	10) $41 - (41/10) = 37$ 4	10) $17 - (17/10) = 16$ 1		

ÖSSZES LEVONÁS

1. birtokból: $10 + 3 + 1 + 9 = 23$

2. birtokból: $9 + 3 + 1 = 13$

3. birtokból: $8 + 3 + 1 = 12$

4. birtokból: $7 + 2 + 1 = 10$

5. birtokból: $6 + 2 + 1 = 9$

6. birtokból: $6 + 2 + 1 = 9$

7. birtokból: $5 + 2 + 1 = 8$

8. birtokból: $4 + 2 = 6$

9. birtokból: $4 + 1 = 5$

10. birtokból: $4 + 1 = 5$

mindösszesen: 100

után az 1. és 2. helyre került, tehát a legnagyobbak voltak. Térkép²⁹ alapján kiderült, hogy a két község határos egymással — valószínű tehát, hogy ugyanazt a birtokot *kétszer vették nyilvántartásba*. Hogy egyik községnél se kelljen üres adatsort hagynunk, mindkét adatsorba az eddigi értékek *felét* írjuk (a maradékot az első adatsorba), így az Andrássy-birtokok összesített területe feltételezhetően helyes értékűvé vált. Sőt, ezzel megszűnt a (c) alapesetnek megfelelő helyzet, hogy hiányzó adatsorok mellett máris többlet van az eredeti összegzéshez képest. A rekonstruálást így a (b) alapesetnek megfelelő programmal végezhetjük el.

Voltak a rekonstruálási munkának további speciális esetei is, amelyekből egy jellemző példát mutatunk be. Az 1893-as gazdacímtárban Farkas Ábrahám földbirtokosnak 23749 sorszám alatt Dúlháza községnél (T-kód: 310521) üres az adatsora, jegyzet: „I. Tamásfalva” (sic!)³⁰; a 24627 sorszám alatt is üres az adatsora (Baracza község, T-kód: 310806), jegyzet: „I. Tamásfalva”. (Rima-)Tamásfalva községnél (T-kód: 310633) azonban *nincs* ilyen nevű birtokos. A pót-forrásként használt 1911-es gazdacímtárban Rimatamásfalván Farkas Zoltán név alatt egy 419 holdas birtokot, míg a vélhető „részadatok” közül Dúlházán Farkas Géza név alatt egy 619 holdas birtokot találunk. Baraczán 1911-ben Farkas név alatt nincs birtok. Ez tehát azt jelenti, hogy ha elveinkhez híven az összes rendelkezésre álló 1911-es adatot figyelembe vesszük, akkor az egyik meglévő „részadat” máris több, mint a vélhetően „összevont” egység — vagyis a problematikus (c) alapeset áll elő. A térképről azonban kiderült, hogy a két külön járáshoz tartozó Dúlháza és Baracza községek a valóságban *határosak*. Rimatamásfalva is közel van ugyan, de egy harmadik járásban fekszik, és mindkét gazdacímtárból jól elkülöníthető a rimaszombati Farkas-birtok is. Kérdés, hogy az 1911-es dúlházai vagy az 1911-es rimatamásfalvai birtokot kell elosztanunk az 1893-as dúlházai és barczai birtokok között?

A rimatamásfalvai adat ellen szól — az 1893-as „Jegyzet” ellenére —, hogy vagy 1) a problematikus (c) alapeset áll elő, vagy 2) figyelmen kívül kell hagynunk a megtalált 1911-es dúlházai birtokot, amely, mint 1893-as „részadat”, könnyebben értelmezhető információt nyújt. A dúlházai birtok mellett szól az is, hogy Dúlháza Baraczával határos. Ezért az 1911-es dúlházai birtok adatsorát osztottuk el az 1893-as dúlházai és barczai birtokok között, és nem vettük figyelembe az 1911-es rimatamásfalvai birtokot.

Végül, miután minden összevont birtok adatait rekonstruáltuk a fenti módszerek valamelyikével, az így kapott adatokat — származásuk feltüntetésével — *behelyettesítettük eredeti helyükre*, Gömör vármegye 1893-as adatai közé.

2. Moson vármegye, 1893

Moson vármegye esetében alapvetően más ok tette szükségessé az adatok rekonstruálását. Ennek következtében más módszereket kellett kidolgoznunk és más munkahipotéziseket kellett alkalmaznunk.

Amikor az 1893-as gazdacímtár adatsorait birtoknagyság szerint rendeztük, feltűnt, hogy Moson vármegyében csak kétszáz holdon felüli birtokok vannak. Mivel ez a valóságban teljesen valószínűtlen, nyilvánvaló, hogy e vármegye birtokai közül valamilyen tévedés folytán *kihagyták a 100 és 200 hold közötti birtokokat*.³¹

29. E munkához Magyarország 1:400 000 léptékű közigazgatási térképét (1914) használtuk.

30. Ez az írásmód 1911-ben is több helyen szerepel.

31. Ellenőriztük Moson vármegye 1893-as gazdacímtári adatait az adatközlés különböző szintjeinek kölcsönös összefüggései szempontjából. A kapott értékek a III/1 táblázattal illusztrált rendszer szerint rendre 0,1%; -0,2% és 0,1%. Ezek az alacsony értékek azt bizonyítják, hogy Moson vármegye monografikus leírásában csak a 200 holdon felüli birtokok összesített területe szerepel „100 holdon felüli birtokok területe” címen.

Ez a helyzet jelentősen különbözik Gömör vármegye esetétől, ott ugyanis az 1893-as alapadatok alapján végeztük a rekonstruálást, még ha bevontunk is egyes 1911-es adatokat és matematikai módszereket. Moson vármegyében azonban semmilyen támpontunk sincs 1893-ból a hiányzó birtokokra vonatkozóan. Ezért arra a következtetésre jutottunk, hogy meg kell kísérelnünk a hiányzó adatszoportot — korlátai ellenére — az 1895-ös *gazdacftmár alapján* rekonstruálni.

Míg az 1893-as *gazdacftmár* a *birtokokat*, addig az 1895-ös mezőgazdasági összeírás és az ennek alapján szerkesztett *gazdacftmár* a *gazdaságokat* tekinti a nyilvántartás egységének. Ez különösen akkor okoz gondot a birtokokon alapuló nyilvántartás szempontjából, ha egy földterületnek egy művelője, de két vagy több birtokosa volt, akiknek egyéni részesedését nem ismerjük. Az 1895-ös *gazdacftmár* — mint említettük — nem tartalmazza a tisztán erdő vagy legelő birtokok megfelelőinek egy részét,³² sőt azokat a községi birtokokat sem, amelyeket nem adtak bérbe vagy nem használtak valamilyen kitüntetett mezőgazdasági célra. Ily módon nincsenek nyilvántartva a közös legelők sem. Mindezen sajátosságokat figyelembe véve arra törekedtünk, hogy ahol erre megfelelő információ áll rendelkezésre, állítsuk a birtoki adatnyilvántartás rendszerét az 1895-ös adatok alapján, ahol pedig információink nem elégségesek erre a célra, ott olyan hipotéziseket állítsunk fel, amelyek alapján — megfelelő matematikai módszerek segítségével — a feltételezhető valós helyzethez közel álló becslésekhez juthatunk mind a birtokok számát, mind kiterjedését, mind pedig elhelyezkedését illetően.

Rekonstruált adatainkat ennek alapján Moson vármegyében is *három osztályba* soroltuk. Az egyes osztályokba tartozó adatok rekonstruálási módszereit az alábbiakban ismertetjük.

(a) Az 1935-ös *gazdacftmárban* rögzített állapotot a következő esetekben tudtuk *változtatlanul átvenni*:

- (1) Ha egy adott község határában mindkét *gazdacftmár* csak 200 holdon felüli javadalmakat tart nyilván, akkor változtatlanul megtartottuk a község 1893-as birtokadatait.
- (2) Azokat a gazdaságokat, amelyeknél az 1895-ös *gazdacftmár* csak egy tulajdonos jelöl meg, birtokként csatoltuk az 1893-as adatokhoz, feltéve, hogy ugyanaz a személy nem szerepel egy másik gazdaság vagy birtok tulajdonosaként ugyanabban a községben. Ezzel a módszerrel 47 birtok adatait tudtuk rendezni.

(b) Azoknál az 1895-ös gazdaságoknál, ahol a *gazdálkodó* a községtől (is) bérelt földet, *közvetett módon* jutottunk a birtoki adatokhoz. Ez az eset négy községet érintett: a magyaróvári járásban Miklósfaluban 33, Szolnokon 33, a rajkai járásban Szent Péter határában 4, Zurányban pedig 5 olyan gazdaságot találtunk, ahol 1895-ben a *gazdálkodó* és a község egyaránt tulajdonosként volt megjelölve. E gazdaságok közül csak azoknak az adatait rekonstruáltuk a II. osztály módszereivel, ahol a község mellett az egyedüli más tulajdonos maga a *gazdálkodó* volt.

Az ily módon behatárolt eseteknél első lépésként elkülönítettük az érintett települések községi tulajdonú birtokait 1893-ból. A két forrás adatainak összevetéséből nyilvánvalóvá vált, hogy a községek csak szántót, kertet és rétet adhattak bérbe a szóbanforgó gazdáknak, míg a legelőt, az erdőt és a használatlan területet községi célokra tartották fenn.

E ponton meg kellett határoznunk az egyes *gazdálkodók* által bérelt községi szántó, kert és rért részarányát egyfelől az összes bérbeadott községi birtok, másfelől saját *gazdálkodói* csoportjuk viszonylatában. Másszóval el kellett döntenünk, hogy a bérbeadott községi földek hogyan oszlottak meg a *gazdálkodók* között. Más támpontunk nem lévén, azt a munkahipotézist állítottuk fel, hogy minden gazda ugyanolyan arányú részét bérelte a községi szántónak, kertnek és rétnak, mint amilyen arányban részesedett a saját *gazdálkodói* csoportja által művelt szántóból, kertből és rétből. Így tehát feltételeztük, hogy az a gazda, aki a szóbanforgó

32. Az ilyen birtokok többnyire igen nagy kiterjedésűek voltak, ezért hiányuk megítélésünk szerint nem jelent különösebb problémát a 100 és 200 hold közötti birtokok adatainak rekonstruálásánál.

csoport szántóterületének 4,8%-át, rétfének pedig 7%-át művelte, az a községi szántó 4,8%-át és a községi rét 7%-át bérelte. A fenti összefüggés alapján minden, ebbe a kategóriába tartozó gazdaság területéből levontuk a bérelt községi földek feltételezett mennyiségét művelési áganként, ezáltal eljutottunk a saját tulajdonú földterületek becslött nagyságához.

A saját tulajdonú földterület egyedüli birtokosa e kategóriában tehát maga a gazdálkodó volt. Ha az így kapott földterület nagysága elérte vagy meghaladta a 100 holdat, akkor birtokként az 1893-as adatok közé, ha ennél kisebb volt, figyelmen kívül hagytuk. Ily módon Miklósfaluból 32 gazdaság, Zurányból 2 gazdaság, Szent Péter községből 1 gazdaság adatai rendeződtek.

(c) Azon 1895-ös gazdaságok esetében, ahol több bitokos osztozott a föld tulajdonán, az egyes birtokosok tulajdonosi részarányára is hipotézist kellett felállítanunk. Ebbe a kategóriába tartozott Szolnok község 25 gazdasága is, ahol a községen kívül két vagy több magánszemély volt a birtokos. Összesen hatvan olyan 100 holdon felüli gazdaságot találtunk, ahol több magánszemély birtokolta a megművelt földet. E hatvan gazdaság mindegyikénél az egyik tulajdonos a gazdálkodó volt, a többi tulajdon összesen 30 fő között oszlott meg.

(1) Ennél a kategóriánál abból a feltevésből indultunk ki, hogy *inverz összefüggés* áll fenn a gazdálkodó saját földjének nagysága és az általa bérelt terület nagysága között. A gazdálkodó tulajdonosi részarányát az

$$1 - \frac{i + m}{i + n}$$

összefüggés alapján becslöttük meg, ahol i a gazdálkodón kívüli magánszemély birtokosok száma, m és n pedig általunk meghatározott állandók ($n > m$).

Feltételeztük továbbá, hogy a fennmaradó részt a bérbeadók egyenlő tagolásban biztosították, kivéve az adómentes területet, amely teljes egészében a gazdálkodó tulajdonában volt, (Igen kevésbé valószínű ugyanis, hogy a gazdálkodó használatlan területet béreljen.) Feltételezéseink és a fenti összefüggés alapján számos iterációt végeztünk adatainkon, és ennek eredményeképpen úgy találtuk, hogy $m = 0$ és $n = 11$ értékeinél kapjuk a legvalószínűbb eloszlású eredményeket.

(2) Ezzel az eljárással néhány esetben 200 holdon felüli birtok-nagyságokat kaptunk, amelyek így kínálják az összehasonlítást az eredeti 1893-as adatokkal, ez utóbbiak között ugyanis a 200 holdnál nagyobb birtokoknak már szerepelniük kell. Lang András például az adatrekonstrukció során 212 holdat kapott, az 1893-as gazdacímterben pedig 211 holddal szerepel — ez szinte tökéletes egyezés. Lang Pál a fenti eljárással 221 holdat kapott, 1893-ban nem volt 200 holdon felüli birtoka, 1911-ben 196 holddal volt nyilvántartva — ez is jó egyezésnek tekinthető. Ugyanakkor Thullner Pál általunk csupán 50 holdat kapott, míg az 1893-as gazdacímterben 202 holddal szerepelt.

Szolnok községben eljárásunk összesen 20 gazdálkodó birtokost és 9 nem-gazdálkodó földbirtokost mutatott ki 100 holdon felüli tulajdonnal. Az így kapott birtokok között — a fent említettek kivételével — még három 200 holdon felüli jött létre: Zwickl Józsefé, aki 313 holdat művelt és három személytől bérelt földet, köztük saját fiától is, 246 holdas; Czellei Jánosé, akitől 21 gazda bérelt földet 1895-ben, 493 holdas (1911-ben 403 holdja volt); valamint Reiter Jánosé, aki kilenc gazdának adott bérbe földet, 216 holdas.

Bár módszereinket eredetileg kizárólag a hiányzó 100 és 200 hold közötti birtokok adatainak rekonstrukciójára dolgoztuk ki, úgy éreztük, hogy az eljárás belső logikája megköveteli, hogy azt kiterjesszük a létrejövő 200 holdon felüli birtokokra is. Ennek alapján a fenti öt esetből három 200 holdon felüli rekonstruált birtok adatait helyettesítettük be az 1893-as adatok közé. Lang András rekonstruált birtoka ugyanis gyakorlatilag azonos volt az autentikussal, Thullner Pál birtokát — az egyetlen jelentős eltérés hordozóját — pedig az eredetileg közölt adatokkal hagytuk.

(3) Ahhoz, hogy a gazdálkodók saját tulajdonú földterületeit művelési ágak szerint tagolhassuk, feltételeztük, hogy minden gazdálkodó saját tulajdonú földje ugyanolyan arányban részesül az egyes művelési ágakból, mint gazdaságának egésze.

Miután a gazdaságok e csoportjának összterületéből a fenti eljárások során kapott adataink alapján levontuk a községi földek területét, a gazdálkodók saját tulajdonú területeit, valamint a magányos birtokosok saját földterületeit, a fennmaradt terület szétosztottuk a kilenc nem-gazdálkodó földbirtokos között, mégpedig oly módon, hogy a kilenc birtok művelési ágak szerinti összetételében a fennmaradt terület összetételét tükrözze. Ennek következtében e kilenc birtok azonos százalékarányban tartalmaz szántót, rétet stb.

(4) Mindezen lépések után még mindig maradt 19 olyan gazdaság, amelynek több tulajdonosa volt, de ezek között a község nem szerepelt. Ezen gazdaságok esetében is alapvetően a Szolnok községnél követett módszert alkalmaztuk. Ennek következtében a 19-ből 18 gazdálkodó kapott 100 holdas vagy annál nagyobb „saját tulajdont”, míg a többi tulajdonosok egyike sem érte el ezt a nagyságot a birtokolt területen. A 18 gazdaság így kapott adatait felvettük az 1893-as birtoki adatok közé.

A fentebb felsorolt kategóriák műveleteinek eredményeképpen összesen 186 birtok adatait rekonstruáltuk, melyek összterülete mintegy 25 000 hold. Noha az ismertetett adatrekonstruálási módszerek során több lépésnél is látszólag önkényes feltételezések alapján jártunk el, megítélésünk szerint eredményeink összességükben *jelentősen javították az 1893-as gazdacímtár eredeti adatainak realitását*. Állításunkat megerősíti Moson vármegye különböző gazdacímtárakban nyilvántartott adatainak vármegyei szintű összehasonlítása az 1893-as eredeti és rekonstruált adatokkal. Alábbi táblázatunk ezeket az adatokat foglalja össze:

Moson vm. 100 hold feletti birtokai	Az összes birtok (gazdaság)		A 100 és 200 hold közötti birtokok (gazdaságok)	
	<i>száma</i>	<i>területe</i>	<i>száma</i> (ezer hold)	<i>területe</i> (ezer hold)
<i>gazdacímtár</i>				
1893				
eredeti	145	168	0	0
1893				
rekonstruált	331	193	179	23
1895*	(325)	(142)	(255)	(33)
1911	313	170	170	22

*Az 1895-ös adatokat azért tettük zárójelbe, hogy ezzel is hangsúlyozzuk az 1895-ös gazdacímtár nyilvántartási rendszerének alapvetően eltérő kritériumait, melyekre korábban hivatkoztunk.

A táblázatból kitűnik, hogy a 100 és 200 hold közötti birtokok adatai feltűnő hasonlóságot mutatnak az általunk rekonstruált 1893-as és az 1911-es gazdacímtárban, míg az eredeti verzióhoz képest jelentős az eltérés. Természetesen vannak olyan objektív tényezők is, amelyek hatására eleve feltételeznünk kell bizonyos mértékű eltérést. Ilyen tényező az átlagos birtoknagyság csökkenő trendje, amely különösen a nagyobb birtokokat érintette,³³ továbbá az, hogy az 1911-es gazdacímtár a jelek szerint nem tartalmazza a 100 holdon feletti birtokok mintegy 10%-át.³⁴ Mivel azonban e tényezők döntően a 200 holdon feletti birtok-kategóriákban

33. Ld. későbbi elemzésünket.

34. Ld. *Kolossa Tibor–Puskás Julianna*: Magyarország 100 kh-on feletti birtokterületének struktúrája tulajdonos típusok és bérleti rendszer szerint 1911-ben. *Agrártörténeti Szemle*, 20 (1978) 444–480.

érezte a hatásukat, fenti összehasonlításunk eredményeit csak elhanyagolható mértékben befolyásolják.

G. A trianoni terület egységesítése

Ahhoz, hogy az 1893-as és az 1935-ös adatokat közvetlenül össze tudjuk hasonlítani, alapfeltétel, hogy az adatok azonos területi és közigazgatási egységekre vonatkozzanak. Ennek érdekében az 1893-as gazdacímteradatainak köréből ki kellett vonnunk és figyelmen kívül kellett hagynunk azokat, amelyek a későbbi trianoni határokon kívül fekvő birtokokra vonatkoznak.

A trianoni Magyarország külső és belső igazgatási határainak felvételéhez meghatározónak tekintettük az 1926-os *Helységnevtárt*, amely az új határokon belüli helységnevek mellett felsorolja az összes elcsatolt terület helységneveit is.³⁵ A biztonság kedvéért a helységneveket ellenőriztük a két világháború közötti Magyarország megyéinek atlaszán is.³⁶ Azon kevés esetet kivéve, amikor az új országhatár kettéválasztott egy-egy várost vagy községet (Komárom városa a legfontosabb ezek között), e módszer alapján a trianoni Magyarország területe tökéletesen azonosítható.³⁷

Minden olyan vármegye esetében, ahol a trianoni országhatár átszeli a korábbi vármegye területét, két település-listát állítottunk össze: a Magyarországon belül maradt és az elcsatolt települések listáját. Mindkét lista településeit elláttuk a korábban ismertetett település-kódjainkkal, amelyek az 1910-es népszámlálás jelölési rendszerén alapulnak. E kódok alapján az 1893-as gazdacímteradatai közül (Gömör és Moson vármegyék rekonstruált adatait is beleértve) kiválogattuk a későbbi trianoni határokon belül fekvő birtokokat az érintett vármegyékben, s a későbbi elcsatolt területeken fekvő birtokokat a továbbiakban figyelmen kívül hagytuk.

A kiválogatott birtokok adatai alkotják az 1893-as adatbázisunk egyik részét. A másik rész egyszerűen azokból a gazdacímteradatokból áll, amelyek a teljes egészükben a későbbi trianoni határokon belül maradt vármegyék birtokaira vonatkoznak. Azon néhány esetben, ahol 1893 és 1935 között a teljes egészükben a trianoni határokon belül fekvő vármegyék határai oly módon változtak, hogy egyes birtokok a két adatfelvétel szerint eltérő országrészhez tartoztak, jelen összehasonlításunkban az 1935-ös közigazgatási beosztást vettük alapul. A változásokat tehát visszamenőleg érvényesítenünk kellett az 1893-as adatbázisban is.³⁸

A fenti munkafázisok után kialakított 1893-as és 1935-ös gazdacímteradatok alapján készült az összehasonlító vizsgálatok elvégzésére.

35. *Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország helységnevtára 1926.* Bp. 1926.

36. *Magyar Királyi Állami Térképészet: Csonka-Magyarország vármegyei atlasza.* Bp. [1927 körül].

37. Komárom esetében a város 1893-as határain belül csupán két 100 hold feletti birtok volt. Az egyiket, amely a kettő összterületének 39,1%-a, a trianoni Magyarország területéhez számítottuk. Általában arra törekedtünk, hogy a megosztott közigazgatási egységek esetében a birtokokat lehetőség szerint olyan arányban soroljuk a trianoni Magyarországhoz, mint amilyen arányban maradt az érintett közigazgatási egység területe a trianoni határokon belül. — Minden egyes birtok pontos helyének feltérképezése irreálisan költséges és időigényes feladat lett volna.

38. A Duna vonalának változása miatt az 1893-ban Tolna (08. számú) vármegyéhez tartozó Bogviszló község (T-kód: 270702) 1935-ben már a Pest-Pilis-Solt-Kiskun (27. számú) vármegye része (sőt – mint a T-kód mutatja — már 1910-ben is). Ennek következtében a Bogviszló községhez tartozó hét 1893-as birtokot (mintegy 5000 hold összterülettel) visszamenőleg átsoroltuk a dunántúli birtokok alföldi országrészbe.

Itt kell megjegyeznünk, hogy bármilyen területi vagy közigazgatási egységet kívánunk a két adatbázis alapján összehasonlítani, az egységesítés alapja mindig az időben köztes állapotot rögzítő 1910-es közigazgatási beosztás, amely T-kódjaink forrása. Ha tehát egy 1935-ös határmenti összevont igazgatású vármegye területének 1893-as előképét kívánjuk vizsgálni, akkor az 1935-ös terület T-kód-listája alapján kell szelektálnunk az 1893-as vármegyéből a településeket, s a szelektált településekhez tartozó birtokok összességét kell vizsgálnunk.

IV. A földbirtokok megoszlásában történt változások 1893 és 1935 között

A. Változások a tulajdonos-kategóriák szerinti megoszlásban

1. A nagybirtokok területének változásai

A IV/1 táblázat és a IV/1.A1–A5 grafikonok (lásd a következő oldalakon) tanulmányozása után azonnal szembetűnik, hogy a személyi tulajdonban lévő 100 hold feletti birtokok területe csökkent, míg a jogi személyek birtokainak területe növekedett. Az egyetlen kivétel ez alól a közösségi tulajdonban lévő birtokok kategóriája, ez azonban a kódolási rendszerünkben fakadó művi statisztikai eredmény: a helyi legeltetési társulatokat az „egyéb” birtokok közé soroltuk, és ezek nagyrészt olyan csoportok megfelelői, amelyek az 1893-as gazdacím-tárban a „közösségi” tulajdonos kategóriájába tartoznak. A közösségi és az egyéb kategóriák összevonása valószínűleg megszüntetné ezt a kivételt.

Mivel a természetes személyek vesztésége meghaladta a jogi személyek nyereségét, e nagybirtokok összterülete csökkent még akkor is, ha számuk valójában növekedett.³⁹ Ezek az első olyan jelek, amelyek a nagybirtokok zsugorodásának trendjére utalnak.⁴⁰

Az egyéni birtokosok mindkét csoportja nagyjából azonos arányban veszített földterületeiből. Az arisztokraták 28%-kal kevesebb 100 holdon felüli területet birtokoltak 1935-ben, mint 1893-ban a trianoni Magyarországnak megfelelő területen, a nem-arisztokraták 31%-kal kevesebbet. Mégsem mondhatjuk, hogy bármelyik csoport ténylegesen elvesztette volna ezt a területet; az érintett birtokok nagyrésze valószínűleg kisebb birtokokra oszlott. A 100 holdon aluli birtokok tulajdonosainak társadalmi megoszlására vonatkozó adatok hiányában nem tudunk ebben a kérdésben állást foglalni.⁴¹

A 100 holdon felüli személyi birtokok területe — arisztokratáké és nem-arisztokratáké együttesen — közel 1,9 millió holddal csökkent 1893 és 1935 között; e csökkenésnek azonban legfeljebb a fele tulajdonítható a magyar földreform-törekvéseknek,⁴² így tehát más okokat

39. Amilyen mértékben a 100 holdon felüli birtokok száma növekedett, az egyes nagyságkategóriák növekedése szinte teljes egészében a jogi személyek birtokainak szaporodásából adódott. A magánszemélyek, főnemesi címmel vagy anélkül, kevesebb birtokkal rendelkeztek gyakorlatilag minden birtok-kategóriában 1935-ben, mint 1893-ban. Ld. a *Függelék* 1E táblázatát.

40. A IV/1 táblázat szerint a 100 hold feletti birtokok területe 8,4%-kal csökkent a trianoni Magyarország területi megfelelőjén. Maguk az adatok nem teszik lehetővé, hogy megállapítsuk, ez a vesztés mikor történt. Amennyiben hihetünk Kerék Mihály adatainak (aki nem nevezi meg adatai forrását), Magyarország területének 53,5%-át 100 hold feletti birtokok tették ki 1921-ben. Így mindössze 5 százalékpontos vesztés jelentkezett 1893 és 1921 közötti 28 esztendő alatt, a fennmaradó rész pedig az 1921 és 1935 között eltelt 14 esztendő leforgása alatt keletkezett. Ld. *Kerék Mihály*: A magyar földkérdés. Bp. 1939. 201.

41. 1893-ból egyáltalán nincsenek adataink a 100 hold alatti birtokokra vonatkozóan. Ugyanakkor a IV/1 és IV/2 táblázat alapján össze tudtuk hasonlítani a vizsgált két esztendőt a 100 hold feletti birtokok egész területének arányában, mivel csakis a trianoni Magyarország területét ill. annak megfelelőjét vizsgáltuk mindkét esztendőben. Ez csak olyan mértékig lehet hibák forrása, amilyen mértékben 1893 és 1935 között föld adódott hozzá vagy vonódott ki azokból a kategóriákból (szántóföld, kert, szőlő, réti, legelő, erdő, nádas és adómentes föld), amelyekre az 1935-ös összesítés vonatkozik. Földkivétel pl. lakó- vagy ipari területek terjeszkedésével, agrárterületi bővülés pl. külterületi lakott helyek megszüntetésével vagy folyószabályozási és tölteltetési munkák során keletkezhetett.

42. 1939-ig a földreform összesen 948 642 hold földet sajátított ki. (Ld. *Kerék M.*: i.m. 199.) Ebből azonban, amint azt *Kerék* kiemeli, mindössze 632 000 hold körüli területet vettek el a nagyobb birtokokból (201.).

IV/1 táblázat

A 100 holdon felüli birtokok összterülete az adott országrész trianoni területén
Birtokcsoport és országrész szerint
(ezer hold)

Birtokos / csoport	Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
	1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Főnemesség	1640,1	1301,1	1045,5	632,0	376,3	267,3	3061,9	2200,3
Polgár	933,8	675,7	1814,1	1192,5	603,4	446,0	3351,4	2314,3
Egyház	447,6	449,2	225,6	256,2	196,2	179,8	869,3	885,2
Allam	22,3	43,3	115,0	102,4	57,4	73,0	194,7	218,6
Közösség*	532,8	418,7	809,4	680,4	213,3	188,7	1555,5	1287,7
Bank, Rt	5,4	120,5	8,1	75,0	23,7	71,4	37,1	266,9
Egyéb	132,4	369,9	195,9	395,3	22,9	133,6	351,2	898,8
Összesen	3714,3	3378,4	4213,6	3333,8	1493,2	1359,7	9421,2	8071,9
	(Százalékban)							
Főnemesség	44,2	38,5	24,8	19,0	25,2	19,7	32,5	27,3
Polgár	25,1	20,0	43,1	35,8	40,4	32,8	35,6	28,7
Egyház	12,0	13,3	5,4	7,7	13,1	13,2	9,2	11,0
Allam	0,6	1,3	2,7	3,1	3,8	5,4	2,1	2,7
Közösség*	14,3	12,4	19,2	20,4	14,3	13,9	16,5	16,0
Bank, Rt	0,1	3,6	0,2	2,2	1,6	5,3	0,4	3,3
Egyéb	3,6	10,9	4,6	11,9	1,5	9,8	3,7	11,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
összterület**	6413,8		7317,7		2441,0		16172,6	
Százalék***	57,9	52,7	57,6	45,6	61,2	55,7	58,3	49,9

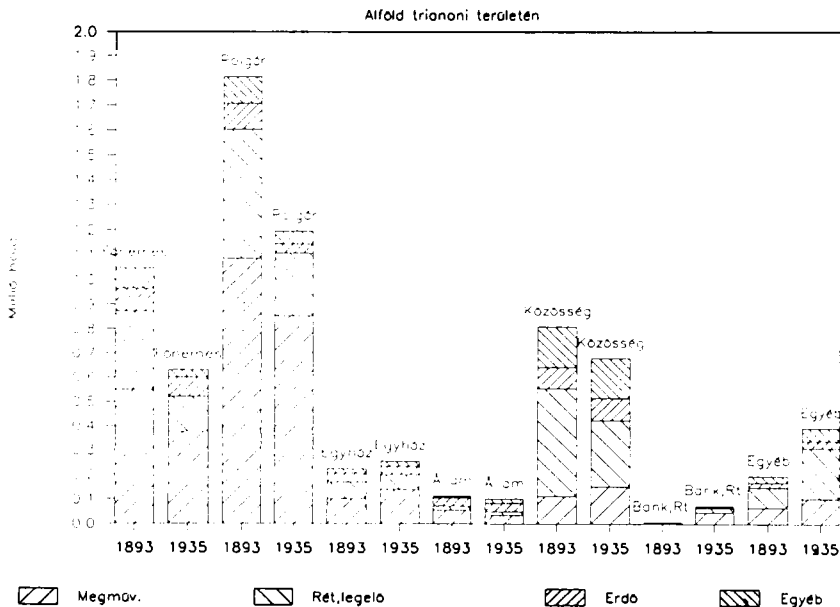
* Megye, város, falu, közbirtokosság

** Agrárterület összesen (Magyar Statisztikai Évkönyv 1935. 83.).

*** 100 holdon felüli birtokok összterülete/1935. évi összterület

IV/1. A2 grafikon

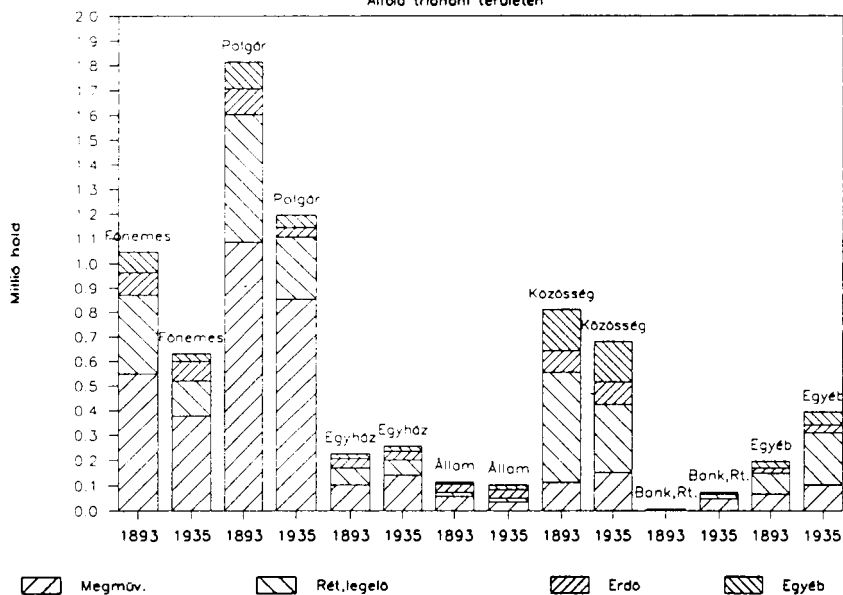
A 100 holdon felüli birtokok összterülete

IV/1. A2 grafikon

A 100 holdon felüli birtokok összterülete

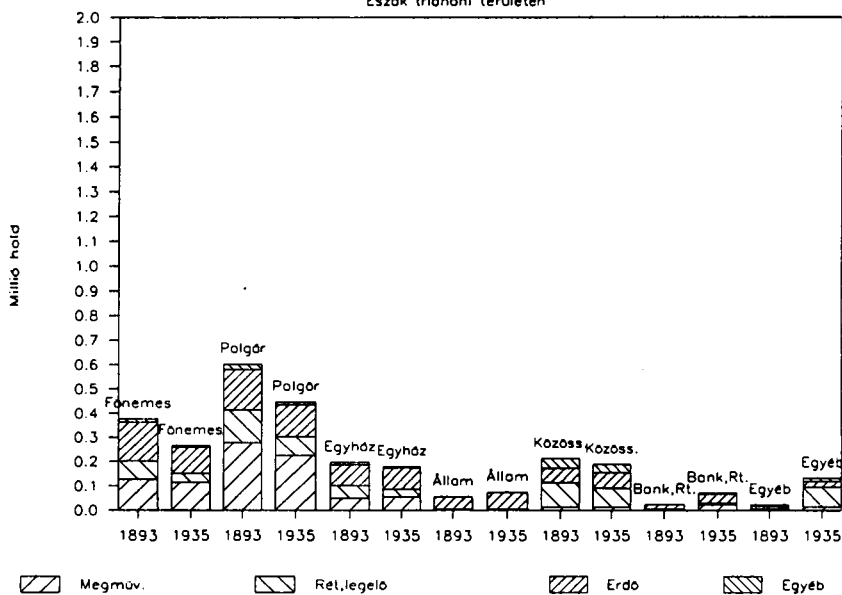
Alföld trianoni területén

IV/1. A3 grafikon

A 100 holdon felüli birtokok összterülete

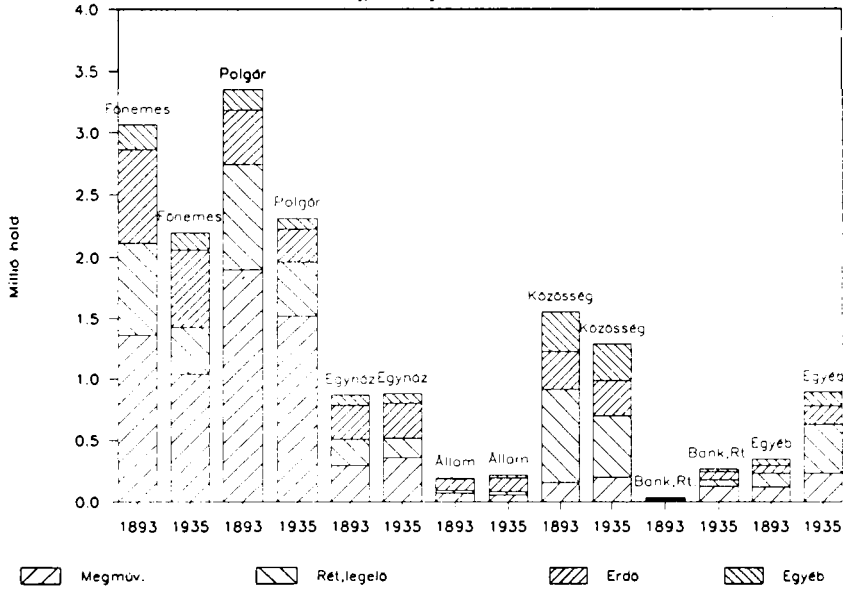
Észak trianoni területén

IV/1. A4 grafikon

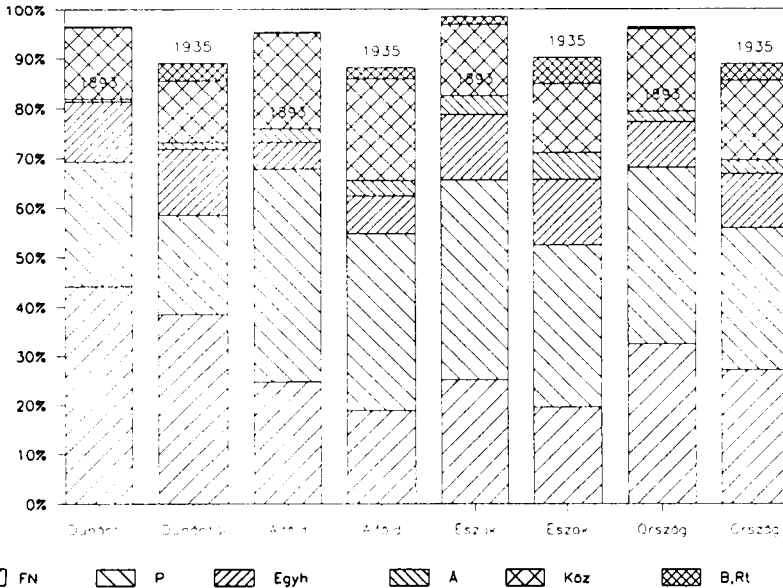
A. 100 holdon felüli birtokok összterülete

Magyarország trianoni területén

IV/1. A5 grafikon
Birtokcsoportok részesedése

a 100 holdon felüli birtokok területén

is keresnünk kell. Meg kell azonban jegyezni, hogy ha Kerék Mihály 1921-re vonatkozó adatai helyesek (ld. a 40. jegyzetet), akkor az 1920 és 1935 közötti időszakban teljes egészében a földreform okozhatta a 100 holdon felüli személyi tulajdonú földbirtokok összterületének csökkenését. A lényegi kérdésre azonban, hogy ez mikor következett be, e cikk nem tud választ adni. Mindazonáltal kétséges, hogy a nagybirtokok területcsökkenésének kizárólag a törvénybe iktatott földreform volt az oka. De ha így is lett volna, akkor az egyéni birtokosok körében nem lehetett volna olyan erős a nagybirtoki mezőgazdaság intenzifikálódásának iránya (ld. a IV.A.2. szakaszt), mivel a földreform a megművelt földterülethez képest csak kevés erdőt és legelőt érintett.

A főnemesség „legendás” dominanciája az egyéni birtokosok körében csupán a Dunántúlon egyértelmű,⁴³ ahol a nagybirtokoknak mintegy kétötödét, az összes földterületnek pedig 1/4–1/5-ét birtokolták mindkét vizsgált esztendőben. A főnemességnek egy országrészen belüli dominanciája ellenére az egyéni birtokosok aránya — arisztokratáké és a nem-arisztokratáké együttesen — csupán kismértékben változik a régiók között: 1893-ban a skála Észak 66%-os arányától Dunántúl 69%-os arányáig terjed, míg 1935-ben ez a tartomány 53% és 59% között van. A két csoport részesedése szinte azonos arányban csökkent a vizsgált két évmetszet között, ez valószínűtlenné teszi, hogy az arisztokráciának jobb esélyei lettek volna a gazdasági és politikai nyomás elhárítására, mint a nem-arisztokrata származású birtokosoknak. De mindez még nyitva hagyja azt a kérdés, hogy a legjelentősebb főnemesei családok jobban tudtak-e alkalmazkodni a gazdasági hanyatláshoz, mint a kevésbé jelentősek. E kérdés vizsgálatára még kitérünk tanulmányunk későbbi szakaszában.

A jogi személyek körében minden csoport — a közbirtokosságot kivéve — földterületet nyert a vizsgált időszakban. E kivétel csupán statisztikai vagy jogi műveletek eredménye lehet, amint arra a korábbiakban már rámutattunk. Abban az esetben, ha a föld egy közösségi csoporttól a helyi legeltetési társulathoz került, megváltozhatott ugyan a birtokviszony jogi elnevezése, de a földhasználat feletti uralom nem került más kézbe, azaz megmaradt az adott faluban élő parasztek körében. A jogi személyek esetében — arányát tekintve — a bankok és részvénytársaságok nyeresége a legnagyobb: birtokaik területét meghétszerezték és a 100 holdon felüli összes birtokon belüli arányuk a nyolcszorosára emelkedett. Abszolút értelemben azonban még így is keveset birtokoltak: 1935-ben még csak a nagybirtokok területének mindössze 3,3%-át.

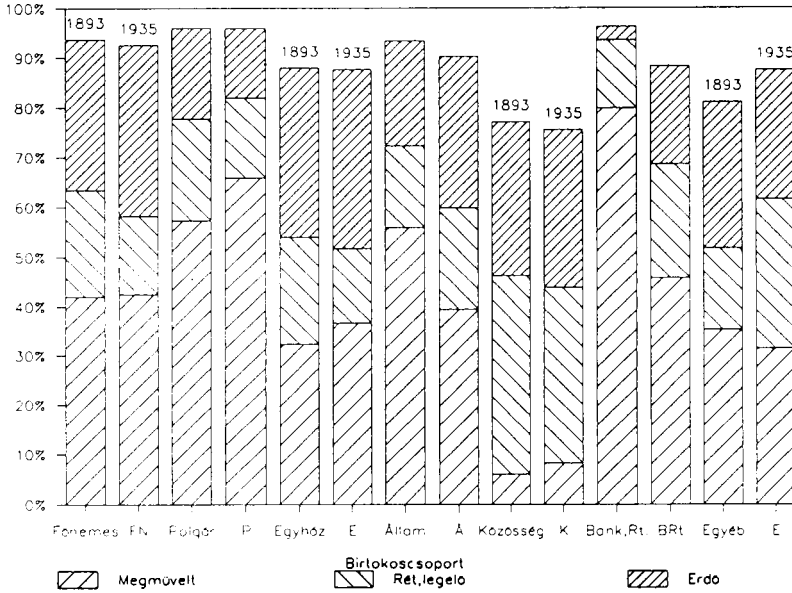
2. Változások a nagybirtokok átlagos összetételében

A nagybirtokok konfigurációiban bekövetkezett változások vizsgálatához a földet üzemi gazdasági funkciója szerint vesszük figyelembe: a szántóföldi mezőgazdaság a művelt földterületeket hasznosítja (szántó, kert, szőlő), az állattenyésztés a rétet és a legelőt, az erdőgazdaság pedig az erdőket. A negyedik kategória, az „egyéb” föld tartalmazza a nádas és az adómentes területek minden formáját (utak és ösvények, vízterület, gazdasági udvarok, parlag és terméketlen terület). Ez utóbbi földfajták mindhárom fenti tevékenység folytatásához hozzájárulnak. A *IV/1.B1–B4 grafikonon* (lásd a következő oldalakon) azonnal szembetűnnek a birtokok átlagos összetétele közötti jelentős különbségek az egyes birtokcsoportok között: a közösségi birtokoknál magas a rétet és a legelőt, valamint az „egyéb” földfajta aránya, és alacsonyabb a megművelt földterületé; az állam birtokaiban sok az erdő és kevés a füves terület; a nem-arisztokrata személyek pedig figyelemreméltóan magasabb arányban birtokoltak

43. Ez arra az időre vezethető vissza, amikor a Habsburgok visszahódították Magyarországot a törököktől. Ld. *Eddie M. Scott: Die soziale Verteilung des Grossgrundbesitzes in Transdanubien und Pommern, 1893. A tanulmány szövege a Bécsi Egyetem „A jövedelem és a vagyon megoszlása a gazdasági fejlődésben” című időszaki szemináriumán hangzott el 1986 novemberében.*

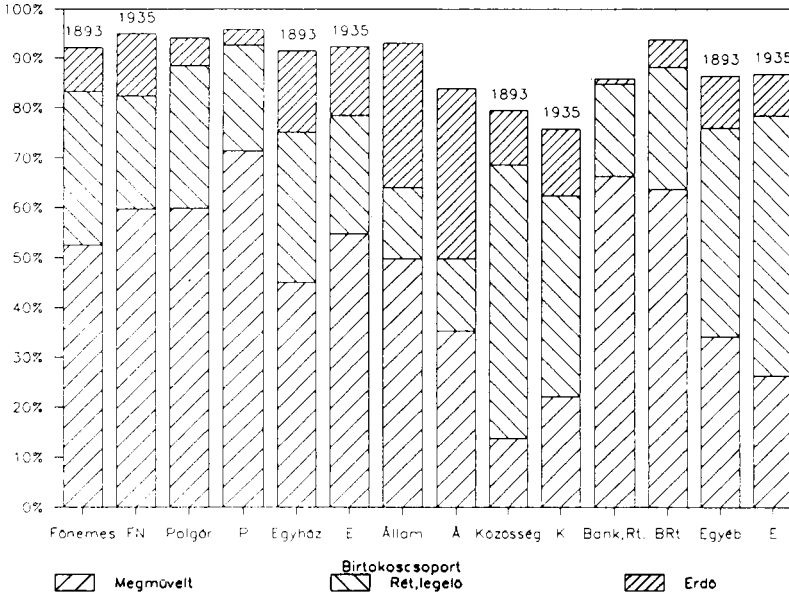
IV/1. B1 grafikon
A 100 holdon felüli birtokok felépítése

Dundtól trionani területén

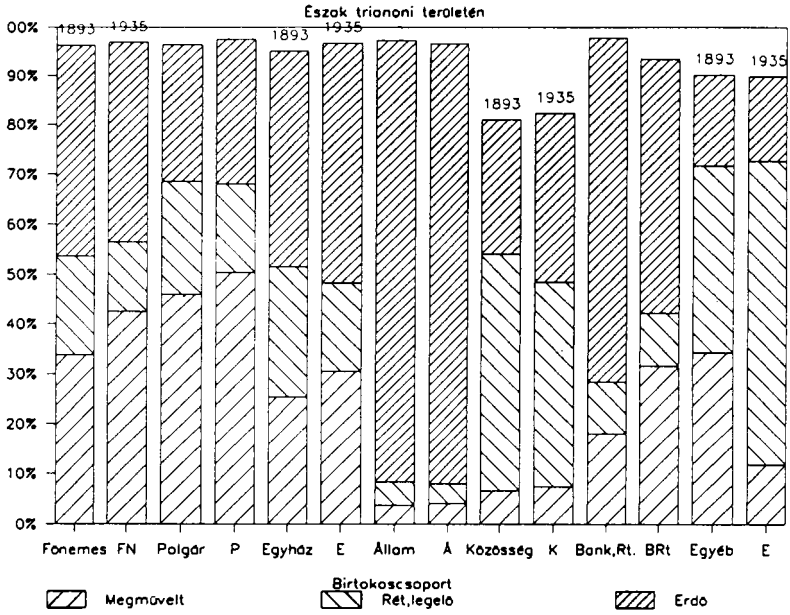
IV/1. B2 grafikon
A 100 holdon felüli birtokok felépítése

Alföld trionani területén

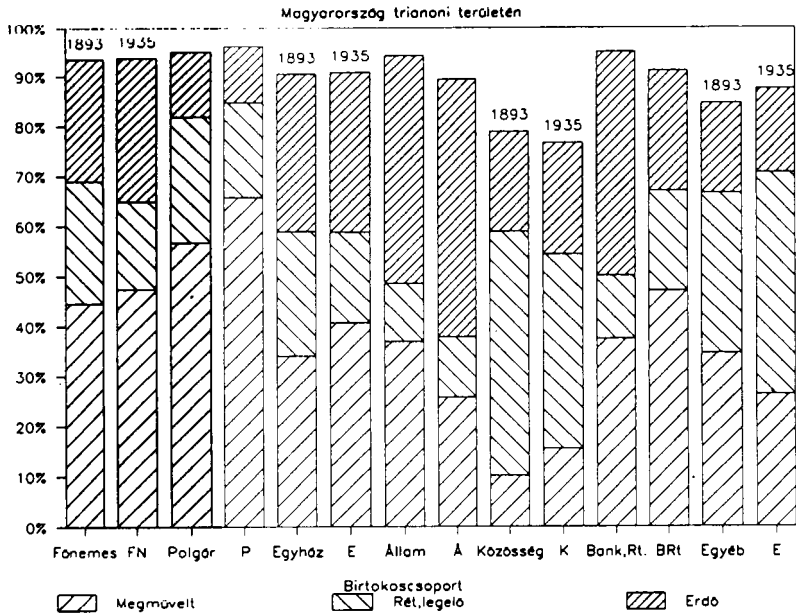
IV/1. B3 grafikon

A 100 holdon felüli birtokok felépítése

IV/1. B4 grafikon

A 100 holdon felüli birtokok felépítése

megművelt területet és feltűnően csekélyebb arányban erdőt, mint a nemesi címmel rendelkező birtokosok. A nem-arisztokrata birtokosok tehát (átlagban jóval kisebb kiterjedésű) birtokaik sokkal nagyobb hányadát szánták mezőgazdasági művelésre, mint az arisztokraták. Ez egyfelől azzal magyarázható, hogy a nem-arisztokraták hozzáférhettek a közösségi tulajdonban lévő legelőkhöz és erdőkhöz annak eredményeképpen, hogy az 1848–49-es jobbágyfelszabadítás⁴⁴ végrehajtása idején az addig osztatlanul közösen használt legelőket és erdőket felosztották a földesurak és jobbágyaik között, másfelől pedig azzal, hogy erdőgazdálkodás növelésének a területi arányt meghaladó gazdaságosságát tulajdonították, s ez egybeesett az arisztokrácia erős ragaszkodásával a vadászathoz.

Ugyancsak jól megfigyelhető a birtokok művelési ágak szerinti átlagos összetételének változása. Az átlagos arisztokrata birtok esetében szignifikáns mind a csökkenés a füves területeknél, mind a növekedés a megművelt földeknél és az erdőségeknél. A nem-arisztokraták még intenzívebb művelést folytattak, s a megművelt földterületek már eleve magas aránya kiugróvá vált a füves területek és az erdők rovására.⁴⁵ Az egyházi birtokokon a megművelt földterület növekedése teljes egészében a füves területek rovására történt, míg a bankok és részvénytársaságok minden földfajtából növelték a birtokaikon belüli arányt az erdőségek rovására. Mivel ez utóbbi csoport 1893-ban az összes nagybirtoknak csak elenyésző részével rendelkezett, e változásnak nincs sok jelentősége, s ez is csak az északi országrészben megváltozott birtokszerzési jellegnek köszönhető.⁴⁶

Az állam az egyetlen olyan tulajdonosi kategória, amelynek birtokain az erdők aránya növekedett a megművelt földterületek rovására. A közösségi birtokok és az „egyéb” birtokok változásai körülbelül ellensúlyozzák egymást, és ez minden valószínűség szerint annak eredménye, hogy a korábbi közösségekből kilépve megalakultak a legeltetési társulatok.

B. A birtoknagyság szerinti megoszlás változásai

1. A nagybirtokok területének változása

A személyi birtokok területcsökkenésének irányzatát különböző formában kísérhetjük figyelemmel a *IV/2 táblázaton* és a *IV/2.A1–A4 grafikonon*. (Lásd a következő oldalakon.) Itt azt láthatjuk, hogy a 100 és 500 hold közötti birtokok növelték területüket (ahogy számuk is növekedett), míg az összes többi birtoknagyság-kategóriában csökkent a terület. A *IV/2* táblázatban az 500–1000, illetve az 1000–2000 holdas kategóriák aránya a 100 holdon felüli birtokok összterületében növekedett vagy változatlan maradt, noha e birtokok összterülete abszolút mértékben csökkent, és csökkent arányuk a nagybirtokok számában. Ezért a 2000 holdat meghaladó nagyobb birtokok erősebb csökkenést mutatnak, mint a 100 holdon felüli birtokok összessége. Az 5000–10 000 holdas kategória mutatja a legmeredekebb esést: 1935-ben az 1893-as nagyság 46%-ára zsugorodott. A csökkenést leginkább a magánbirtokosok érezték meg: 1935-re a nemesi címmel rendelkező nagybirtokosok 1893-as birtokaik több mint felét (52%-át) veszítették el, míg a nem-arisztokrata magánbirtokosok pusztán 8%-át

44. Mivel már II. József császár állítólag felszabadította az osztrák jobbágyságot, ezt az eljárást Ausztriában „földterhermentesítésnek” (Grundentlastung) nevezték.

45. Ez azonban nem jelent szükségszerűen abszolút csökkenést az állattenyésztésben, mivel akár az istállózó állattartás nagyobb elterjedése, akár például a szarvasmarhatartásról a sertéshízlálásra való áttérés csökkenti a rét és legelő iránti igényt.

46. A Dunántúlon és a Nagy-Alföldön a bankok és részvénytársaságok birtokain az erdők aránya valójában növekedett (ld. a *IV/1.B1* és *B2 grafikonokat*).

IV/2 táblázat

A 100 holdon felüli birtokok összterülete az adott országrész trianoni területén
Nagyság szerint
(ezer hold)

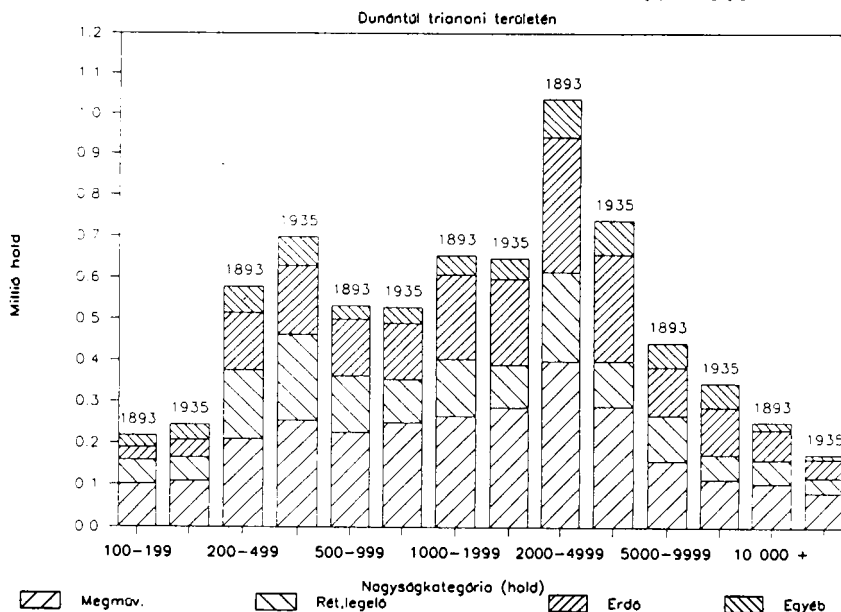
Nagyság (hold)	Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
	1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
100-199	217,6	244,5	381,3	424,6	127,6	132,6	726,6	801,7
200-499	577,7	698,6	713,7	834,7	310,3	381,8	1601,6	1915,0
500-999	531,6	528,4	547,8	492,1	267,2	247,7	1346,6	1268,2
1000-1999	654,7	647,8	615,8	472,5	313,5	258,4	1584,0	1378,7
2000-4999	1037,0	740,2	734,3	442,3	301,1	247,0	2072,4	1429,4
5000-9999	444,3	345,4	629,4	246,3	125,9	60,0	1199,6	651,7
10 000+	251,4	173,5	591,3	421,3	47,7	32,3	890,4	627,1
Összesen	3714,3	3378,4	4213,6	3333,8	1493,2	1359,7	9421,2	8071,9
	(Százalékban)							
100-199	5,9	7,2	9,0	12,7	8,5	9,7	7,7	9,9
200-499	15,6	20,7	16,9	25,0	20,8	28,1	17,0	23,7
500-999	14,3	15,6	13,0	14,8	17,9	18,2	14,3	15,7
1000-1999	17,6	19,2	14,6	14,2	21,0	19,0	16,8	17,1
2000-4999	27,9	21,9	17,4	13,3	20,2	18,2	22,0	17,7
5000-9999	12,0	10,2	14,9	7,4	8,4	4,4	12,7	8,1
10 000+	6,8	5,1	14,0	12,6	3,2	2,4	9,5	7,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összterület**	6413,8		7317,7		2441,0		16172,6	
Százalék***	57,9	52,7	57,6	45,6	61,2	55,7	58,3	49,9

** Agrárterület összesen (Magyar Statisztikai Évkönyv 1935. 83.).

*** 100 holdon felüli birtokok összterülete/1935. évi összterület

IV/2. A1 grafikon

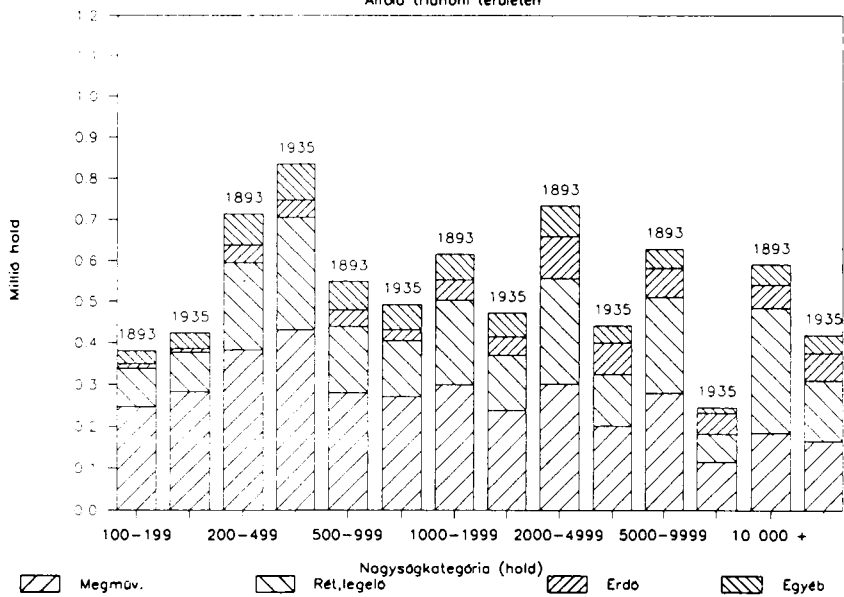
A 100 holdon felüli birtokok összterülete

IV/2. A2 grafikon

A 100 holdon felüli birtokok összterülete

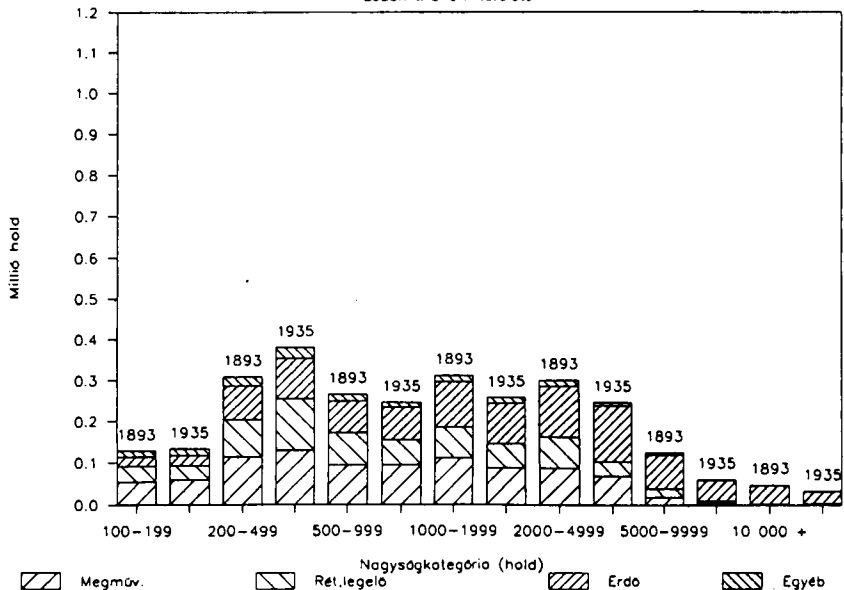
Alföld trianoni területén

IV/2. A3 grafikon

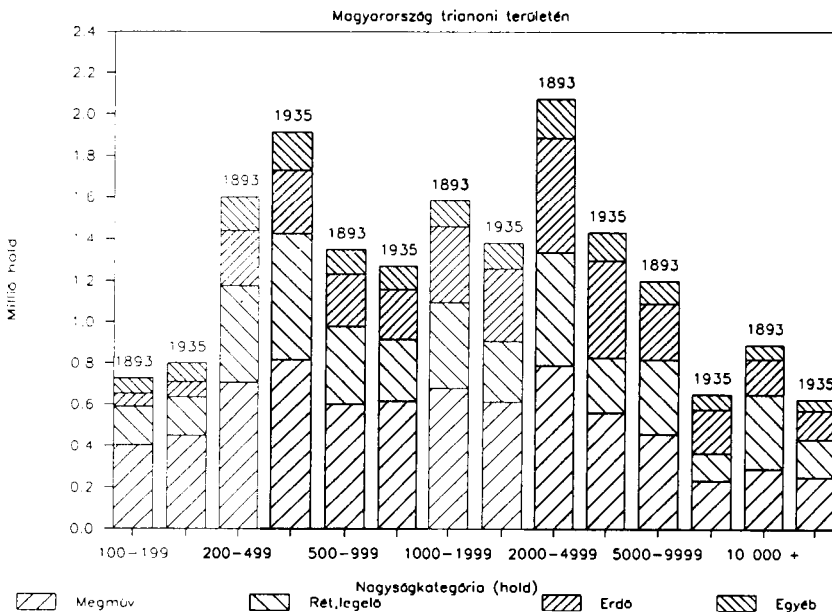
A 100 holdon felüli birtokok összterülete

Eszék trianoni területén

IV/2. A4 grafikon

A 100 holdon felüli birtokok összterülete

tudták megtartani birtokaik 1893-as terjedelméből.⁴⁷ Ahogy e birtok-kategória jelentősége csökkent, úgy növekedett benne a jogi személyek jelentősége.

A kisebb birtokok kialakulásának iránya ezért leginkább két formában jelentkezett: egyrészt a 100 holdon felüli birtokok összes területének csökkenésében, másrészt a megmaradó nagybirtokokon belül a kisebb birtok-kategóriák jóval nagyobb súlyában.

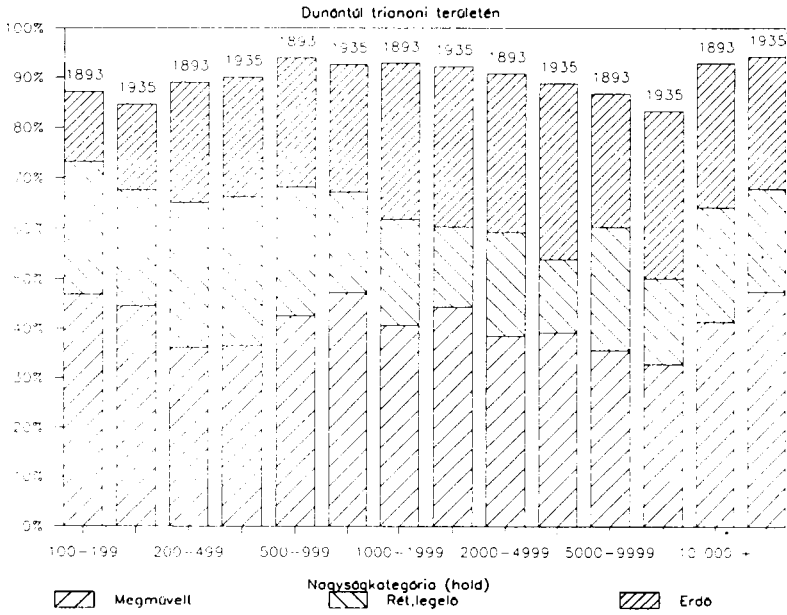
2. A nagybirtokok átlagos összetételének változásai

A trianoni Magyarország egészére vonatkozó adataink azt példázzák, hogy az átlagok nemcsak megvilágíthatják, de el is fedhetik a lényegét. Az erdők aránya például változatlan vagy nagyobb minden birtok-kategóriában, ha az egész országot nézzük, holott ez kizárólag Észak meghatározó súlyának következménye (ld. a IV/2.B1–B4 grafikonokat a következő oldalakon). A Dunántúlon az erdők aránya alig változott 1893 és 1935 között, a nagyobb (2000 hold feletti) birtok-kategóriák kivételével, az Alföldön pedig az 1000 hold alatti kategóriában csökkent, az 1000–2000 hold közötti kategóriában változatlan maradt, a 2000 hold feletti kategóriában növekedett. A megművelt területek aránya csupán kis változásokat mutat mindkét irányban 1893 és 1935 között Magyarország egészén, de ez abból adódik, hogy az egyes birtoknagyság-kategóriák változásai a három országrészben kiegyenlítik egymást.

47. Mivel lehetséges a két gazdacímár között némi eltérés a birtokértelmezésben, helytelen lenne közvetlen következtetéseket levonni a birtoknagyság-kategóriák belső változásaiból. Valószínűtlen azonban, hogy ilyen mértékű változások kizárólag birtokértelmezési különbségből adódjanak.

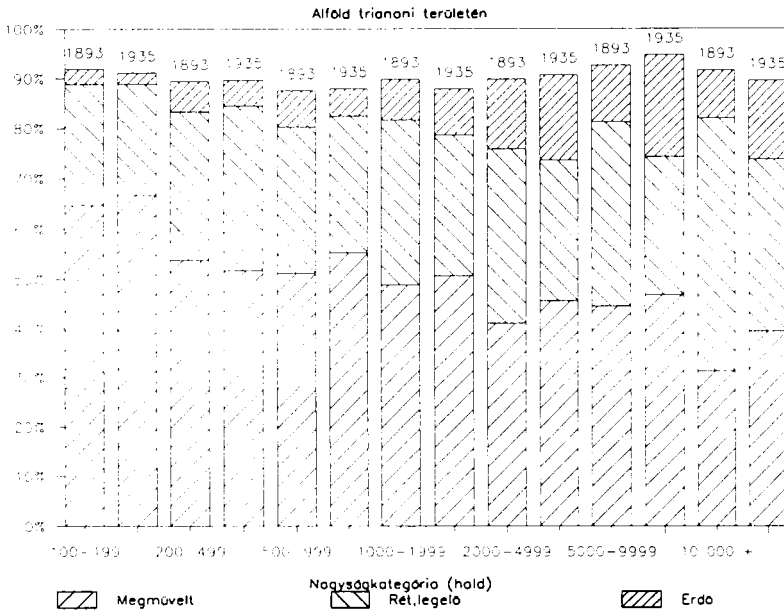
IV/2. B1 grafikon

A 100 holdon felüli birtokok felépítése

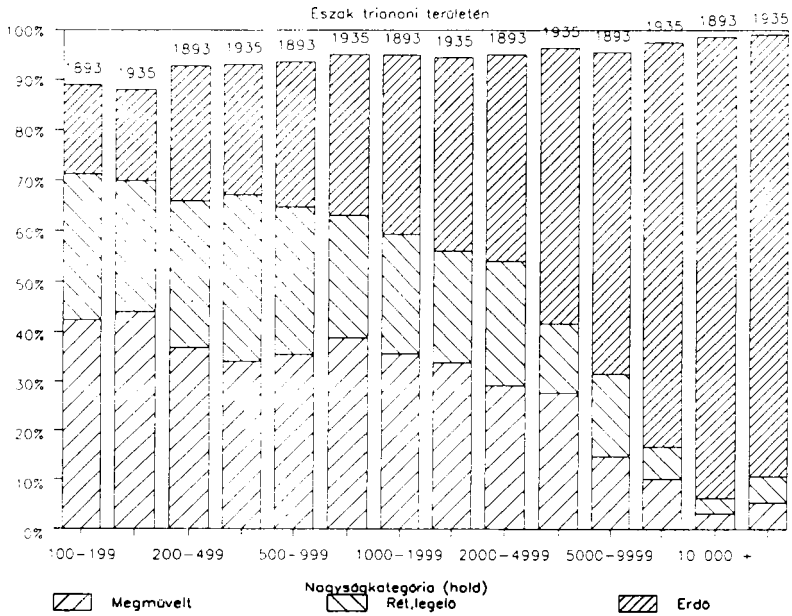
IV/2. B2 grafikon

A 100 holdon felüli birtokok felépítése

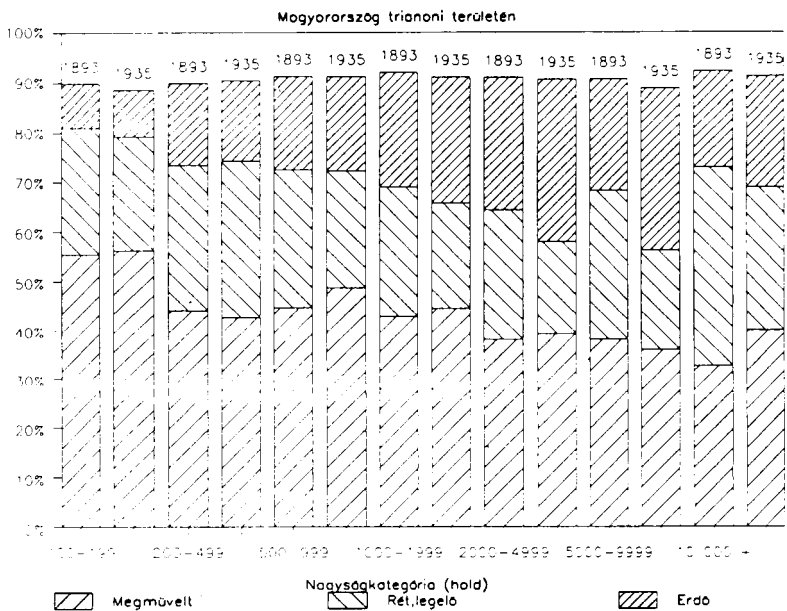
IV/2. B3 grafikon

A 100 holdon felüli birtokok felépítése

IV/2. B4 grafikon

A 100 holdon felüli birtokok felépítése

A megművelt területek aránya, néhány kivételtől eltekintve, minden birtoknagyság-kategóriában és régióban növekedést mutat. A szántó és a legelő, bár az összterületen belül némi csökkenést mutat, a kisebb birtok-kategóriákban kevésbé csökken, sőt növekedést mutat. Ennélfogva az adatokból nemcsak a nagyobb birtokokon folytatott mezőgazdaság intenzívebbé válásának általános tendenciáját olvashatjuk le, hanem egy birtoknagyság szerinti további specializálódás folyamatát is, melynek legnyilvánvalóbb összetevője annak tulajdonítható, hogy az állattenyésztés erősebben koncentrálódott a kisebb birtokokon.⁴⁸

V. A latifundiumok hanyatlása

A nagy latifundiumok (a 10 000 holdat meghaladó birtokok) számának csökkenése a két vizsgált esztendő között szembeötlő: 1893-ban Magyarország trianoni megfelelőjén 47 ilyen nagybirtok volt, míg 1935-ben csupán 26. Vajon ez a jelenség pusztán annak tulajdonítható, hogy az 1893-as nagybirtokok egyes részei különálló kisebb birtokokként szerepeltek 1935-ben, avagy valóságos és jelentős csökkenés ment végbe a legnagyobb birtok-kategóriában?

Ahhoz, hogy ezt a kérdést eldönthessük, először is kiválogattuk minden egyes latifundium adatait külön-külön mindkét esztendőben, és összehasonlítottuk őket. 19 nyilvánvalóan összetartozó adat-párt találtunk. E párok közül kettő 3-3 birtokból állt: az egyik párban két 1893-as latifundium egyetlen hatalmas birtokká olvadt össze 1935-re, a másik esetben ennek a fordítottja ment végbe. Hat 1935-ös és huszonhét 1893-as latifundium pár nélkül maradt.

A latifundiumok részletes vizsgálatának és egyedi összehasonlításának céljára a dunántúli régió adatait választottuk. A Dunántúlon két „páratlan” latifundium volt 1935-ben és kilenc 1893-ban, arányuk tehát pontosan megegyezik az országos aránnyal. Vizsgálataink eredményeit azon vármegyék szerint, ahol e „páratlan” latifundiumok közül legalább egy található volt, a következőkben foglaljuk össze (az egyes vármegyék T-kód számának sorrendjében⁴⁹):

01. *Baranya vármegye.* 1935-ben „Frigyes főherceg örökösei” egy 12 432 holdas ingatlant birtokoltak Kölkeden, a mohácsi járásban. Ez gyarapodást mutat 1893-hoz képest, hiszen akkor a királyi család tagjainak kevesebb mint 7000 holdja volt ebben a járásban, és mindössze 13 442 holdjuk a vármegye egyéb olyan részein, amelyek Magyarország trianoni területén belül maradtak; a főherceg örökösei 1935-ben pedig egyedül a mohácsi járásban 18 000 holdat birtokoltak.

02. *Fejér vármegye.* Vimpfen (Wimpffen) Győző gróf feleségének 18 319 hold birtoka volt Ercsi községben, az adonyi járásban. Ezt a birtokot, úgy tűnik, legalább öt különálló részre osztották, szinte bizonyosan az öröklés következtében, de az egész birtoknak több mint a fele kicsúszott a Wimpffen család kezéből.

Zichy Nándor grófnak 10658 holdja volt Pusztaszabolcson, ugyancsak az adonyi járásban, de 1935-re a birtokot feldarabolta és eladta a család. Zichy János gróf birtoka a székesfehérvári járásban lévő Nagylángon 1893-ban 10 686 holdat tett ki, amely 1935-re mindössze 3658 holdra zsugorodott. Nem világos, hogy kinek a kezébe került a fennmaradó terület, de 1935-ben Nagylángon nincsenek Zichy nevű más birtokosok. Különböző Zichy grófok 1893-ban 35 418 holdat birtokoltak a székesfehérvári járásban, 1935-ben pedig csupán 10 048 holdat. A Zichy család vezető szerepe a földbirtokosok között drámaian csökkent Fejér vármegyében a vizsgált két időpont között: az összes Zichy nevű főnemesek itt együttvéve 96 000 holdnyi 100 hold feletti birtoka volt 1893-ban, ami 1935-re 38 803 holdra csökkent.

48. Ez az első világháború előtti nyilvánvaló trend folytatása lehet. Ld. *Eddie M. Scott: The Changing Pattern of Landownership in Hungary, 1867–1914. Economic History Review* 20 (1967) 302.

49. Mivel nem volt ilyen „páratlan” latifundium az alábbi vármegyék területén, nem szerepel itt Győr (03), Komárom (04), Moson (05), Tolna (08), valamint Vas (09).

06. *Somogy vármegye.* Széchenyi Ferenc grófnak 1893-ban 14161 holdas birtoka volt a barcsi járásban fekvő Somogytarnócan. 1935-ben már csak 2597 holddal szerepel ugyanitt, és sehol másutt nincs birtoka Somogy vármegyében 1935-ben. Biztonsággal levonhatjuk tehát azt a következtetést, hogy ezt a birtokát feldarabolták, de a rendelkezésre álló adatokból nem lehet megállapítani, hogy a fennmaradó részek a család birtokában maradtak-e, mert ilyen nagy területű birtokok esetében mindig előfordulhat, hogy átnyúlnak egy másik járásban fekvő község vagy város határába.

Festetich Tasziló gróf két latifundium birtokosaként is szerepel 1893-ban: 10 380 holdas birtoka volt a csurgói járásban Szentábrahámi községben, 10 274 holdas birtoka pedig a marcali járásban fekvő Balatonkeresztúron. Ezek a birtokok is feldarabolódtak és nagyrésztük kikerült a család kezéből. A nyilvánvaló örökös, Festetich György herceg „csak” 36 571 holdat birtokolt nagyobb birtokok formájában 1935-ben Somogy vármegyében, míg Festetich Tasziló gróf birtokai ugyanitt 1893-ban meghaladták a 68 000 holdat.

07. *Sopron vármegye.* Esterházy Miklós herceg, Magyarország legnagyobb földbirtokosa, egyben Sopron vármegye legnagyobb földbirtokosa is volt. Kapuvári és csornai latifundiuma egyaránt örököse kezébe került, de mindkét birtok ezer holdon felül vesztett területéből. Esterházy Miklós herceg 1893-ban huszonnégy 100 holdon felüli birtok formájában közel 57 000 holddal rendelkezett Sopron vármegyében, míg Esterházy Pál herceg huszonegy 100 holdon felüli birtoka 1935-ben 51 394 holdat tett ki.

10. *Veszprém vármegye.* Itt két páratlan latifundiumot találunk 1893-ban, mindkettőt a veszprémi járásban: 11 956 hold (ebből 7390 hold erdő) a Todesco örökösöké volt Nagyvásonyban, 16 751 hold (ebből 15 755 hold erdő) a „szent-gáli közbirtokosság” tulajdonában volt a hasonló nevű községben. Az előbbi nagyobbik része (8447 hold, ebből 6643 hold erdő) 1935-ben Zichy Pál gróf tulajdonaként szerepel; a közbirtokosság tulajdonát azonban a jelek szerint sok kis parcellára osztották: Szentgálon (mai írásmód szerint) csupán két másik 100 holdnál nagyobb birtok volt 1893-ban, összesen 279 holdnyi területtel, míg 1935-ben 45 ilyen birtokot jegyeztek Szentgálon összesen 10 143 hold területtel. A 15 755 hold erdő nagyrésze feltehetőleg a birtokosok más osztályainak kezébe került, hiszen e 45 birtokon belül csupán 4884 hold volt az erdő.

11. *Zala vármegye.* 1935-ben Festetich György herceg keszthelyi birtoka 10 386 hold kiterjedésű volt. Összesen több mint 32 000 holdja volt Zala vármegyében, ennek túlnyomó része a keszthelyi járásban fektűt. Festetich Tasziló gróf birtoka Keszthelyen 1893-ban kevéssel 10 000 hold alatt maradt (9065), a keszthelyi járásban azonban közel 38 000 holdat, a vármegyében pedig több mint 41 000 holdat birtokolt. A keszthelyi latifundium esetében a növekmény két forrásból származhat: vagy az örökség vásárlás útján történt gyarapításából, vagy pedig abból, hogy egyazon birtok szomszédos községekben fekvő két része egyetlen birtokként szerepelt 1893-ban és kettőként 1935-ben. Mindkét esetben megjegyzendő az egész tulajdon csökkenése.

Mit olvashatunk ki a fentiekből? A „művi statisztikai eredmény” hipotézisét a fenti adatok általában nem támasztják alá, bár két egyedi esetben nem zárhatjuk ki teljesen. E két 1935-ös latifundium kisebb birtokok vásárlása és beolvasztása útján is létrejöhetett, noha ez csak az egyik esetben valószínű, a másik birtok lehetséges növekménye kicsi. Általánosságban Magyarország legnagyobb földbirtokainak öröklés vagy eladás által történő feldarabolásának lehetünk itt tanúi. Ezen birtokok számának mintegy 45%-os, összterületének pedig közel egyharmados csökkenése nem a két gazdacímű birtok-értelmezésének eltéréséből fakad.

A 19 latifundium-pár közül — amelyek 1893-ban és 1935-ben is nyilvánvalóan azonos birtokok voltak alapvetően — tizenkettőnek a területe csökkent, négyé nőtt, háromé lényegében változatlan maradt. Figyelemreméltó, hogy közülük csupán egy került ki az 1893-as birtokok kezéből; az összes többi ugyanazon személy vagy legalábbis ugyanazon család tulajdonában marad. Puthon báró birtoka a Bács-Bodrog vármegyei Kisszálláson — levonva mintegy 2300

hold főként szántót és legelőt — 1935-re Boncompagni hercegnő és San Martino gróf tulajdonába ment át.⁵⁰ Az eredeti tulajdonos kezében maradt 18 birtok közül — ha területük csökkent is, így is 10 000 hold felettiek maradtak — egy a királyi családé, kettő az államé, négy városoké (a három legnagyobb magyar birtok 1935-ben a kategóriába tartozik), három a római katolikus egyház különböző testületeié volt. A fennmaradó nyolc főnemesek tulajdonában volt (egyikük, Semsey László a két időpont között kapott grófi címet). Mivel mind a Puthon, mind a Boncompagni családnak főnemesi címe volt, e tizenkilenc latifundium közül kilenc a főnemesség birtokában volt (tíz, ha ideszámoljuk a királyi családot is), a fennmaradó kilenc pedig különféle jogi személyek birtokában.

Világosan látható: azok a latifundiumok, amelyek alapvetően érintetlenek maradtak, nem váltak az újjagdagok vadászterületévé. Az állami és egyházi területek kivételével a birtokosok névsora szinte kizárólag régi, patinás és híres neveket sorol fel: Esterházy, Boncompagni, Festetich, Pallavicini és Szász-Coburg-Gotha. Csupán Semsey László gróf számíthat „betolakodónak” ebben a társaságban.⁵¹

Az eltűnt latifundiumok bitokosai között is találunk azonban régi és híres neveket, mint Wimpffen, Zichy, Széchenyi, Festetich, Károlyi, Szász-Coburg-Gotha, Wenckheim, Almássy. Az 1893-as latifundiumok közül, amelyek az 1935-ös statisztikában már nem szerepelnek, 8 közösségi vagy közbirtokossági tulajdonban volt; ezek lényegében paraszti birtokok voltak. A latifundiumok hanyatlása tehát olyan jelenség volt, amely a társadalmi rangsor legalacsonyabb és legmagasabb tartományait egyaránt érintette. Mindazonáltal óvakodnunk kell attól, hogy ezen az alapon elhamarkodott következtetéseket vonjunk le a parasztságot illetően. A közösségi tulajdonú birtokokat valószínűleg a korábbi közösségi birtokosok vagy más parasztok között osztották fel. Mi több, a parasztok más birtokok felosztásából is vásároltak parcellákat, ahogy egyes főnemesek is vásároltak fel paraszti birtokokat. Azt, hogy a parasztság miként vette ki részét Magyarország földbirtokviszonyainak átrendeződéséből, természetesen nem ítélnéljük meg csupán a nagyobb birtok-kategóriák vizsgálatából, amelyre jelen tanulmányunk korlátozódik.

Az arisztokrácia szerepét azonban meg tudjuk ítélni. E tanulmány más helyén⁵² azt látjuk, hogy a legnagyobb főnemesi birtokosok földjeiknek csupán elenyésző részét tartották 100 hold alatti birtokok formájában. Ily módon a főnemesi birtokok általános csökkenése a 100 hold feletti birtok-kategóriában, valamint az arisztokraták latifundiumainak felosztása abszolút csökkenést jelez a nemesi címmel rendelkező személyek⁵³ földbirtokai körében. Egyértelműen leszögezhetjük tehát, hogy a trianoni Magyarország területén az arisztokrata földbirtokosság jelentősége mind relatív, mind abszolút értelemben csökkent 1893 és 1935 között.

VI. Az ötven legnagyobb földbirtokos

Az előző részben a legnagyobb földbirtokokot tárgyaltuk, most megvizsgáljuk a legnagyobb birtokosokat, vagyis azokat, akiknek a birtokaik összterülete a legnagyobb volt. Az ötven legnagyobb birtokos adatait a birtokolt földterület nagysága szerint csökkenő sorrendbe állítva a *VII táblázat* tartalmazza. (Lásd a következő oldalon.) Ismételten hangsúlyoznunk kell,

50. A birtok természetesen örökösödés útján is átkerülhetett új tulajdonosai kezébe. Ebben az esetben ezt a birtokot sem tekinthetjük úgy, hogy kicsúszott a család tulajdonából.

51. Ő azonban már az 1893-as gazdalcmtárban egy 11 000 holdnál nagyobb birtok tulajdonosaként szerepel.

52. Ld. a VI. fejezetet, amely a legnagyobb birtokosok földtulajdonát tárgyalja.

53. Annak ellenére, hogy a nemesi címmel rendelkező személyek létszáma megnőtt a két vizsgált esztendő között.

VI/1 táblázat

Az 50 legnagyobb földbirtokos, 1893 és 1935
(Csak 100 holdon felüli, Magyarország 1935. évi határain belül fekvő
birtokok szerepelnek az össztulajdonban)

1893 Tulajdonos	Össz- tulajdon (hold)	1935 Tulajdonos	Össz- tulajdon (hold)	Rang 1893- ban
Eszterházy Miklós hg	203 178	Eszterházy Pál hg.	222 340	1
Festetich Tasziló gr.	121 278	Debrecen város	90 894	3
Debrecen város	91 603	M. kat. vallásalap.	87 166	9
Eszterházy Mór gr.	80 049	Festetich György hg.	69 182	2
Korona-uradalom	76 978	Szeged város	69 061	6
Szeged sz. kir. város	71 987	Egri r. k. főkáptalan	67 423	13
Eszterházy Pál hg.	71 641	M. kir. erdészeti kincstár	61 474	12
Kalocsai r. k. érsekség	70 862	Pannonhalmi Szt. Benedek-rend	60 157	36
M. kir. vallásalap.	69 083	Kalocsai r. k. érsekség	59 114	8
Veszprémi püspökség	63 419	Esterházy Móric gr.	56 014	4?
Coburg herceg	61 884	M. kir. koronauradalom	55 738	5
Királyi kincstár	59 288	Országos földhitelintézet	48 623	
Egri r. k. káptalan	57 974	Pallavicini Alfonz K. órgr.	50 665	14
Pallavicini Sándor órgr.	56 429	Veszprémi r. k. püspökség	50 457	10
Veszprémi r. k. káptalan	53 919	Zirci apátság	49 833	17
Széchenyi Dénes s Imre	51 668	M. kir. állami ménesbirtok	48 162	19
Zirczi ciszter rend	48 663	Veszprémi r. k. káptalan	47 678	15
M. kir. közalapítvány	46 433	Esterházy Tamás gr.	47 295	
Állami ménesbirtokok	46 311	Kecskemét város	45 281	
Királyi családi urad.	45 884	Károlyi László gr. örökösei	44 303	31?
Almásy Kálmán gr.	42 345	Frigyes kir. hg. örökösei	42 595	28?
Eszterházy Miklós gr.	41 704	Szász Coburg Gothai hg.	41 118	11
Kecskemét város	41 518	Egri r. k. érsekség	38 077	24
Egri r. k. érsekség	41 481	Esztergomi r. k. érsekség	36 008	45
Zichy János gr.	40 783	Királyi családi uradalom	35 687	20
Wenckheim Frigyesné grnő	39 609	Magyar k. tanulmányi alap	28 657	51
Károlyi Gyula gr.	37 872	Hunyadi József gr.	28 563	30
Albrecht főhg.	33 871	Magyar kegyes tanítórend	26 319	40
Festetich Pál gr.	31 728	M. kir. honvédelmi kincstár	25 750	
Hunyadi Imre gr.	30 781	Festetich Sándor gr.	24 729	
Szatmári r. k. püspökség	29 816	Esterházy Ferenc gr.	23 639	
Károlyi Alajos gr.	29 533	Erdődy Sándor gr.	23 370	43
Zichy Nándor gr.	29 331	Váci r. k. püspökség	22 207	34
Váczai r. k. püspökség	26 946	Szatmári r. k. püspökség	21 749	31
Vimpfen Győzőné grnő	26 877	Pécsi r. k. püspökség	21 747	37
Pannonhalmi főapátság	26 783	Széchenyi Andor Pál gr.	20 770	54?
Pécsi r. k. püspökség	26 378	Semsey László gr.	20 774	76
Károlyi Viktor gr.	25 959	Esztergomi r. k. káptalan	19 816	53
Károlyi László gr.	25 368	Esterházy Pál gr. ifj.	18 730	55
Kegyesrendi szerzet	25 321	Batthyány-Strattmann L. hg.	18 085	59
N-Várady r. k. káptalan	25 317	Andrássy Sándor gr.	18 083	44
K-Szt. Miklósi közbirtokosság	24 464	Pécsi r. k. káptalan	18 206	52
Erdődy Ferenc gr.	24 333	Boncompagni és San Martino	17 966	
Andrássy Aladárné grnő	24 076	Magyar Tudományos Akadémia	17 707	
Esztergomi r. k. érsekség	23 675	Károlyi István gr.	17 691	
Kalocsai r. k. káptalan	23 481	Montenuovo Nándor hg.	17 055	48
Karcagi közbirtokosság	23 463	Nagyvárad r. k. káptalan	16 936	41
Montenuovo Alfred hg.	23 192	Metternich-Sándor K. hgnő	16 744	
Széchenyi Béla gr.	23 123	Kalocsai r. k. főkáptalan	16 373	46
Vigyázó Sándorné	22 495	Hohenlohe-Oehringen A. hg.	16 273	
Összesen	2 340 154	Összesen	2 042 284	
Átlagosan	46 803	Átlagosan	40 846	

hogy a két vizsgált esztendő adatai azonos területekre vonatkoznak (mindkettő csak a Magyarország 1935-ös határain belüli birtokokat tartalmazza), azonos adatfelvételi kritériumok alapján (mindkét esetben csak az egyedileg 100 holdnál nagyobb birtokokat vettük figyelembe).⁵⁴

Az első szembetűnő tény a táblázat alapján, hogy az ötven legnagyobb birtokos földterülete — következőképpen részesedésük az összes földterületből — csökkent 1893 és 1935 között. Az ötven legnagyobb birtokos földjeinek összterülete valamivel több mint 12%-kal csökkent a két vizsgált esztendő között. Ez a csökkenés relatíve nagyobb mértékű a táblázat alsóbb szakaszában: a „hús a csúcson” mindössze 7,5%-os átlagos csökkenést szenvedett. Korábban már megfigyelhettük az egyedi birtokok zsugorodásának tendenciáját; itt most az egy birtokosra jutó terület csökkenésének világos tendenciáját látjuk, legalábbis a legnagyobb birtokosok körében.⁵⁵

E birtokosok különböző csoportjai azonban eltérő jellegzetességeket mutatnak. 1935-ben az ötven legnagyobb birtokos közötti arisztokraták csupán 74%-át birtokolták annak a területnek, amely 1893-ban csoportjuk tulajdonában volt, amíg a római katolikus egyház szervei 7,5%-kal többet, a városok és községek pedig 7,7%-kal kevesebbet birtokoltak. Az első ötven birtokos összetétele azonban alig változott, amint azt a következő felsorolás is tanúsítja:

1893	Birtokcsoport	1935
25 (a kir. családdal)	arisztokraták	23 (a kir. családdal)
1	nem-arisztokraták	0
15 (ebből 1 alapítvány)	egyházi testületek	18 (ebből 1 alapítvány)
3	állami szervek	4
5 (ebből három város)	községek	3 (mindhárom város)
0	bankok, részvénytársaságok	1 (Orsz. Hitelintézet)
1 (oktatási alapítvány)	„egyéb”	1 (Tud. Akadémia)

1893-ban az ötven legnagyobb földbirtokosnak pontosan 50%-a volt arisztokrata, akik csoportjuk földterületének 51,9%-át birtokolták. E részesedés 46%-ra, illetve 43,7%-ra esett 1935-re. Az egyház részesedése 26,4%-ról 32,3%-ra emelkedett az ötven legnagyobb birtokos együttes földterületéből, míg a községek részesedése (ideértve a városokat is) kismértékben csökkent, 10,9%-ról 10,0%-ra.⁵⁶

A „tíz a csúcson” összetétele még kevésbé változott. 1893-ban három Esterházy és egy Festetich képviselte az arisztokratákat ebben a csoportban, ahová rajtuk kívül még két város,

54. Az 1935-ös felmérés, összes földterületük nagysági rendjében, külön felsorolja azokat a földbirtokosokat, akiknek összesen több mint 500 holdjuk volt, beleértve a 100 hold alatti birtokaikat is. Mivel az 1893-as gazdacímterben nincs ilyen felsorolás, össze kellett állítanunk. Ahhoz, hogy e két listát összehasonlíthassuk, le kellett vonnunk az 1935-ös összterületekből minden 100 holdon aluli birtokot, ezért 1935-ös adataink néhány esetben kisebbek a forrásban található adatoknál. Eljárásunk csupán egyetlen esetben érintette a relatív rangsort; a levonás nagysága birtokonként 0 és mindössze 241 hold között mozgott, két esetet kivéve (Esterházy Pál herceg és az Országos Földhitelintézet; csak az utóbbi esetében haladta meg a levonás az 1000 holdat). Ld. *Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal: Magyar Statisztikai Közlemények. Ú sorozat, 99. kötet. Bp. 1936. 376-394.*

55. Természetesen minden földbirtokos nyomkövetése nélkül nem jelenthetjük ki, hogy ez általános irányzat volt. Az 1893-as adatok nem teszik lehetővé az ilyen kutatást, így e feltételezett irányzat mértéke nyitott kérdés maradt.

56. Ez utóbbi változás a kún-szent-miklósi és karczagi közbirtokosság (1893-ban 42. illetve 47. a listán) eltűnésének következménye, így 1935-re csupán három város, Debrecen, Szeged és Kecskemét képviseli a közösségi tulajdont az ötven legnagyobb birtokos között.

két egyházi szervezet, egy vallási alapítvány és egy állami szerv tartozott. 1935-ben csak három arisztokrata volt közöttük (két Esterházy és egy Festetich); a megüresedett helyet egy egyházi szervezet töltötte be, az összetétel egyébként változatlan maradt.

VII. Összefoglaló megállapítások

Kísérletet tettünk arra, hogy részletes számszerűsített képet adjunk azokról a változásokról, amelyek a trianoni határokon belüli Magyarország 100 holdon felüli földbirtokainak tulajdonosi viszonyaiban végbementek 1893 és 1935 között. Ahogy várható volt, ez a kép összetett, néhol nem világos, néhány határozott megállapítást így is tehetünk:

1. Nagy és lényeges regionális különbségek voltak a földbirtokviszonyok alapvető sajátosságai és a két időpont közötti változásokban egyaránt. Ezek a változások nemcsak földrajzi különbségeket tükröznek, hanem a különböző történelmi tapasztalatot is, különösen a föld visszavételének és újraelosztásának módját illetően a török megszállást követő időszakban.

2. A különböző birtoktípusok jelentős mértékben összpontosították birtokaikat a gazdasági tevékenység egy-egy jellemző területére: a magánszemélyek, az egyház, a bankok és részvénytársaságok vegyes mezőgazdaságot folytattak, amelyben a súlypont a földművelésen volt, míg az állami birtokok elsősorban az erdészetre, a közösségi birtokok pedig a legeltetésre helyezték a fő hangsúlyt.

3. E funkcionális szakosodás mértéke növekedett, a nagybirtokokon a mezőgazdaság általában intenzívebbé vált.

4. Erős tendencia a birtokok általános zsugorodása, ami megmutatkozik mind a nagyobb birtokok számának és összterületének csökkenésében, mind pedig a jelen tanulmányban vizsgált kisebb birtok-kategóriák számának és összterületének növekedésében.

5. Magyarország nagyon szerény földreform-törekvéseivel nem magyarázható a magánszemélyek tulajdonában lévő nagybirtokok területének csökkenése.

6. A tanulmányunk fókuszait jelentő két időpont között a magánszemélyek veszítettek jelentőségükből, a jogi személyek pedig fontosabbá váltak a nagy ingatlanok birtoklása szempontjából.

7. Mindkét vizsgált esztendőben a nem-arisztokrata személyek tulajdonában több föld volt a 100 hold feletti kategóriában, mint az arisztokraták kezében. A címzetes arisztokrácia tehát 1893-ban sem „birtokolta az országot”. Nagybirtokosi pozíciók, amelyek főleg a Dunántúltra összpontosultak, romlottak a vizsgált időszakban. Nincs bizonyítéka annak, hogy a csoport jobban viselte volna a korszak gazdasági viharait, mint a nem-arisztokrata birtokosok csoportjai, akiknek pozíciója körülbelül ugyanolyan arányban romlott.

8. A bankok és részvénytársaságok földbirtokosi jelentősége elhanyagolható, még akkor is, ha birtokaik relatíve a leggyorsabban növekedtek 1893 és 1935 között.

9. A legnagyobb főnemesi birtokok relatív és abszolút hanyatlása ellenére gyakorlatilag egyetlen újjgazdag sem került a legnagyobb földbirtokosok közé.

▲ *Függelékben* szereplő táblázatokat úgy alakítottuk ki, hogy az olvasó ellen őrizheti következtetéseinket, sőt olyan következtetésekre is juthat, amelyek a mi figyelmünket elkerülték. Reméljük, hogy ez a tanulmány másokat is ösztönözni fog számos olyan kérdésnek a vizsgálatára, melyekre magunk nem tudunk választ adni.

Függelék

A birtokos-kódok (B-kódok) rendszere*

1. pozíció: 1-2 = természetes személyek; 3-9 = jogi személyek

1 = *Arisztokraták*

4 = *Államkincstár*

2. pozíció:

2. pozíció: 0

1 = hercegi hitbizomány

3. pozíció: 0

2 = hercegi szabad tulajdon

3 = grófi hitbizomány

5 = *Községek*

4 = grófi szabad tulajdon

2. pozíció: 0

5 = bárói hitbizomány

3. pozíció: 0

6 = bárói szabad tulajdon

6 = *Közbirtokosságok*

7 = cs. és kir. család

2. pozíció:

9 = lovag

1 = úrbéresék, volt úrbéresék

2 = közbirtokosság

3. pozíció:

1 = egyedi birtokos

3. pozíció: 0

2 = házastársával

3 = több társtulajdonos

7 = *Városok*

4 = örökösök

2. pozíció: 0

5 = személyi alapítvány

3. pozíció: 0

2 = *Nem arisztokraták*

8 = *Bankok és részvénytársaságok
(iparvállalatok)*

2. pozíció: 0

3. pozíció:

2. pozíció:

1 = egyedi birtokos

1 = bankok, pénzüzetek

2 = házastársával

2 = ipari részvénytársaság

3 = több társtulajdonos, vevők

3 = takarékpénztárak

4 = örökösök

5 = személyi alapítvány

9 = *Egyéb jogi személyek*

2. pozíció:

3 = *Egyházak*

2. pozíció:

1 = Róm. kat. egyház.

1 = egyesületek

2 = Református egyház

2 = ösztöndíj alapítvány,
kultúralapítvány, alapítvány

3 = Görök keleti egyház

3 = egyéb jogi személyek, társaságok

4 = Görög kat. egyház

3. pozíció: 0

5 = Egyéb egyházak

3. pozíció:

1 = püspöki, érseki

2 = főkáptalani, káptalani, préposti;
egyházkerület, apátság, egyház
megye

3 = egyházközség

4 = egyházi iskolák, tanulmányi
alapítványok, szerzetesrendek

* Puskás-Eddie-Lánc, 1974: i. m. 319-321. old.

1A. táblázat

100 holdon felüli birtokok nagyság és birtokoskategória szerint
Magyarország trianoni területén, 1893 és 1935
Egyes földek összterülete az adott nagyságkategóriában (ezer hold)

Birtokos- kategória	Birtokok nagysága (hold)	MEGMŰVELT FÖLD*							
		Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
		1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Főnemesség	100-199	5,6	6,9	3,6	2,9	3,0	2,5	12,1	12,3
	200-499	30,0	34,8	21,2	18,4	8,4	10,4	59,6	63,5
	500-999	72,1	69,2	43,8	43,4	24,6	22,7	140,5	135,4
	1000-1999	124,6	133,0	94,8	105,3	40,9	36,9	260,2	275,2
	2000-4999	263,4	190,7	132,7	111,3	47,5	38,7	443,6	340,7
	5000-9999	112,8	65,7	154,4	47,2	2,8	2,3	270,1	115,2
	10 000 +	79,0	52,3	98,6	48,8	0,0	0,0	177,6	101,2
	Összesen	687,5	552,6	549,1	377,3	127,2	113,5	1363,8	1043,5
Polgár	100-199	85,6	78,9	232,2	253,5	46,3	44,9	364,1	377,3
	200-499	128,0	124,4	304,0	293,0	91,9	84,6	523,8	501,9
	500-999	125,8	122,0	213,7	187,2	59,6	59,7	399,1	368,9
	1000-1999	101,8	80,3	179,3	83,2	52,3	30,2	333,5	193,7
	2000-4999	85,2	39,5	108,3	31,9	22,0	4,5	215,5	75,9
	5000-9999	6,4	0,0	45,4	3,6	5,4	0,7	57,2	4,4
	10 000 +	2,6	0,0	3,5	0,0	0,0	0,0	6,1	0,0
	Összesen	535,4	445,2	1086,4	852,3	277,5	224,5	1899,2	1522,1
Egyház	100-199	5,3	11,7	7,3	19,2	1,6	6,3	14,3	37,1
	200-499	10,4	14,9	8,2	21,6	2,8	7,1	21,5	43,6
	500-999	18,8	22,5	9,0	14,7	7,1	8,7	35,0	45,9
	1000-1999	33,5	35,6	15,2	17,6	13,4	11,5	62,1	64,8
	2000-4999	34,0	38,8	27,5	22,9	16,8	21,2	78,3	82,8
	5000-9999	21,7	19,5	32,6	27,5	8,1	0,1	62,4	47,1
	10 000 +	21,0	21,6	1,9	17,0	0,0	0,0	22,9	38,6
	Összesen	144,8	164,7	101,8	140,5	49,8	54,8	296,4	360,0
Állam	100-199	0,1	1,3	1,0	1,1	0,1	0,2	1,2	2,7
	200-499	0,0	0,7	1,4	1,7	0,2	0,3	1,7	2,8
	500-999	1,0	0,6	2,3	1,3	0,0	1,4	3,2	3,2
	1000-1999	0,7	2,7	1,6	1,9	0,0	0,3	2,3	5,0
	2000-4999	5,1	5,7	13,0	3,2	0,3	0,1	18,5	8,9
	5000-9999	5,5	6,2	17,2	4,9	0,0	0,4	22,7	11,5
	10 000 +	0,0	0,0	20,9	22,0	1,5	0,1	22,4	22,1
	Összesen	12,5	17,1	57,4	36,2	2,1	3,0	72,0	56,2

1A. táblázat (folytatás)

100 holdon felüli birtokok nagyság és birtokoskategória szerint
Magyarország trianoni területén, 1893 és 1935
Egyes földek összterülete az adott nagyságkategóriában (ezer hold)

Birtokos- kategória	Birtokok nagysága (hold)	MEGMŰVELT FÖLD*							
		Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
		1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Közösség**	100-199	5,3	10,0	2,9	6,7	3,0	4,4	11,2	21,2
	200-499	10,2	10,9	9,7	16,0	3,2	4,7	23,1	31,6
	500-999	6,2	5,2	10,6	17,1	3,1	1,9	19,9	24,2
	1000-1999	1,1	0,9	7,8	17,9	3,2	1,9	12,1	20,8
	2000-4999	2,4	1,0	16,1	15,6	0,7	0,1	19,1	16,8
	5000-9999	5,3	4,1	19,1	11,3	0,8	0,9	25,2	16,3
	10 000 +	1,3	1,9	45,7	66,6	0,0	0,0	47,0	68,5
	Összesen	31,8	34,2	111,9	151,2	14,0	14,0	157,6	199,3
Bank, Rt.	100-199	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	200-499	2,2	27,6	2,7	23,9	2,1	11,5	7,0	63,0
	500-999	0,5	2,0	0,4	5,1	0,2	1,1	1,1	8,3
	1000-1999	1,7	6,6	1,3	9,1	0,4	5,0	3,4	20,6
	2000-4999	0,0	3,2	0,0	5,2	0,1	1,8	0,1	10,2
	5000-9999	0,0	9,4	1,0	4,4	1,4	1,6	2,4	15,4
	10 000 +	0,0	6,4	0,0	0,0	0,0	1,6	0,0	8,0
	Összesen	4,3	55,2	5,3	47,8	4,3	22,6	13,9	125,6
Egyéb	100-199	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	200-499	27,9	41,8	35,9	56,7	5,6	11,5	69,4	110,0
	500-999	1,5	27,6	0,6	2,8	0,3	0,6	2,5	31,0
	1000-1999	2,4	27,6	0,7	4,3	1,3	1,6	4,4	33,5
	2000-4999	8,7	11,1	4,5	11,9	0,7	2,1	13,9	25,1
	5000-9999	6,3	8,2	10,9	16,5	0,0	0,0	17,2	24,7
	10 000 +	0,0	0,0	14,6	12,0	0,0	0,0	14,6	12,0
	Összesen	46,8	116,4	67,1	104,1	7,9	15,8	121,8	236,2
Míndössze	100-199	102,0	108,8	247,0	283,5	54,0	58,3	402,9	450,6
	200-499	208,7	255,1	383,1	431,2	114,2	130,1	706,0	816,4
	500-999	226,0	249,2	280,3	271,6	94,9	96,0	601,2	616,9
	1000-1999	265,7	286,7	300,7	239,3	111,6	87,4	678,1	613,5
	2000-4999	398,9	290,0	302,1	201,9	88,0	68,6	788,9	560,4
	5000-9999	158,0	113,2	280,7	115,5	18,5	6,1	457,2	234,7
	10 000 +	103,8	82,2	185,2	166,5	1,5	1,7	290,5	250,4
	Összesen	1463,1	1385,2	1979,0	1709,5	482,7	448,2	3924,8	3543,0

* Szántó, kert, szőlő.

** Falu, város, megye, közbirtokosság.

1B. táblázat

100 holdon felüli birtokok nagyság és birtokoskategória szerint
Magyarország trianoni területén, 1893 és 1935
Egyes földek összterülete az adott nagyságkategóriában (ezer hold)

Birtokos- kategória	Birtokok nagysága (hold)	LEGELO' és RÉT							
		Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
		1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Főnemesség	100-199	2,9	2,7	1,5	0,7	1,7	1,3	6,1	4,7
	200-499	12,3	11,9	7,8	3,1	4,3	3,9	24,5	18,9
	500-999	30,2	23,3	17,6	12,9	11,0	6,8	58,9	42,9
	1000-1999	59,0	42,5	46,9	28,6	23,6	10,4	129,4	81,5
	2000-4999	130,2	65,8	85,2	39,0	30,0	13,7	245,4	118,5
	5000-9999	73,5	36,1	77,2	18,4	3,6	1,3	154,2	55,8
	10 000 +	45,1	22,5	85,0	40,4	0,0	0,0	130,2	63,0
	Összesen	353,2	204,9	321,2	143,0	74,3	37,4	748,7	385,3
Polgár	100-199	22,7	17,3	79,1	72,1	19,3	15,8	121,1	105,2
	200-499	43,0	31,1	123,2	86,1	42,5	27,9	208,7	145,2
	500-999	44,8	29,2	89,5	48,6	29,0	20,9	163,3	98,7
	1000-1999	41,5	20,5	99,4	28,2	22,8	10,4	163,7	59,0
	2000-4999	34,3	10,6	70,4	15,8	12,9	3,7	117,6	30,1
	5000-9999	2,6	0,0	48,6	1,5	9,9	0,3	61,1	1,8
	10 000 +	1,8	0,0	7,9	0,0	0,0	0,0	9,7	0,0
	Összesen	190,8	108,7	518,1	252,3	136,3	79,0	845,2	440,0
Egyház	100-199	1,8	2,7	1,7	2,3	0,7	1,4	4,3	6,4
	200-499	6,8	6,0	2,7	4,2	1,4	3,4	10,9	13,5
	500-999	11,9	7,4	4,3	3,3	5,1	3,6	21,3	14,3
	1000-1999	22,9	16,4	10,6	6,8	13,3	8,4	46,8	31,7
	2000-4999	25,3	19,0	22,1	11,8	24,7	14,1	72,0	44,9
	5000-9999	19,5	9,2	21,6	13,0	5,6	0,7	46,7	22,8
	10 000 +	8,7	6,8	4,9	19,3	0,4	0,4	14,0	26,6
	Összesen	96,9	67,5	68,0	60,6	51,2	32,0	216,0	160,1
Állam	100-199	0,1	0,7	0,5	1,2	0,1	0,0	0,8	2,0
	200-499	0,0	0,1	1,0	1,2	0,1	0,3	1,1	1,6
	500-999	1,0	0,6	1,1	1,6	0,1	0,8	2,2	3,1
	1000-1999	0,5	1,2	1,7	1,8	0,1	0,4	2,3	3,4
	2000-4999	1,4	3,3	3,9	3,4	1,1	0,3	6,4	7,0
	5000-9999	0,6	2,8	3,8	1,6	0,0	0,4	4,4	4,8
	10 000 +	0,0	0,0	4,3	4,2	1,1	0,6	5,4	4,7
	Összesen	3,6	8,8	16,3	14,9	2,7	2,9	22,6	26,6

1B. táblázat (folytatás)

100 holdon felüli birtokok nagyság és birtokoskategória szerint
Magyarország trianoni területén, 1893 és 1935
Egyes földek összterülete az adott nagyságkategóriában (ezer hold)

Birtokos- kategória	Birtokok nagysága (hold)	LEŐELŐ és RÉT							
		Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
		1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Közösség**	100-199	29,9	33,0	9,0	17,6	15,2	15,9	54,0	66,5
	200-499	92,2	70,5	30,3	40,4	35,0	34,7	157,4	145,5
	500-999	48,2	30,0	45,7	52,2	32,7	18,1	126,6	100,3
	1000-1999	13,0	6,3	39,6	36,3	13,4	7,8	66,0	50,5
	2000-4999	20,8	3,3	61,9	38,2	3,9	0,6	86,6	42,0
	5000-9999	9,1	5,2	74,6	25,4	1,4	0,5	85,1	31,1
	10 000 +	1,7	1,2	182,5	63,5	0,0	0,0	184,2	64,7
	Összesen	214,7	149,4	443,6	273,6	101,4	77,6	759,8	500,6
Bank, Rt.	100-199	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	200-499	0,4	13,7	0,7	9,1	1,2	3,9	2,3	26,7
	500-999	0,1	1,0	0,2	1,6	0,1	0,3	0,4	2,9
	1000-1999	0,3	3,4	0,5	3,1	0,3	1,1	1,2	7,6
	2000-4999	0,0	1,5	0,0	2,6	0,0	0,8	0,0	4,8
	5000-9999	0,0	3,0	0,0	1,9	0,8	0,7	0,8	5,6
	10 000 +	0,0	4,9	0,0	0,0	0,0	0,7	0,0	5,6
	Összesen	0,7	27,5	1,5	18,3	2,5	7,5	4,7	53,3
Egyéb	100-199	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	200-499	12,7	74,2	46,0	129,7	6,0	51,9	64,7	255,8
	500-999	0,4	13,7	0,9	13,9	0,2	9,7	1,5	37,3
	1000-1999	1,1	13,7	3,7	26,8	0,7	18,7	5,4	59,2
	2000-4999	3,0	6,0	11,3	12,8	1,8	1,1	16,1	19,9
	5000-9999	4,7	3,9	4,8	5,8	0,0	0,0	9,4	9,6
	10 000 +	0,0	0,0	15,0	17,0	0,0	0,0	15,0	17,0
	Összesen	21,8	111,5	81,7	205,9	8,6	81,4	112,2	398,8
Mindössze	100-199	57,4	56,5	91,8	93,9	37,0	34,4	186,2	184,8
	200-499	167,3	207,5	211,8	273,7	90,5	126,0	469,7	607,2
	500-999	136,6	105,3	159,4	134,0	78,2	60,2	374,3	299,4
	1000-1999	138,3	104,0	202,4	131,6	74,2	57,3	414,8	292,9
	2000-4999	214,9	109,5	254,8	123,5	74,4	34,3	544,1	267,3
	5000-9999	109,9	60,0	230,6	67,5	21,2	3,9	361,8	131,4
	10 000 +	57,3	35,5	299,6	144,4	1,5	1,7	358,4	181,5
	Összesen	881,8	678,3	1450,4	968,6	377,0	317,8	2709,2	1964,7

** Falu, város, megye, közbirtokosság

1C. táblázat

100 holdon felüli birtokok nagyság és birtokoskategória szerint
Magyarország trianoni területén, 1893 és 1935
Egyes földek összterülete az adott nagyságkategóriában (ezer hold)

Birtokos- kategória	Birtokok nagysága (hold)	ERDŐ							
		Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
		1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Főnemesség	100-199	3,3	5,2	0,3	0,3	1,2	1,2	4,8	6,7
	200-499	17,4	19,3	2,2	3,4	4,5	5,4	24,0	28,1
	500-999	45,1	51,0	5,4	7,7	15,3	16,2	65,8	74,9
	1000-1999	109,2	105,3	14,4	15,6	40,1	24,0	163,7	144,9
	2000-4999	204,3	161,3	35,6	32,2	56,5	48,2	296,4	241,7
	5000-9999	79,4	75,2	18,3	6,5	43,0	12,8	140,7	94,6
	10 000 +	37,8	29,8	16,9	14,0	0,0	0,0	54,7	43,8
Összesen	496,4	447,1	93,1	79,7	160,6	107,9	750,1	634,7	
Polgár	100-199	10,6	10,3	9,3	5,9	15,3	14,4	35,2	30,6
	200-499	28,2	21,1	21,8	10,5	45,3	28,6	95,4	60,2
	500-999	34,5	26,4	21,8	7,7	38,6	29,9	94,9	63,9
	1000-1999	40,3	22,3	21,2	8,0	38,4	31,9	99,9	62,2
	2000-4999	40,1	14,1	20,5	5,5	19,1	21,2	79,7	40,8
	5000-9999	8,2	0,0	8,6	0,2	11,1	5,7	27,9	5,9
	10 000 +	7,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,4	0,0
Összesen	169,4	94,2	103,2	37,8	167,9	131,6	440,5	263,6	
Egyház	100-199	1,7	2,6	0,2	0,2	0,4	0,6	2,3	3,4
	200-499	10,2	11,8	1,1	2,2	1,4	2,7	12,7	16,7
	500-999	20,6	20,8	1,7	1,4	7,7	9,9	29,9	32,1
	1000-1999	38,1	48,5	4,8	3,7	17,9	17,1	60,9	69,4
	2000-4999	61,9	60,7	13,0	10,8	34,6	33,1	109,4	104,5
	5000-9999	18,8	15,4	12,0	8,4	13,0	13,1	43,8	36,9
	10 000 +	0,6	1,5	4,1	8,6	10,5	10,5	15,1	20,5
Összesen	151,8	161,2	36,8	35,4	85,4	87,0	274,1	283,5	
Állam	100-199	0,0	0,2	0,1	0,6	0,0	0,5	0,2	1,2
	200-499	0,3	0,5	0,3	0,6	0,7	2,1	1,3	3,2
	500-999	0,4	0,9	3,0	2,2	3,3	5,9	6,7	9,0
	1000-1999	0,9	2,8	5,6	7,2	4,1	14,0	10,6	23,9
	2000-4999	2,3	5,8	12,7	11,9	9,3	18,8	24,3	36,5
	5000-9999	0,7	3,0	10,0	10,7	0,0	8,0	10,8	21,8
	10 000 +	0,0	0,0	1,6	1,6	33,6	15,5	35,1	17,1
Összesen	4,7	13,1	33,3	34,8	51,0	64,7	89,0	112,6	

1c. táblázat (folytatás)

100 holdon felüli birtokok nagyság és birtokoskategória szerint
Magyarország trianoni területén, 1893 és 1935

Egyes földek összterülete az adott nagyságkategóriában (ezer hold)

Birtokos- kategória	Birtokok nagysága (hold)	ERDŐ							
		Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
		1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Közösség**	100-199	14,7	23,5	1,4	2,6	5,7	7,3	21,8	33,4
	200-499	54,4	45,6	5,4	5,7	19,3	24,5	79,1	75,8
	500-999	36,1	22,6	7,3	6,5	11,7	15,8	55,1	44,9
	1000-1999	14,2	14,0	3,8	7,1	10,1	6,8	28,1	27,8
	2000-4999	11,2	6,6	14,0	8,5	3,9	6,0	29,1	21,0
	5000-9999	7,6	10,6	21,5	18,7	6,8	3,3	36,0	32,6
	10 000 +	26,5	9,7	34,4	42,0	0,0	0,0	60,8	51,6
	Összesen	164,7	132,6	87,8	91,0	57,4	63,7	310,0	287,2
Bank, Rt.	100-199	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	200-499	0,1	11,8	0,0	2,1	8,2	21,5	8,3	35,4
	500-999	0,0	1,3	0,0	0,4	0,2	0,4	0,2	2,2
	1000-1999	0,1	1,7	0,0	0,7	1,2	2,0	1,3	4,5
	2000-4999	0,0	0,8	0,0	0,3	0,4	4,5	0,4	5,7
	5000-9999	0,0	3,2	0,0	0,6	6,4	5,5	6,4	9,3
	10 000 +	0,0	4,7	0,0	0,0	0,0	2,6	0,0	7,3
	Összesen	0,1	23,7	0,1	4,2	16,4	36,6	16,6	64,4
Egyéb	100-199	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	200-499	27,8	56,4	11,9	18,6	3,8	14,4	43,5	89,4
	500-999	0,1	11,8	0,4	0,9	0,2	1,2	0,6	13,9
	1000-1999	1,0	11,8	0,0	1,8	0,1	3,8	1,1	17,4
	2000-4999	7,2	8,4	6,9	6,2	0,1	3,4	14,2	18,1
	5000-9999	2,7	7,1	1,0	5,1	0,0	0,0	3,8	12,2
	10 000 +	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,2
	Összesen	38,8	95,6	20,3	32,8	4,2	22,8	63,3	151,2
Mindössze	100-199	30,3	41,8	11,3	9,5	22,6	24,0	64,2	75,3
	200-499	138,4	166,5	42,8	43,1	83,2	99,2	264,4	308,8
	500-999	136,7	134,7	39,6	26,8	77,0	79,4	253,3	240,9
	1000-1999	203,9	206,4	49,8	44,2	112,0	99,5	365,6	350,1
	2000-4999	327,0	257,7	102,6	75,5	123,9	135,2	553,4	468,3
	5000-9999	117,5	114,5	71,5	50,2	80,4	48,4	269,4	213,2
	10 000 +	72,2	45,7	57,0	66,4	44,0	28,5	173,2	140,6
	Összesen	1025,9	967,3	374,6	315,7	543,0	514,2	1943,5	1797,2

** Falu, város, megye, közbirtokosság

1D. táblázat

100 holdon felüli birtokok nagyság és birtokoskategoría szerint
Magyarország trianoni területén, 1893 és 1935
Egyes földek összterülete az adott nagyságkategoróriában (ezer hold)

Birtokos- kategoría	Birtokok nagysága (hold)	EGYÉB							
		Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
		1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Főnemesség	100-199	0,3	0,6	0,7	0,1	0,2	0,1	1,2	0,9
	200-499	1,8	3,2	2,4	1,3	1,0	0,6	5,3	5,1
	500-999	4,2	7,4	6,1	3,6	2,2	1,4	12,5	12,4
	1000-1999	17,9	15,6	14,3	8,9	4,2	2,3	36,4	26,8
	2000-4999	42,2	41,7	23,4	8,8	5,9	3,8	71,5	54,4
	5000-9999	22,4	21,4	18,6	3,4	0,7	0,2	41,7	25,0
	10 000 +	14,2	6,7	16,6	5,7	0,0	0,0	30,8	12,3
	Összesen	103,0	96,5	82,1	31,9	14,2	8,4	199,3	136,9
Polgár	100-199	2,4	3,1	16,2	12,3	2,9	1,9	21,4	17,3
	200-499	5,4	5,5	27,6	16,0	5,9	3,6	38,9	25,1
	500-999	6,9	7,7	24,7	12,8	4,1	2,9	35,7	23,3
	1000-1999	8,7	8,3	18,8	5,6	4,1	2,0	31,5	15,9
	2000-4999	14,0	3,1	14,1	3,2	1,9	0,5	30,0	6,7
	5000-9999	0,8	0,0	4,8	0,1	2,9	0,1	8,5	0,2
	10 000 +	0,2	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,4	0,0
	Összesen	38,2	27,6	106,4	50,0	21,8	10,9	166,4	88,6
Egyház	100-199	0,2	0,6	0,8	1,3	0,1	0,4	1,1	2,3
	200-499	1,3	1,9	1,7	1,7	0,4	0,6	3,3	4,2
	500-999	2,7	3,6	0,7	1,8	1,0	0,7	4,5	6,1
	1000-1999	7,3	7,1	2,4	2,2	2,5	1,5	12,2	10,8
	2000-4999	15,1	18,9	5,8	5,5	4,8	2,3	25,6	26,7
	5000-9999	26,5	22,8	7,2	2,4	0,9	0,4	34,6	25,7
	10 000 +	1,0	1,0	0,4	4,7	0,1	0,1	1,5	5,8
	Összesen	54,1	55,8	19,1	19,7	9,7	6,0	82,8	81,5
Állam	100-199	0,1	1,0	0,3	4,0	0,0	0,2	0,4	5,2
	200-499	0,0	0,4	0,9	3,5	0,0	0,8	1,0	4,7
	500-999	0,1	0,2	2,5	1,8	0,2	0,3	2,8	2,3
	1000-1999	0,6	1,6	1,3	3,9	0,0	0,2	1,9	5,7
	2000-4999	0,5	0,6	1,4	0,8	0,7	0,8	2,6	2,2
	5000-9999	0,3	0,4	0,6	0,4	0,0	0,1	0,9	0,9
	10 000 +	0,0	0,0	1,1	2,0	0,6	0,1	1,7	2,2
	Összesen	1,5	4,2	8,1	16,5	1,6	2,5	11,2	23,2

1D. táblázat (folytatás)

100 holdon felüli birtokok nagyság és birtokoskategória szerint
Magyarország trianoni területén, 1893 és 1935
Egyes földek összterülete az adott nagyságkategóriában (ezer hold)

Birtokos- kategória	Birtokok nagysága (hold)	EYÉB							
		Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
		1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Közösség**	100-199	25,0	32,1	13,2	20,0	10,9	13,2	49,2	65,2
	200-499	40,9	28,7	27,1	32,8	13,4	10,8	81,4	72,3
	500-999	18,2	12,5	30,7	31,1	8,8	4,5	57,7	48,0
	1000-1999	12,2	9,8	22,1	25,0	4,8	4,1	39,0	38,8
	2000-4999	21,2	14,6	28,8	20,6	1,5	0,3	51,6	35,5
	5000-9999	1,4	3,2	14,8	4,7	1,1	0,5	17,3	8,4
	10 000 +	2,7	1,9	29,3	30,5	0,0	0,0	32,0	32,4
	Összesen	121,5	102,6	166,1	164,6	40,5	33,4	328,1	300,6
Bank, Rt.	100-199	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	200-499	0,1	7,1	0,6	2,4	0,3	2,4	0,9	11,9
	500-999	0,0	0,8	0,4	0,8	0,1	0,4	0,5	2,0
	1000-1999	0,1	1,2	0,2	0,8	0,1	0,7	0,3	2,7
	2000-4999	0,0	0,9	0,0	0,4	0,0	1,0	0,0	2,2
	5000-9999	0,0	3,6	0,0	0,3	0,1	0,1	0,1	4,1
	10 000 +	0,0	0,7	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,8
	Összesen	0,2	14,2	1,1	4,7	0,5	4,7	1,9	23,6
Egyéb	100-199	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	200-499	13,8	22,6	15,6	28,9	1,5	7,7	30,8	59,3
	500-999	0,3	7,1	3,3	7,8	0,6	2,1	4,2	17,0
	1000-1999	0,2	7,1	3,9	10,9	0,1	3,5	4,2	21,5
	2000-4999	3,2	3,3	1,4	2,0	0,1	0,3	4,7	5,6
	5000-9999	7,6	6,3	0,5	1,7	0,0	0,0	8,1	8,0
	10 000 +	0,0	0,0	1,9	1,1	0,0	0,0	1,9	1,1
	Összesen	25,0	46,5	26,7	52,5	2,3	13,6	54,0	112,6
Mindössze	100-199	28,0	37,4	31,2	37,6	14,1	15,8	73,2	90,9
	200-499	63,3	69,4	75,9	86,7	22,4	26,5	161,6	182,5
	500-999	32,3	39,2	68,5	59,7	17,0	12,2	117,8	111,1
	1000-1999	46,8	50,6	63,0	57,3	15,8	14,3	125,6	122,2
	2000-4999	96,2	83,0	74,9	41,4	14,9	8,9	186,0	133,4
	5000-9999	58,9	57,7	46,6	13,1	5,7	1,5	111,2	72,3
	10 000 +	18,0	10,2	49,6	44,1	0,7	0,3	68,3	54,6
	Összesen	343,5	347,5	409,6	340,0	90,6	79,5	843,7	767,0

** Falu, város, megye, közbirtokosság.

1E. táblázat

100 holdon felüli birtokok nagyság és birtokoskategória szerint
Magyarország trianoni területén, 1893 és 1935
Egyes földek összterülete az adott nagyságkategóriában (ezer hold)

Birtokos- kategória	Birtokok nagysága (hold)	ÖSSZESEN							
		Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
		1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Főnemesség	100-199	12,0	15,4	6,1	4,0	6,1	5,1	24,2	24,6
	200-499	61,6	69,1	33,6	26,2	18,2	20,3	113,3	115,6
	500-999	151,6	150,9	72,9	67,6	53,1	47,1	277,7	265,6
	1000-1999	310,6	296,4	170,4	158,4	108,9	73,6	589,8	528,4
	2000-4999	640,1	459,5	276,9	191,3	139,9	104,5	1056,9	755,4
	5000-9999	288,0	198,3	268,5	75,5	50,1	16,7	606,7	290,6
	10 000 +	176,1	111,3	217,2	108,9	0,0	0,0	393,3	220,2
	Összesen	1640,1	1301,1	1045,5	632,0	376,3	267,3	3061,9	2200,3
Polgár	100-199	121,3	109,7	336,8	343,8	83,7	77,0	541,9	530,4
	200-499	204,6	182,1	476,7	405,5	185,6	144,7	866,9	732,4
	500-999	212,0	185,2	349,7	256,3	131,4	113,3	693,1	554,8
	1000-1999	192,4	131,4	318,6	125,0	117,6	74,4	628,5	330,9
	2000-4999	173,6	67,3	213,3	56,4	55,8	29,8	442,7	153,6
	5000-9999	18,0	0,0	107,4	5,5	29,3	6,7	154,7	12,2
	10 000 +	12,0	0,0	11,6	0,0	0,0	0,0	23,6	0,0
	Összesen	933,8	675,7	1814,1	1192,5	603,4	446,0	3351,4	2314,3
Egyház	100-199	9,0	17,5	10,1	23,0	2,8	8,8	21,9	49,3
	200-499	28,7	34,6	13,8	29,7	6,0	13,7	48,5	78,1
	500-999	54,1	54,4	15,7	21,2	20,9	22,9	90,7	98,4
	1000-1999	101,8	107,6	33,0	30,4	47,2	38,5	182,0	176,6
	2000-4999	136,2	137,3	68,4	51,0	80,8	70,6	285,4	258,8
	5000-9999	86,5	66,9	73,5	51,3	27,5	14,3	187,5	132,5
	10 000 +	31,2	30,9	11,2	49,6	11,0	11,0	53,4	91,5
	Összesen	447,6	449,2	225,6	256,2	196,2	179,8	869,3	885,2
Állam	100-199	0,4	3,3	1,9	6,9	0,3	0,9	2,5	11,1
	200-499	0,4	1,7	3,6	7,0	1,0	3,6	5,0	12,3
	500-999	2,4	2,3	8,8	6,9	3,7	8,4	14,9	17,6
	1000-1999	2,7	8,2	10,2	14,8	4,2	14,9	17,1	37,9
	2000-4999	9,2	15,4	31,0	19,3	11,5	19,9	51,7	54,6
	5000-9999	7,1	12,4	31,6	17,6	0,0	9,0	38,8	39,0
	10 000 +	0,0	0,0	27,9	29,8	36,7	16,3	64,6	46,1
	Összesen	22,3	43,3	115,0	102,4	57,4	73,0	194,7	218,6

1E. táblázat (folytatás)

100 holdon felüli birtokok nagyság és birtokoskategória szerint

Magyarország trianoni területén, 1893 és 1935

Egyes földek összterülete az adott nagyságkategóriában (ezer hold)

Birtokos- kategória	Birtokok nagysága (hold)	ÖSSZESEN							
		Dunántúl		Alföld		Észak		Magyarország	
		1893	1935	1893	1935	1893	1935	1893	1935
Közösség**	100-199	74,9	98,6	26,4	46,9	34,8	40,8	136,1	186,3
	200-499	197,7	155,7	72,6	94,8	70,8	74,7	341,0	325,3
	500-999	108,7	70,3	94,4	106,8	56,2	40,3	259,3	217,4
	1000-1999	40,4	31,0	73,4	86,3	31,5	20,6	145,2	137,9
	2000-4999	55,6	25,4	120,8	82,8	10,0	7,0	186,4	115,3
	5000-9999	23,4	23,0	130,0	60,1	10,1	5,2	163,6	88,3
	10 000 +	32,1	14,6	291,9	202,7	0,0	0,0	324,0	217,2
	Összesen	532,8	418,7	809,4	680,4	213,3	188,7	1555,5	1287,7
Bank, Rt.	100-199	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	200-499	2,7	60,3	4,0	37,5	11,8	39,2	18,6	137,0
	500-999	0,5	5,1	1,0	8,0	0,5	2,3	2,1	15,4
	1000-1999	2,2	12,8	2,0	13,8	2,0	8,9	6,1	35,4
	2000-4999	0,0	6,3	0,0	8,5	0,5	8,1	0,5	23,0
	5000-9999	0,0	19,3	1,0	7,2	8,8	8,0	9,8	34,5
	10 000 +	0,0	16,7	0,0	0,0	0,0	5,0	0,0	21,7
	Összesen	5,4	120,5	8,1	75,0	23,7	71,4	37,1	266,9
Egyéb	100-199	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	200-499	82,1	195,0	109,4	233,9	16,8	85,5	208,4	514,5
	500-999	2,3	60,3	5,2	25,3	1,4	13,6	8,9	99,1
	1000-1999	4,6	60,3	8,4	43,8	2,2	27,5	15,2	131,6
	2000-4999	22,1	28,9	24,1	32,9	2,6	6,9	48,8	68,8
	5000-9999	21,2	25,5	17,3	29,1	0,0	0,0	38,5	54,5
	10 000 +	0,0	0,0	31,5	30,3	0,0	0,0	31,5	30,3
	Összesen	132,4	369,9	195,9	395,3	22,9	133,6	351,2	898,8
Mindössze	100-199	217,6	244,5	381,3	424,6	127,6	132,6	726,6	801,7
	200-499	577,7	698,6	713,7	834,7	310,3	381,8	1601,6	1915,0
	500-999	531,6	528,4	547,8	492,1	267,2	247,7	1346,6	1268,2
	1000-1999	654,7	647,8	615,8	472,5	313,5	258,4	1584,0	1378,7
	2000-4999	1037,0	740,2	734,3	442,3	301,1	247,0	2072,4	1429,4
	5000-9999	444,3	345,4	629,4	246,3	125,9	60,0	1199,6	651,7
	10 000 +	251,4	173,5	591,3	421,3	47,7	32,3	890,4	627,1
	Összesen	3714,3	3378,4	4213,6	3333,8	1493,2	1359,7	9421,2	8071,9

** Falu, város, megye, közbirtokosság.